JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 39, 1988

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Štyridsiate výročie Februára . . . 3
Marija M. Peščak: Format pervičnoj bazy dannych mašinnogo fonda ukrajinskogo jazyka . . . 5
Oľga Schulzová—Věra Ptáčková: Automatický prevod slovenských a českých textov na zvukový signál . . . 16
Roman Trošok: Porovnanie verb dicendi v slovenčine a nemčine na základe teórie valencie . . . 31
Juraj Šikra: Typ lexikálneho významu a jeho sémová charakteristika (z hľadiska vzťahu denotatívnej a signifikatívnej zložky významu slova) . . . 41
Jana Sejáková: Slovotvorná synonymia v dvojici typu *žltý—zožltnutý* . . . 51

Diskusie

Ян Сабол—Юрай Фурдик: О лингвистическом исследовании в вузах . . . 63

Rozhľady

Stanislav Košecký: O základných aspektoch medzinárodnej jazykovej komunikácie z interlingvistického pohľadu . . . 69
Jana Benkovičová: Otázka významového odtienku v sovietskej lexikológii a lexikografii . . . 79

Správy a posudky

Aktuálne problémy interdisciplinárneho výskumu v spoločenských vedách. J. Bosák . . . 87
Jazyková politika a jazyková kultúra. J. Dolník . . . 89
Mistrík, J.: Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine. J. Bosák . . . 92
Štícha, F.: Utváření a hierarchizace struktury větného znaku. S. Ondrejovič . . . 93
Linhart, J.—Novák, V. J. A.: Princip odrazu v biologii a psychologii. J. Dolník . . . 97
Peščak, M. M.—Klymenko, N. F.—Jarun, G. M.—Karpilovska, E. A.: Leksyčna semantyka v systemi „ľudyna—mašyna". J. Horecký . . . 99
Kuznecov, A. M.: Ot komponentnogo analiza k komponentnomu sintezu. J. Dolník . . . 101
Telija, V. N.: Konnotativnyj aspekt semantiki nominativnych jedinic. J. Branická . . . 103
Spivak, D. L.: Lingvistika izmenenych sostojanij soznanija. S. Ondrejovič . . . 105
Badania nad językiem telewizji polskiej. E. Bajzíková . . . 107
Bloch, M. J.: A course in theoretical English grammar. J. Stašková . . . 109
Munkácsi, B.—Kálmán, B.: Woguliches Wörterbuch. P. Žigo . . . 112

СОДЕРЖАНИЕ

Сороковая годовщина Февраля 1948 г. . . . 3
Мария М. Пещак: Формат первичной базы данных машинного фонда украинского языка . . . 5
Ольга Шульцова—Вера Плачкоква: Автоматический перевод словацких и чешских текстов в систему звуковых сигналов . . . 16
Роман Трошок: Сравнение глаголов говорения в словацком и немецком языках на основе теории валентности . . . 31
Юрай Шикра: Тип лексического значения и его характеристика по семам (с точки зрения денотативного и сигнификативного компонентов значения слова) . . . 41
Яна Сеякова: Словообразовательная синонимия в парах типа *žltý—zožltnutý* . . . 51

Дискуссия

Ян Сабол—Юрай Фурдик: О лингвистическом исследовании в вузах . . . 63

Обзор

Станислав Кошецки: Об основных аспесктах международной языковой коммуникации с интерлингвистической точки зрения . . . 69
Яна Бенковичова: Вопрос об оттенке значения в советской лексикологии и лексикографии . . . 79

The Linguistic Journal

of the Ľudovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences
Volume 39, 1988
Published semianually in 104 pp.
by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences
Address of the Editorial Board:
813 64 Bratislava, Nálepkova 26, Czechoslovakia
Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 340108, D-8000 München 34, West Germany

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 39, 1988
Издается два раза в год на 104 стр.
ВЕДА, издательство Словацкой академии наук
Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Nálepkova 26, Чехословакия
Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký (hlavný redaktor), J. Kačala, R. Krajčovič, A. Kráľ, V. Krupa, J. Mistrík, S. Ondrejovič, Š. Peciar, I. Ripka, J. Ružička, J. Sabol, E. Sekaninová

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK 39 1988 ČÍSLO 1

ŠTYRIDSIATE VÝROČIE FEBRUÁRA

Pri hodnotení závažných udalostí v živote našej spoločnosti vychádzame spravidla zo súčasného stavu, ale zároveň z tohto východiska obraciame svoj zrak jednak na vývin, na cestu, ktorou sme prešli od pripomínanej udalosti, jednak uvažujeme o perspektívach ďalšieho vývinu.

Platí to aj o Februárovom víťazstve českého a slovenského ľudu. Žijeme v období zásadného prelomu vo vývine socializmu a smerovania ku komunizmu. Žijeme v období, keď sa na všetkých stranách zdôrazňuje (a postupne realizuje) vedúca myšlienka: urýchlenie sociálno-ekonomického rozvoja krajiny. Toto urýchlenie je — ako zdôraznil nedávno M. Gorbačov — kľúčom ku všetkým problémom, tým najbližším i perspektívnym, ekonomickým i sociálnym, politickým aj ideologickým.

Treba však pripomenúť, že na ceste k tomuto vývinu u nás, na jej začiatku stálo víťazstvo pracujúceho ľudu vo februári 1948, keď si ľud vydobyl moc pokojnou cestou a začal budovať socializmus v krajine, ktorá bola na dobrej úrovni v rámci vtedajších kapitalistických krajín.

V tomto budovaní sa patričná pozornosť venovala aj rozvíjaniu našej vedy, nevynímajúc ani jazykovedu. Išlo nielen o inštitucionálne zabezpečenie, ktoré sa realizovalo formovaním Československej akadémie vied a Slovenskej akadémie vied, rozvojom vysokoškolských pracovísk, ale aj o kádrové budovanie. Veď len v Jazykovednom ústave sa od roku 1948, keď bolo vo vtedajšom Ústave slovenského jazyka päť pracovníkov, až po dnešok počet pracovníkov zdvanásťnásobil. Ak na jedinej filozofickej fakulte boli dvaja profesori v jazykovedných odboroch, dnes ich je niekoľko desiatok, a to na šiestich vysokých školách. A nejde pritom už len o slovenský jazyk, ale rozvíja sa najmä rusistika, ako aj ďalšie jazykovedné disciplíny, rozvíja sa aj fonetický výskum.

Za týmito inštitúciami a najmä za ich vedeckými pracovníkmi stoja na štyridsaťročnej ceste závažné výsledky individuálnej i kolektívnej vedeckej práce. Z kolektívnych prác nemožno nespomenúť šesťzväzkový Slovník slovenského jazyka, *päťzväzkový* Veľký rusko-slovenský slovník, *päťzväzkový* Veľký slovensko-ruský slovník *(doteraz 3 zväzky), rozsiahlu* Morfológiu slovenského jazyka, *najnovší* Krátky slovník slovenského jazyka, *desiatky vysokoškolských učebníc a skrípt, ako aj značný počet monografií zo všetkých oblastí jazykovedného výskumu.*

K tomu aj viacero zborníkov z konferencií a stovky čísel jazykovedných časopisov. Neslobodno však zabúdať pritom ani na drobnú prácu v oblasti jazykovej kultúry, na každodenné úsilie o prenášanie poznatkov jazykovedného výskumu do vedomia príslušníkov nášho národa, do súčasnej komunikačnej praxe.

Dnešné prelomové obdobie vo vývine našej spoločnosti nebude vyžadovať zmenu v tejto orientácii nášho jazykovedného výskumu. Skôr naopak, v záujme urýchlenia bude sa naša jazykoveda naďalej, no sústredenejšie orientovať na formovanie socialistického vedomia členov našej spoločnosti. Z tohto vedomia nemožno vylúčiť ani historické vedomie, pamäť národa. K posilňovaniu tohto vedomia musí prispievať i osvetľovaním fungovania národného jazyka, resp. jazyka vôbec v živote národa, v každodennej činnosti jeho príslušníkov. No nemožno si z vedomia socialistického človeka odmyslieť ani jazykové vedomie a pôsobenie na jeho rozvoj predovšetkým v smere zvyšovania kultúrnosti, kultivovaného vyjadrovania.

Zo stratégie urýchlenia však vyplývajú pre jazykovedu aj ďalšie podnety. Predovšetkým musí ísť o integráciu výskumu zameraného na formovanie socialistického vedomia a upevňovanie miesta človeka v ňom, ale aj o metodologickú integráciu na pevnom základe marxistickej metodológie. V procese prestavby by sa nemalo zabúdať ani na využívanie nových technológií pri výskume jazykovej problematiky, ktoré môže poskytnúť výpočtová technika a jej požiadavky na jazyk. Ako veľmi perspektívna úloha v tomto smere sa ukazuje budovanie mohutného automatického fondu slovenského jazyka, ktorý by zahrnoval slovnú zásobu súčasnú i minulú, spisovnú i nárečovú, ako aj dokumentáciu vzniknutú a vznikajúcu pri spracúvaní syntetických diel o slovenčine.

Vo vývinovom rade od februára 1948 po naznačené perspektívy sa však práve dnešné obdobie ukazuje ako prelomové, ako zakladajúce ďalšie nebývalé možnosti, ale zároveň aj povinnosť všetkých vedeckých pracovníkov, z nášho hľadiska predovšetkým jazykovedcov uvedomele podporovať základné smerovanie všetkých zložiek našej spoločnosti.

ФОРМАТ ПЕРВИЧНОЙ БАЗЫ ДАННЫХ МАШИННОГО ФОНДА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

МАРИЯ М. ПЕЩАК

1. Машинный фонд украинского языка создается как многоаспектная система автоматизации трудоемких процессов, являющихся неотъемлемой основой больших фундаментальных и прикладных исследований в области современного языкознания [см. 3]. В настоящее время разработаны теоретические и методологические принципы формирования базы данных [2; 5] и производится запись на машинные носители фактического материала по лексикографии и лексикологии, по лингвогеографии и ономастике, готовится материал по социолингвистике, стилистике и культуре речи.

Самая главная отличительная черта машинного формата базы данных заключается в том, что они опираются на символьное изображение, которое в языкознании хорошо разработано. Современными лингвистами оно считается традиционным и воспринимается как естественное. Исследователи уже давно пользуются им при ручной обработке языковых и речевых фактов. Так, диалектные и ономастические материалы записываются на машинные носители в основном транскрипцией, распространенной в существующих программах-вопросниках для собирания материалов экспедиционным способом. Социолингвистические анкеты построены на современной литературной орфографии.

Структура формирования базы данных по диалектологии, ономастике и социолингвистике определяется структурой анкет и вопросников, в которых разделы и вопросы или пункты строго пронумерованы. Текст анкеты (вопросника) вводится в память машины только один раз и используется при записывании материала, а также при автоматизированной обработке базы данных в качестве трафарета. Итак, ответы записываются на машинные носители без вопросов. Вопросы заменяются нумерацией, соответствующей нумерации разделов и вопросов либо пунктов в анкете (вопроснике).

Общее количество ответов на анкету (далее просто «ответы»), записанное от одного лица или от такой совокупности лиц, которая предусмотрена анкетой (вопросником) как один объект, паспортизуется. Паспортизация на машинных носителях размещается в конце ответов. В диалектоло-

гии и ономастике паспортизация согласуется с заранее установленной сеткой контурной карты, по которой предпринято лингвогеографическое исследование. В социолингвистике паспортизация предполагает пока еще только статистическую обработку фактического материала, хотя и здесь лингвогеография могла бы принести пользу.

В диалектологии и ономастике прибегают еще к одному трафарету: программист совместно с лингвистом разрабатывают машинные контурные карты, по которым автоматизированная система картографирует языковые факты, собранные в экспедициях [9]. Результат автоматизированного картографирования выдается на печать в виде обыкновенных карт, заполненных определенными знаками, изоглоссами или штриховкой. Составляются также статистические карты [10].

Фактический материал для лексикографии и лексикологии, для стилистики и культуры речи базируется на типографски изданных текстах. Типографские тексты записываются на машинные носители с полным отражением специфики их набора. Однако, поскольку современные электронно-вычислительные машины работают с записями, в которых имеется только одна разновидность начертания букв, возникает необходимость создавать системы кодовых знаков, с помощью которых помечались бы типографские шрифты, и разрабатывать системы правил, по которым на машинных носителях максимально точно передавались бы способы типографских наборов.

Однако условность машинного отражения типографских особенностей текста не затруднит общение пользователя с системой, ибо она является элементом внутрисистемной организации набора данных. Применяемые нами условности направлены на то, чтобы пользователь не ощущал отличия в машинном и типографском способах оформления текста, чтобы, обращаясь к системе, он исходил из типографского его представления.

При выборе кодовый знаков мы руководствовались возможностями дисплеев и перфораторов, клавиатура которых довольно строго ограничена. К примеру, типографский текст 11-томного Словаря украинского языка [6] набран девятью видами петитного шрифта. Единицы словника состоят из полужирных прописных букв. Этот способ типографского набора обозначаем кодовым знаком «амперцант» (&). После единиц словника полнозначных слов идут указатели на тип словоизменения. Они выражены флексиями или квазифлексиями и набраны светлым прямым петитом. Для обозначения данного шрифта используем кодовый знак «подчеркивание» (_). Светлый курсивный петит, которым в Словаре украинского языка передаются грамматические и стилистические пометы, а также иллюстрации, при записывании на машинные носители сопровождаются кодовым знаком «решетка» (#) и т. д.

Кодовый знак шрифта помещается перед элементом соответствующего текстового фрагмента и распространяет свою силу на весь фрагмент до начала текста, набранного другим шрифтом.

На клавиатуре дисплеев, с которыми приходится работать, строчные и прописные буквы не различаются, в связи с этим для обозначения прописной буквы в качестве кодового знака используем логический знак «больше» (>). Этот кодовый знак в отличие от кодовых знаков шрифта привязывается только к одной букве. Если с прописной буквы начинается новый шрифт, то перед знаком «больше» ставится знак шрифта. Типографский текст толкового словаря, таким образом, в машинном варианте приобретает следующий вид:

Типографский текст	Его машинный вариант
ТЕЗАУРУС, а, *ч., лінгв.* Словник, що подає лексику певної мови в усьому її обсязі.	&ТЕЗАУРУС, _А, #Ч,. ЛІНГВ. _> СЛОВНИК, ЩО ПОДАЄ ЛЕКСИКУ ПЕВНОЇ МОВИ В УСЬОМУ ЇЇ ОБСЯЗІ.

Амперсант перед словом ТЕЗАУРУС на машинных носителях обозначает, что в Словаре украинского языка оно соответствует единице словника. Кодовый знак «подчеркивание» находится перед флексией и перед дефиницией. Флексия в данном случае указывает на тип словоизменения заглавного существительного, и знак шрифта стоит непосредственно перед ней. Дефиниция же начинается с прописной буквы, в связи с чем между знаком шрифта и первой буквой начального слова дефиниции стоит знак >. Сокращение Ч. (грамматическая помета, указывающая на мужской род существительного) и ЛІНГВ. (стилистическая помета, обозначающая принадлежность заглавного слова к лингвистической терминологии) помечены «решеткой», ибо они в типографском тексте набраны светлым курсивным петитом.

Аббревиатурам, состоящим из прописных букв, предшествует сдвоенный знак «больше» (≫ЭВМ), а аббревиатуры со смешанными буквами обозначаются так: >АЗ≫ССР (Азербайджанская Советская Социалистическая Республика), >УЗБ≫ССР (Узбекская Советская Социалистическая Республика).

Для отображения набора вразбивку в машинном варианте Словаря украинского языка используется процентный знак (%), который записываем перед каждым словом. В случае необходимости он может сочетаться со знаком прописной буквы и кодовым знаком шрифта. Знак прописной буквы ставится после процентного знака, а знак шрифта — перед процентным знаком:

&НЕГАДАНО, #РОЗМ., ПЕРЕВ. З СЛ. _%НЕЖДАНО, %НЕСПОДІВАНО.

В приведенном примере слова НЕЖДАНО, НЕСПОДІВАНО начинаются со строчной буквы, чем объясняется отсутствие перед ними знака >. Однако они отличаются от предшествующего текста шрифтом: предшествующий текст в типографском варианте набран светлым курсивным петитом, о чем свидетельствует кодовый знак «решетка» перед сокращением РОЗМ. (разговорное), а слова вразбивку — светлым прямым петитом. Этим объясняется наличие кодового знака шрифта перед первым процентным знаком.

2. Словарный текст на машинных носителях упаковывается в строки длиной в восемьдесят байт, т. е. в восемьдесят буквеннознаковых позиций. Машинная строка заполняется до 65-ой и максимум до 72-ой позиций. От восьми до пятнадцати позиций в машинной строке оставляем на исправление ошибок, возникающих при записывании на машинные носители, и в случае необходимости — пометок программистов при автоматизированном анализе теста Словаря. Заполненная часть машинной строки всегда заканчивается целым текстовым словом, поэтому на машинных носителях отсутствует знак переноса.

Строки в пределах словарной статьи упорядочиваются друг за другом по принципу организации последовательного набора данных. В последней строке словарных статей не разрешается начинать запись новой словарной статьи. Последняя строка, таким образом, остается до конца незаполненной даже тогда, когда в ней записались всего два—три знака. Текстовое наполнение последней строки в принципе бывает самым разнообразным, что мешает ей выполнять функцию обозначения границы между словарными статьями. Такой функцией наделена в Словаре украинского языка первая строка. Ее обычно называют заголовочной.

Характерной чертой первой машинной строки в словарных статьях является стандартизованное начало: заглавная единица набивается после пятого пустого дисплейного или перфораторного клавишного удара. На шестом ударе записывается амперсант, а после него вплотную — единица словника. В машинном формате базы данных принято, что любая словарная статья начинается заголовочной строкой именно в таком ее оформлении.

Отделение левой части словарных статей от правой производится с помощью знака равенства (=). Знак равенства ставится в той позиции машинной строки, на которую выпадает это разделение. Такое отображение соотношения левой и правой части словарных статей на машинных носителях предопределено структурной их организацией в типографском варианте Словаря украинского языка.

Левая часть по количеству шрифтов очень сложная. В ней посредством

шрифта различаются не только фрагменты текста, не только отдельные слова, но и самые разнообразные компоненты слов:

ОБРАМЛЯТИ, яю, яєш *і* ОБРАМЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, ОБРАМИТИ, млю, миш; *мн.* обрамлять; *док., перех.*

Приведенная здесь в качестве примера левая часть оглавляет глагольную словарную статью. В ее состав входят три инфинитивные словоформы, интерпретируемые составителями Словаря украинского языка как заглавные, в связи с этим в машинном варианте согласно принятым нами правилам они должны отмечаться амперсантом.

При каждом заглавном инфинитиве даются указатели на тип спряжения. Отображение их шрифта требует одного из кодовых знаков. Первые два инфинитива сопровождаются двухкомпонентными указателями: ОБРАМЛЯТИ, яю, яєш; ОБРАМЛЮВАТИ, юю, юєш. К третьему инфиитиву ОБРАМИТИ относятся квазифлексии первого и второго лица единственного числа настоящего времени изъявительного наклонения (млю, миш) и словоформа третьего лица множественого числа (обрамлять). Последней словоформе предшествует грамматическая помета *мн.* (множественое число). Наряду с этим первый и второй инфинитивы в Словаре трактуются как вариативные, поэтому они соединены союзом *і*. В машинном варианте эта левая часть приобретает следующий вид:

&ОБРАМЛЯТИ, _ЯЮ, ЯЄШ, #І &ОБРАМЛЮВАТИ, _ЮЮ, ЮЄШ, #НЕДОК., &ОБРАМИТИ, _МЛЮ, МИШ; #МН. _ОБРАМЛЯТЬ; #ДОК., ПЕРЕХ.

Данная левая часть, как видим, содержит три типа кодовых знаков: «подчеркивание», «амперсант» и «решетка», — но они находятся в одиннадцати местах ее текста. Специфика их комбинаторики заключается в том, что совокупность этих кодовых знаков повторяется три раза в одинаковой последовательности — «амперсант», «подчеркивание» и «решетка». Отмеченный тип последовательности нарушается только перед самым концом, где после третьей «решетки» «амперсант» отсутствует, а из упомянутой тройки кодовых знаков шрифта реализованы «подчеркивание» и «решетка».

Отображение этой сложности и комбинаторного многообразия шрифтов требует большого внимания от тех, кто занимается записыванием словарного материала на машинные носители. Оно вызывает необходимость серьезного контроля и за исправлением ошибок. Однако, несмотря на отмеченное положение вещей, отказаться от размежевания шрифтов на машинных носителях нельзя, ибо в толковом словаре, а даже и в любом типографском тексте, шрифты несут значительную информативную нагрузку. Благодаря шрифтам текст становится доступным не только для восприятия человеком, но и для его автоматизированного анализа.

Правая часть словарных статей при однозначных заглавных единицах в типографском тексте довольно компактная: состоит из дефиниции и иллюстрации. Нередко в ее начале находится грамматическая, иногда стилистическая пометы. Однако при интерпретации полисемантических глаголов правая часть словарных статей бывает очень сложной. Усложнение вызывается разбивкой правой части на рубрики, рубрик — на оттенки, выделением в ней образных и др. видов значений.

Рубрики нумеруются, и, кроме первой, начинаются с абзаца. В машинном варианте текста этот абзац отличается от заголовочной строки словарной статьи тем, что машинная строка в нем заполняется с четвертой позиции, которую занимает цифра с последующей точкой, и только после них через пробел идет текст рубрики. Данный тип абзаца оформлен с красной машинной строки, цифровое начало которой служит в качестве дифференциального признака границы между рубриками.

В структуру рубрик входят также фразеологические части. Их представление на машинных носителях следующее: типографские опознавательные знаки (светлый и темных ромбики, светлый и темный треугольнички) переданы специальными кодовыми знаками, которые записываются в четвертой позиции от начала машинной строки. После опознавательного знака идет кодовый знак шрифта и знак прописной буквы, за которым следует фразеологизм. Если фразеологическая часть не снабжена опознавательным знаком, абзац начинается со знака шрифта.

Итак, в текстах словарных статей различаются три типа машинных строк: заголовочная строка, ее наполнение начинается с шестой позиции, где всегда находится амперсант; красные строки, заполняющиеся с четвертой позиции, а позиция занята цифрой с последующей точкой, и простые строки, заполнение которых начинается с первой позиции. В простых строках записан остальной текст словарных статей.

На этапе записывания на машинные носители Словарь украинского языка сливается с морфемным словарем [8], и на этом основании единицы словника подвергаются разбивке на морфемы. В качестве условных знаков, различающих морфемы, избраны косая черточка и плющ. Косыми черточками отделяется корень от предкорневой и послекорневой частей, плюсами разделяются префиксальные морфемы в предкорневой и суффиксальные — в послекорневой частях, а также флексии и квазифлексии от словоизменительной основы, если они имеют материальное выражение в заглавной единице.

В машинном варианте Словаря украинского языка отображаются также акцентуационные особенности в заглавных единицах и фразеологизмах. Ударение обозначается черточкой, которая размещена в верхней части строки: О/ГЛ/УШ/УВА+ТИ. Эта черточка, как и все кодовые и ус-

ловные знаки, занимает одну отдельную позицию машинной строки и записывается перед ударной гласной: НА/ДР/ЯП/УВА + ТИ. Вследствие этого ударение в заглавных единицах часто соприкасается со знаками морфемного членения:

а) с черточкой, которая отделяет корень от префиксальной части — ВІД//ОР/АН+ИЙ;

б) с черточкой, которая отделялет корень от суффиксальной части — /СЕРД//ЕЧН+ИЙ;

в) с плюсом, разделяющим морфемы в предкорневой или послекорневой частях слов — /ЕГО/ІСТ+/ИЧН+ИЙ и т. п.

Слияние толкового и морфемного словарей в один машинный словарный текст усложнило нанесение их на машинные носители и, закономерно, потребовало более внимательной корректурной вычитки, чем запись каждого из них по отдельности, увеличило саму правку ошибок. Перед нами очень выразительно выступила задача, без решения которой невозможно создать надежную базу данных для удовлетворительной организации автоматизированных лингвистических исследований. Мы поняли, что машинный текст в лингвистической автоматизированной системе должен быть более безукоризненным, чем типографский. Если опечатки в типографском тексте не желательны, но распознаваемы и исправимы при ручной обработке даже на этапе анализа фактического материала, то наличие даже, казалось бы, самых безобидных ошибок в машинном тексте может привести к результатам, не соответствующим действиельности. Ручная корректировка машинных текстов в принципе занимает больше времени и человеческих усилий, чем осуществление корректуры типографски набранного текста. Прибегнуть к практике дублированной записи, которая имеет место вряде научных коллективов [7], занимающихся составлением базы данных для автоматизации исследования лингвистических явлений, мы не могли по двум причинам:

а) Словарный текст, который записывается нами на машинные носители, составляет свыше тысячи пятисот авторских листов. При дублированной записи это количество текста удвоилось бы, а значит, удвоилось бы и время нанесения словарей на машинные носители;

б) Машинное сопоставление продублированных записей не приводит к автоматизированному исправлению выявленных ошибок. Таким способом ошибки можно только обнаруживать. Исправление их после сопоставления осуществляется исключительно человеком и вручную, а на правку идет тоже очень много времени.

Мы пошли до иному пути — по пути поиска возможностей автоматизации обнаружения (но не так дорого стоящего) ошибок и поиска возможностей их автоматизированного исправления. В связи с этим была создана

специальная программа. Назвали мы ее «Автокорректор». Программа обрабатывает текст без сопоставления дублированных записей, выявляет в них около 60 % допущенных при записывании на машинные носители опечаток, а исправляет в настоящее время из выявленного количества около 70 % ошибок. Выявленные, но не исправленные автокорректором ошибки исправляются вручную. Вручную выявляются и исправляются также те ошибки, которые еще не распознает автокорректор. Отмеченные процентные показатели являются относительными, ибо продолжение работы над машинным текстом Словаря украинского языка и над составлением остальных разделов базы данных способствует совершенствованию структуры автокорректора и расширению его возможностей.

3. В упорядочении машинных текстов в автоматизированной системе используются три принципа. Первый из них применяется при нанесени на машинные носители текста одной книги. Здесь главным является принцип организации последовательного набора данных, чем выполняется необходимость сохранения специфики развертывания материально выраженного текста одного произведения, его композиционной структуры как целостной текстовой единицы и объединения нескольких произведений в книгу как отдельное издание.

Когда переходим к размещению на машинные носители документов и книг, единственно удобным оказался принцип библиотечного упорядочения набора данных. При библиотечном упорядочении используется еще и индексирование книг и документов.

Собираемый экспедиционным способом диалектный и ономастический материал организуется в базу данных машинного фонда украинского языка следующим образом: совокупность ответов на целый вопросник, записанных от одного испытуемого объекта, наносится на машинные носители как текст с последовательно-индексированным набором данных, поскольку в ответах индексируются разделы и вопросы.

Если по одному населенному пункту имеется несколько заполненных вопросников, то они упорядочиваются по общепринятой в диалектологии схеме различения трех возрастных категорий испытуемых: старшего, среднего и младшего поколения. При нанесении этих совокупностей ответов на машинные носители используется принцип непоследовательно-индексированного набора данных. Собственно библиотечное упорядочение диалектных и ономастических материалов осуществляется по населенным пунктам.

Социолингвистические материалы внутри заполненной анкеты структурируются как последовательно-индексированный набор данных, но сами анкеты соотносятся между собой по принципу непоследовательного индексирования. Классификация их как отдельных документов произво-

дится с учетом привязывания к организациям, где собирался материал, а организаций — к населенным пунктам, на территории которых эти организации расположены.

Для упорядочения машинных вариантов типографских текстов разработана в основном бинарная схема дерева с многоуровневой структурой. Все типографски опубликованные тексты разделяются на словари и несловари. Словари разбиваются на общеупотребительные и терминологические. Среди общеупотребительных выделяются словари литературного языка и региональные. В составе словарей литературного языка различаются одноязычные и двухъязычные. Одноязычные разбиваются на современные и исторические. В современных выделяются словари толковые и семантические (типа синонимических, антонимических и др.). В составе терминологических словарей различаются энциклопедические и отраслевые, отраслевые же делятся на одноязычные и переводные и т. д.

Несловарные тексты разбиваются на художественные и специальные. Классификации художественных произведений по жанрам и стилям предшествует разбивка на поэзию и прозу, а выделение в специальных текстах научной, технической, научно-популярной литературы, учебников и т. п. — разбивка на книги и журналы. Самая дробная классификация специальных текстов, планируемых для записи на машинные носители в качестве базы данных Машинного фонда украинского языка, предусматривает классификацию публикаций по отраслям и тематике.

4. Записанные на машинные носители и откорректированные типографские тексты, а также диалектологические, ономастические и социолингвистические материалы, собранные по вопросникам и анкетам, составляют основу базы данных машинного фонда. Они представляют ее первичную структуру, к которой автоматизированная система особенно часто будет обращаться на начальном этапе включения записанных материалов в машинный фонд.

Наша, пока еще небольшая практика, показывает, что первичная база данных является неисчерпаемым источником создания многих разновидностей вторичных баз данных. Например, на тексте 11-томного Словаря украинского языка в автоматизированной системе уже начали формироваться вторичные базы данных. В частности, образуются машинные толковые словари с однозначными, двухзначными, трехзначными заглавными единицами; словари, в которых различаются заглавные единицы по фонетическим или стилистически маркированным признакам вариативности, словари с заданными акцентуационными типами и др.

11-томный словарь, с которого начала формироваться лексикографическая база данных машинного фонда, и слияние его с морфемным словарем, записываются на машинные носители с целью создания на их

основе украинского семантического словаря, в котором будет отражаться степень семантического родства между всеми единицами словника.

Классификационные признаки берутся из текста словарных статей 11-томного словаря и будут использованы при автоматизированном составлении украинского семантического словаря. В целом для достижения поставленной задачи запланировано обработать около 100 параметров структурной организации текста словарных статей, которыми интерпретируется лексическая семантика в Словаре украинского языка. Среди них наиболее доступные для автоматизированной обработки такие: тип словоизменения, если это полнозначные слова, категориально-грамматические свойства заглавных единиц, морфемный состав и словообразовательная структура, степень и характер полисемантичности, способность входить во фразеологические словосочетания, стилистическая маркированность [1; 4] и т. п.

Указанные способы параметризации структурной организации словарных статей при подготовке материала для составления семантического словаря трактуются как элементарные признаки лексикографического описания семантики в толковом словаре, потому что семантический словарь будет создаваться на соединениях элементарных признаков в блоки, где н первый план выступает их позиционно обусловленная комбинаторика.

Элементарные признаки в основном используются в роли самостоятельных на этапе подготовки текста Словаря украинского языка к оперативной автоматизированной обработке, когда он сегментируется на фрагменты, удобные для машинного анализа. При решении данной задачи оказалось целесообразным начинать автоматизированную сегментацию толкового словаря с классификации словарных статей на части речи. В пределах частей речи, особенно в глаголе, хорошие результаты дает количество амперсантов в левой части словарных статей, а также количество рубрик — в правой части.

По количеству амперсантов начинают формироваться толковые словари одновидовых, двухвидовых глаголов. Среди двухвидовых выделяются словари по количеству инфинитивных словоформ в совершенном и несовершенном видах. Эти словари упорядочиваются автоматизированной системой в файлы и формируется из них вторичная база данных.

Институт языкознания им. О. О. Потебни
Киев, Кирова 4

Литература

[1] КАРАУЛОВ, Ю. П.: Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва, Наука 1981.

[2] КЛИМЕНКО, Н. Ф. ПЕЩАК, М. М.—САВЧЕНКО, И. Ф.: Формалізовані основы семантичної класифікації лексики. Київ, Наукова думка 1982.

[3] Машинный фонд русского языка. Идеи и перспективы. Москва, Наука 1986.

[4] ПАЛАМАРЧУК, Л. С.: Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії і практики). Київ, Наукова думка 1978.

[5] ПЕЩАК, М. М.—КЛИМЕНКО, Н. Ф.—ЯРУН, Г. М.—КАРПІЛОВСЬКА, Э. А.: Лексична семантика в системі людина-машина. Київ, Наукова думка 1986.

[6] Словник української мови. Тт. I—XI. Київ, Наукова думка 1970—1980.

[7] УОРТ, Д.: Русский словообразовательный словарь. Введение. В кн.: Новое в зарубежной лингвистике, вып. XIV. Москва, Прогресс 1983, с. 227—260.

[8] ЯЩЕНКО, И. Т.: Морфемний аналіз. Словник-довідник. Київ, Вища школа 1981.

[9] LIZANEC, P. M.—PESTCHAK, M. M.: Automatic compiling of dialectological maps. In: Symposium mathematical processing of cartographic data (Tallin, December 18—19, 1979. Summaries). Tallin 1979, p. 56—58.

[10] IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь 1983 г. Материалы дискуссии. Языкознание. Киев, Наукова думка 1986, с. 219—220.

FORMÁT PRVOTNEJ BÁZY DÁT STROJOVÉHO FONDU UKRAJINSKÉHO JAZYKA

Resumé

Podobne ako pre ruštinu začína sa budovať strojový fond pre ukrajinčinu, základ ďalšieho základného i aplikovaného výskumu ukrajinčiny. Pri budovaní bázy dát, resp. pri zapisovaní jazykových výrazov na materiálne nosiče informácie sa zapisujú nárečové i onomastické materiály, výsledky sociolingvistických výskumov, ale predovšetkým slovná zásoba súčasného ukrajinského jazyka na základe *Slovníka ukrajinského jazyka* (Slovnyk ukrajinskoji movy. 11 zväzkov. 1970—1980). Kým text dotazníkov sa ukladá do pamäti počítača iba raz a potom len príslušné údaje, pri budovaní lexikálnej bázy dát treba vlastne prepísať celý text slovníka. A tu vznikajú aj čisto technické problémy, ktoré sa riešia vhodne voleným formátom. Tieto problémy sú vyvolané najmä tým, že kým v slovníku sa používajú rozličné typy písma na rozlíšenie údajov rozličného druhu, pri zapisovaní na formát treba rešpektovať fakt, že jestvuje len jediný typ písma, a to verzála. Preto treba vypracovať systém kódových znakov, ktorými sa budú vyznačovať typy písma, ale zároveň aj typy slovníkových údajov. To, čo je v slovníku vytlačené polotučne — totiž heslo — treba vyznačiť symbolom &, gramatické a štylistické údaje (vytlačené petitom) sa označujú kódovým znakom #. Na vyznačenie veľkého písmena sa využíva znak <, riedenie sa vyznačuje znakom %.

Slovníkové heslo má dve časti: na ľavej strane heslové slovo s príslušnými gramatickými a štylistickými údajmi, na pravej strane výklad významu, resp. významov, ustálené spojenia a frazeologické jednotky. Pritom pravá strana je graficky menej zložitá.

Pri spracúvaní Slovníka ukrajinského jazyka sa vyznačuje aj morfematické členenie heslových slov: znakom / sa oddeľujú morfémy pred koreňom a za koreňom, znakom + sa oddeľujú derivačné morfémy navzájom i od gramatických morfém.

Takto vzniká strojový (automatický) variant Slovníka ukrajinského jazyka. Spolu s údajmi z terénnych výskumov (nárečových, onomastických a sociolingvistických) vzniká tak spoľahlivý, rozsiahly, ale najmä ľahko prístupný materiál pre ďalší výskum jazyka.

AUTOMATICKÝ PREVOD SLOVENSKÝCH A ČESKÝCH TEXTOV NA ZVUKOVÝ SIGNÁL

OĽGA SCHULZOVÁ – VĚRA PTÁČKOVÁ

1. *Úvod*

V poslednom desaťročí sa do centra záujmu odborov, ktoré sa usilujú využiť pre prax umelú inteligenciu, dostáva aj komunikácia človeka s počítačom (automatizovaným systémom) prostredníctvom prirodzeného jazyka. Hoci o užitočnosti tejto komunikácie sa dnes ešte diskutuje (porov. Hajičová, 1986), niektorí poprední svetoví výrobcovia (napr. firma IBM alebo japonskí projektanti počítačov piatej generácie) ju v masovom využívaní počítačovej techniky pokladajú za kľúčovú. Táto technika má byť maximálne prispôsobená človeku, nemá si vyžadovať znalosť programovacích jazykov (tzv. druhú gramotnosť), má spĺňať niektoré funkcie prirodzeného jazyka a prípadným dialógom si od používateľa vyžadovať vysvetlenie nepresností alebo doplnenie chýbajúcich údajov.

Najčastejšie používanou formou prirodzeného jazyka je hovorená reč. Zatiaľ čo strojové rozoznávanie hovorenej reči je v súčasnosti obmedzené na malú skupinu izolovane vyslovovených slov alebo na rozoznávanie krátkych viet zostavených z izolovaných slov podľa syntaxe známej počítaču (Ptáček—Buček—Dvořák—Ptáčková, 1986), strojová produkcia hovorenej reči je už vo vyspelých štátoch uspokojivo vyriešená. Najvyššou formou automatických prehovorov je neobmedzený prevod ľubovoľného písaného textu v danom jazyku na zodpovedajúci akustický signál (tzv. syntéza podľa pravidiel — synthesis by rules).

V príspevku sa opisuje československé riešenie automatickej syntézy hovorenej slovenčiny a češtiny zo zapísaného textu. Riešenie vzniklo ako výsledok medziodborovej spolupráce medzi pražským Tesla-VÚST A. S. Popova a Filozofickou fakultou Univerzity Karlovej.

2. *Technické usporiadanie*

Technický opis tzv. periférnej jednotky hlasového výstupu sa uvádza v dvoch príspevkoch (Dvořák, 1985: Ptáčková—Schulzová, 1987—1988), preto zopakujeme iba niektoré základné údaje.

Ide o systém s mikroprocesorom U 880, ktorého programová pamäť má rozsah 8 192 osembitových slov (bajtov) a operačná (údajová) pamäť 1 024 bajtov. Údajovým vstupom je reťazec znakov ASCII písaného textu (vysielaný napr. štandardnými klávesnicami počítačov, písacími strojmi počítačov a pod.). Výstupom je akustický signál zo vstavaného reproduktora, prípadne elektrický signál na pripojenie zosilňovača alebo pre prenos na dlhšie vzdialenosti, do telefónnej siete, na dispečerské pracoviská, do terminálov a pod.

3. *Programové vybavenie*

Programové vybavenie má úlohu prevziať grafické znaky z nadradeného systému a previesť ich na zodpovedajúci akustický signál. Program umožňuje súčasné vysielanie akustického signálu a príjem znakov ďalšieho textu, čiže vysielanie časovo neobmedzených prehovorov. Aj repertoár týchto prehovorov je neobmedzený. Texty môžu obsahovať aj čísla (až deväťmiestne, pred aj za desatinnou bodkou), operátory +, − a špeciálne znaky na prepínanie zariadenia do slovenčiny alebo češtiny (robí sa programovo). Vzhľadom na predpokladané použitie periférnej jednotky hlasového výstupu v automatizovaných systémoch pracujúcich s medzinárodne normalizovanými znakmi ASCII, ktorým chýbajú niektoré znaky našich alfabetických systémov, v zápise písaného textu bolo treba zaviesť tieto znaky:

a) celý text sa zapisuje veľkými písmenami;

b) namiesto mäkčeňa sa používa znak ^, ktorý sa umiestňuje za príslušnú spoluhlásku, v češtine aj za samohlásku *E* (N^, E^);

c) dĺžka samohlásky (v slovenčine aj dĺžka spoluhlások *R, L*) sa označuje čiarkou, tiež za grafickým znakom príslušnej hlásky (A', R', L');

d) slovenské hlásky *Ä, Ô* sa zapisujú znakmi &, *(a.*

Malý rozsah časti programovej pamäti (približne 1700 bajtov), ktorý sme mohli použiť na automatickú transkripciu ako doplnku predchádzajúceho programu (Ptáčková—Schulzová, 1987—1988) vychádzajúceho už z transkribovaného textu, vylúčil možnosť sémantickej aj gramatickej analýzy textu. Vylúčil aj možnosť uloženia slovnej zásoby aj akýchkoľvek ďalších údajov z jednotlivých jazykových rovín. Automatická transkripcia môže vychádzať iba z analýzy jednotlivých znakov a z ich kontextu bez pochopenia významu alebo gramatického tvaru. Aj keď sme použili tabelovanie niektorých výnimiek v pravidlách o správnej výslovnosti, nemohli sme sa ubrániť ešte ďalšej odchýlke od pravopisného úzu:

e) za grafické znaky spoluhlások *D, T, N* a v slovenčine aj za *L*, ktoré sa nemajú vyslovovať mäkko, sa zapisuje najprv znak \ a až potom príslušná samohláska alebo dvojhláska (T\I, L\IE).

Oprávnenosť takéhoto spôsobu zápisu vyplýva z toho, že v slovenčine sa

spoluhlásky *D, T, N, L* nevyslovujú vždy mäkko, ak po nich nasleduje mäkká samohláska alebo dvojhláska so začiatočným i-ovým elementov v domácich slovách (JED\EN), v cudzích slovách (AKUST\IKA), resp. v tvaroch slov (MATKIN\I). Takýto spôsob zápisu umožňuje aj rozlíšenie slov s odlišným významom, inak by išlo o homonymá (KRA'L^ VLA'DNE — VLA'DN\E KRUHY).

3.1. *Automatická transkripcia*

Obmedzenie v reprezentácii lingvistických vedomostí v pamäti zariadenia nás prinútilo preformulovať ich do úsporných programových algoritmov. Ako príklad uvedieme pravidlo na transkribovanie grafického znaku *v* v slovenčine.

Podľa ortoepických zásad spoluhláska *v* má štyri výslovnostné varianty [v], [W), [u̯], [f]. Variant [w] sa podľa nášho pozorovania uplatňuje automaticky pod vplyvom koartikulácie (OVDOVIET^, OVZDUS^IE). Pretože vlastnosti koartikulácie sú zachytené už v spôsobe vysielania syntetických zvukových signálov (pozri 3.3.) a vo väčšine prípadov (porov. Kráľ, 1984) sa pripúšťa alternatívna výslovnosť [v] — [w], transkripcia *v* na [w] je pre naše potreby nadbytočná.

Variant [f] vzniká pri znelostnej asimilácii tam, kde neprichádza do úvahy variant [u̯]. V algoritme automatickej transkripcie teda stačí hľadať najprv prípady, keď sa realizuje variant [u̯] a až potom uskutočniť eventuálnu znelostnú asimiláciu zostávajúcich variantov [v] a [f]. Prípad možno teda riešiť vhodným sledom realizácie jednotlivých pravidiel transkripcie utvorením pravidla o zmene *v* na [u̯].

Podľa ortoepických pravidiel *v* sa mení na [u̯] na konci slova a na konci slabiky pred spoluhláskou (napr. v slovách SPEV, PRAVDA, DIEVKA). Keď sa slovo začína znakom V (napr. VLEK), nijaká predpona zmenu *v* na [u̯] nevyvolá (napr. NA'VLEK, PREVLEK). V našom algoritme musíme tieto pravidlá formulovať čiastočne odlišne od pravidiel v ortoepii:

(1) Znak *v* sa prepisuje na [u̯] v slovách, v ktorých je táto hláska jednotkou hláskovej skupiny ...OVCA... (napr. s praou̯cami), ...OVC^I... (napr. ou̯c^ina), ...OVSE... (napr. ou̯sec), ...PRAVDA... (napr. n^eprau̯da);

(2) Znak *v* sa prepisuje na [u̯] ak súčasne platí, že

a) za *v* nasleduje spoluhláska alebo koniec slova,

b) pred *v* je samohláska alebo spoluhláska *l, r,*

c) samohláska pred *v* nie je posledným samohláskovým znakom niektorého z týchto znakových reťazcov stojacich na začiatku slova: NA, NA', ZA, ZA, PRA, NE, N\E, PRE, PRIE, NIE, PRI, O, PO, ZO, DO, VO, U, SU', VY; resp. posledným znakom v zloženinách týchto reťazcov NEO, N\EO, ROZO, PREPO, POPRE, POPRI, POROZO, VYZA, POZA, PONA, PORO, PODO,

PREDO, MEDZI, NADO, alebo poslednou samohláskou týchto reťazcov alebo zložením z týchto reťazcov, pred ktorými je záporová častica NE.

Naše riešenie sa teda nevyhýba vypočítavaniu výnimiek (ak sú zvládnuteľné) a zakladá sa iba na analýze znakového kontextu a na slede (poradí) uplatnenia jednotlivých pravidiel.

Algoritmus automatickej transkripcie zabezpečuje ešte tieto ďalšie transkripčné zmeny:

— prepis cudzích znakov Q, QU → kv, W → v, X → ks, gz (QUIDO → kvido, WALTER → valter, BOX → boks, EXEMPLA'R → egzempla:r);

— skupina CH → x (CHOROBA → xoroba);

— v češtine prepis skupiny SH → sx (tzv. progresívna znelostná asimilácia SHNILY' → sxn^{v}ili:);

— mäkčenie D, T, N, L v slovenčine pred mäkkými samohláskami *e, i, í* a dvojhláskami *ia, ie, iu* (v jednom slove) a D, T, N v češtine pred samohláskou *i, í* sa prepisuje ako d^{v}, t^{v}, n^{v}, l^{v} (OD NEDELE → od n^{v}ed^{v}el^{v}e);

— prepis znaku ' pre dĺžku na znak : (MA'M → ma:m);

— prepis E^ v češtine podľa kontextu na DE^, TE^, NE^ → d^{v}e, t^{v}e, n^{v}e (DE^TI → d^et^{v}i), PE^, BE^, VE^ → pje, bje, vje (VE^DA → vjeda), ME^ → mn^{v}e (KROME^ → kromn^{v}e);

— vloženie rázu (') medzi dve rovnaké susedné samohlásky v češtine, pre lepšiu zrozumiteľnosť aj v slovenčine, hoci to odporuje ortoepickým pravidlám (MODROOC^KA → modro'oc^{v}ka; EVA A IVAN → eva' a 'ivan);

— v slovenčine vloženie znaku pre ráz (') pred plnovýznamové slovo alebo pred predložku začínajúcu sa samohláskou, ak sa predchádzajúce slovo končí samohláskou;

— v češtine vloženie rázu (') pred každé slovo alebo predložku, ktoré sa začínajú samohláskou (NA'S^ ALBERT A JA' → na:s^{v} 'albert 'a ja:);

— prepis Y → i bez mäkčenia predchádzajúcej spoluhlásky (VDY'CHNUT^ → vdi:xnut^{v});

— vynechanie znaku \ bez mäkčenia predchádzajúcej spoluhlásky pred I, I'; v slovenčine aj pred E a dvojhláskami IA, IE, IU (T\IETO → tieto);

— v slovenčine prepis znaku & na e (M&SO → meso);

— v slovenčine prepis Ô na uo (VÔL → vuol);

— v češtine vloženie j medzi dve susedné samohlásky slova, ak je prvou samohláskou I (MARIE → marije);

— v slovenčine prepis DZ na [ʒ] a DZ^na [ʒ^{v}] v rámci jedného slova (MEDZI → meʒi, HA'DT^E → ha:ʒ^{v}e);

— náhrada párovej znelej spoluhlásky na konci slova pred realizovanou pauzou (t. j. pred rázom alebo pred interpunkčnými znakmi bodkou alebo čiarkou) párovou neznelou spoluhláskou (HRAD → hrat);

— náhrada párovej znelej spoluhlásky v spoluhláskovej skupine párovou

neznelou spoluhláskou, ak po nej nasleduje neznelá spoluhláska; pravidlo platí aj vo viacčlennej spoluhláskovej skupine a na medzislovnej hranici (VT E-DY → ftedi, PRED C^ASOM → pret c^asom);

— v slovenčine náhrada párovej neznelej spoluhlásky pred ...ME na konci slova párovou znelou (NOSME → nozme; výnimkou je POTME);

— v slovenčine prepis S^ → z^v slovách NA'S^MU, VA'S^MU (NA'-S^MU → na:z^mu, VA'S^MU → va:z^mu);

— náhrada párovej neznelej spoluhlásky v spoluhláskovej skupine párovou znelou spoluhláskou, ak po nej nasleduje párová znelá spoluhláska (s výnimkou *V*); pravidlo platí aj pre viacčlennú spoluhláskovú skupinu a medzislovnú hranicu (slov. VS^AKZ^E → fs^agz^e, VS^AKHEJ → fs^aghej; čes. LEC-KDY → leʒgdi, KUS DORTU → kuz dortu);

— v slovenčine náhrada párovej neznelej spoluhlásky na konci slova párovou znelou spoluhláskou, ak je na začiatku nasledujúceho slova iná (alebo rovnaká) párová znelá alebo nepárová znelá spoluhláska alebo samohláska (OTEC Z^IJE → ot^eʒ z^ije, OTEC OD^IS^IEL → ot^eʒ odis^iel; výnimky: S NI'M, K NA'M, S VAMI, S N^OU, S NIMI, K NEMU, K NEJ, K NIM, S NAMI, K VA'M);

— v slovenčine náhrada párovej neznelej spoluhlásky párovou znelou spoluhláskou v slovných zloženinách AKISTE → agist^e, BA'RSAKY' → ba:rzaki:, TREBA'RSAKY' → treba:rzaki:, C^ERTVIE → c^erdvie, TAKISTO → tagisto, TAKMER → tagmer, TAKREC^ENO → tagrec^eno, VC^ASRA'NO → fc^azra:no, VS^AKA'NO → fs^aga:no, VS^AKVER → fs^agver;

— v slovenčine prepis S → z v predložkách SO, KU: SO STRY'KOM → zo stri:kom, KU S^KOLE → gu s^kol^e (výnimky SO MNOU, KU MNE);

— vynechanie medzislovných medzier (medzislovná koartikulácia); medzi slovami sa zachovajú iba interpunkčné znaky (čiarka, bodka a rázy) ako realizované pauzy;

— perspektívne sa ešte nahradia neznelé koncovky niektorých číslovieb (*päť, deväť, ...násť, ...cať, ...sať, ...siat*) v zloženinách začínajúcich sa zvučnou spoluhláskou alebo samohláskou (P&T^LISTOVY' → ped^l^istovi:;

— pripravuje sa aj spoluhlásková redukcia v skupinách TSTV, DSK, TSK, DST, DZSK, DSTV, NDSK, ZSK, ZS^T, NTSK, PTSK, STSK, STSTV a ST^ST.

Algoritmus automatickej transkripcie ďalej nahrádza číselné znaky postupnosťou textov, ktoré sú uložené v pamäti už v transkribovanej forme; ich zostavenie a pridanie koncoviek (skloňovania) sa riadi programovými postupmi odlišnými pre češtinu a slovenčinu; ide o rutinnú programátorskú činnosť.

3.2.

Po dokončení transkripcie textu je nový zápis programovo rozdelený na artikulačné prvky, ktoré možno charakterizovať sledom izolovaných zvukov a za sebou radiť tak, aby tvorili súvislý prehovor, rešpektujúci medzihláskovú koartikuláciu. Hlavný nedostatok tohto syntetického prehovoru vyplýva z použitia rovnakého artikulačného prvku v rôznych postaveniach v slove a vo vete. Prehovor je monotónny, nerešpektuje slovný prízvuk ani vetnú melódiu, rytmické členenie do taktov ani skracovanie/predlžovanie trvania jednotlivých hlások podľa dĺžky taktu alebo podľa ich lokálneho zoskupenia. Syntetický prehovor rešpektuje mikrointonáciu medzihláskového spojenia a tranzitnú väzbu prvých dvoch formantov zvukovej aproximácie (koartikulácie).

Artikulačné prvky, z ktorých sledu sa tvorí súvislý syntetický prehovor, sú tieto:

— nástup hlásky rešpektujúci nábeh na strednú časť hlásky z neutrálneho nastavenia artikulačných orgánov (označujeme ho kolmou šípkou smerujúcou zdola hore ↑A, ↑V);

— stredná časť hlásky — samohlásky, spoluhlásky alebo dvojhlásky (označujeme ju grafickým znakom pre príslušnú hlásku A, V, IE);

— zostup hlásky, rešpektujúci prechod zo strednej časti hlásky do neutrálneho postavenia artikulačných orgánov (označujeme ho kolmou šípkou smerujúcou zhora dolu A↓, V↓);

— spojenie spoluhláska — samohláska, ktoré rešpektuje tranzientné nadviazanie spoluhlásky na nasledujúcu samohlásku (označujeme vodorovnou priamkou nad oboma hláskami $\overline{VA}$, $\overline{FI}$, $\overline{MU}$);

— spojenie samohláska — spoluhláska, ktoré rešpektuje tranzientné nadviazanie samohlásky na nasledujúcu spoluhlásku (tiež ho označujeme vodorovnou priamkou nad oboma hláskami $\overline{AV}$, $\overline{IF}$, $\overline{UM}$);

Ako príklad prevodu slovenského textu na jednotlivé artikulačné prvky uvedieme spojenie DIEVKA EVA. Automatická transkripcia tohto textu bude mať podobu d$^{\vee}$ieu̯ka ´eva a jeho rozloženie na jednotlivé artikulačné prvky bude vyzerať takto: ↑D$^{\vee}$; D$^{\vee}$; $\overline{D^{\vee}I}$; I; $\overline{IE}$; E$\underset{\smile}{U}$; $\underset{\smile}{U}$; $\underset{\smile}{U}$↓; ↑K; K; $\overline{KA}$; A; $\overline{A'}$; ´; $\overline{E}$; E; $\overline{EV}$; V; $\overline{VA}$; A; A↓;.

(Poznámka: Spoluhlásková skupina sa vždy realizuje hláskovým zostupom do neutrálneho nastavenia artikulačných orgánov a nástupom nasledujúcej spoluhlásky z tohto neutrálneho postavenia. V zodpovedajúcej zvukovej aproximácii je neutrálne postavenie reprezentované znelou alebo neznelou neutrálnou spoluhláskou alebo útlmom hlasnosti — podľa druhu spoluhlásky z hľadiska artikulácie.)

3.3.

O každom artikulačnom prvku je v pamäti informácia, či v súbore pre syntézu slovenčiny alebo češtiny existuje. V kladnom prípade má priradený sled jedného až siedmich zvukov, ktorých postupné vysielanie daný artikulačný prvok zvukovo aproximuje. Jednotlivé zvuky sa od seba môžu odlišovať šiestimi charakteristikami: 1. svojím periodickým alebo šumovým pôvodom, 2. kmitočtom základného tónu, 3. kmitočtovým umiestnením prvého formantu, 4. kmitočtovým umiestnením druhého formantu, 5. hlasnosťou, 6. trvaním.

Generovanie elektrických signálov, zodpovedajúcich týmto zvukom, sa uskutočňuje programovým riadením elektrických obvodov.

Artikulačné prvky ktoré nie sú v súbore pre slovenčinu a češtinu definované, sa neberú do úvahy (napríklad stredné časti spoluhlások H, N^, Ľ, L^ alebo nástupy spoluhlások C, C^, P, K, T, T^).

Zvukové aproximácie jednotlivých artikulačných prvkov sme v prvom priblížení odhadovali podľa spektrogramov prirodzenej reči profesionálov (rozhlasových hlásateľov rešpektujúcich ortoepické normy). Pretože v našej dvojformantovej aproximácii úplného rečového signálu chýbali vyššie formanty, bolo ich treba nahradiť posunmi dvoch akceptovaných formatov. Tieto posuny a rozdelenie spektra na kvázistacionárne úseky, určenie ich optimálnych dĺžok a optimálneho napojenia sme v konečnej fáze kontrolovali a upravovali podľa testov slabičnej a slovnej zrozumiteľnosti.

4. *Vyladovanie programu*

Jednotlivé artikulačné prvky boli v prvej fáze definované pre češtinu sluchovým overovaním ich zvukovej prijateľnosti v zmysluplných sledoch (slabikách, napr. PA, APA, AP). Pre slovenčinu sa pripravovali podobným postupom odladovaním od češtiny. Pri tomto procese sa ukázalo, že problémy, ktoré sa vyskytli pri aproximácii českých hláskových spojení, sa vyskytujú aj v slovenčine (priintenzívna sykavosť sykavých spoluhlások, malá výraznosť spoluhlásky *r* v iniciálnej polohe, vyznievanie finálneho *n* ako *m*, vyznievanie iniciálneho *h* raz ako *k*, inokedy ako *g*, podobnosť spoluhlásky *č* so spoluhláskou *ť*, krátke trvanie spoluhlásky *b* a i.). Preto úpravy, ktoré sa robili pri českých spoluhláskach, dali sa využiť aj pri úprave slovenských spoluhlások. Postupne sa však realizoval aj spätný proces: keď sa po vyladení našla najoptimálnejšia podoba slovenskej spoluhlásky, využila sa aj pre češtinu.

Čiastočne odlišný, samostatný a nový bol postup pri tvorbe tých slovenských spoluhlások, ktoré má čeština vo svojom inventári iba ako znelé varianty neznelých spoluhlások *c, č* (LECKDY → leʒgdi, PEC^ DOBR^E → peʒ^ dobr^e), alebo spoluhlások, ktoré v hláskovom systéme češtiny nie sú (l^, ľ, r̥, u̯).

Špecifickú a pre slovenčinu typickú hláskovú skupinu tvoria aj dvojhlásky: ich definovanie a interpretácia sú značným problémom (porov. Isačenko, 1968). Dôležitou požiadavkou bolo, aby ani jedna zo štyroch slovenských dvojhlások nebola jednoduchým spojením dvoch samohlások, aby nebola ani hláskovým spojením spoluhlásky *j* s príslušnou samohláskou. Bolo treba nájsť riešenie, ktoré by umelo tvorené dvojhlásky čo najviac priblížilo prirodzeným dvojhláskam, s prvým segmentom (*i*-ovým, resp. *u*-ovým) kratším, než je príslušná krátka samohláska a s druhým segmentom dvojhlásky realizovaným obyčajne s menšou zvukovou silou a menšou sonórnosťou. Bolo treba, aby sa druhý segment dvojhlásky odlišoval od príslušnej krátkej samohlásky aj zvukovým zafarbením (porov. Kráľ, 1984).

Kvalita programu automatickej syntézy, pripraveného a zostaveného opísaným spôsobom, jeho zhoda s prirodzenou rečou i zrozumiteľnosť jednotlivých jazykových jednotiek sa skúmala sluchovými testami. Pomocou testov sa spresňovala a nachádzala najoptimálnejšia podoba syntetickej reči.

Prvé dva testy pre slovenčinu a pre češtinu boli zostavené z niekoľkých stovák hláskových spojení konsonant — vokál (CV — *ka*) a vokál — konsonant — vokál (VCV — *aka*).

Pri prvom počúvaní si testujúce osoby najprv vypočuli celý súbor. Pri druhom a treťom počúvaní hláskové spojenia každého testu už zapisovali do pripravených formulárov. Medzi realizáciou (vysielaním) jednotlivých hláskových spojení bola vždy krátka adaptačná pauza.

Prvým testom sme zistili zrozumiteľnosť jednotlivých hlások a ich prípadné zámeny. Výsledky prvého testu sme použili na opravu zvukových opisov málo zrozumiteľných hlások a hláskových spojení. Materiál v druhom teste bol zostavený z automatickej syntézy, už upravenej podľa výsledkov prvého testu.

Sledovanie a určovanie hlások v hláskových skupinách je veľmi náročné aj pre skúsených poslucháčov a to aj vtedy, keď sú tieto hlásky a hláskové skupiny realizované artikulačnými orgánmi, t. j. prirodzenou rečou. Poslucháči v takomto prípade musia hodnotiť hlásku len na základe krátkeho počutia a nemôžu na jej identifikáciu použiť ako oporu hláskové okolie. Preto sme uskutočnili ešte ďalší, tretí test, ktorý potvrdil uvedené konštatovanie. Bol zostavený zo slov a slovných spojení, v ktorých jednotlivé hlásky boli identifikované presnejšie, jednoznačnejšie, ich zrozumiteľnosť v slovenčine aj češtine bola podstatne vyššia.

5.1. *Kontrola testami*

V prvom stĺpci prvého testu (tabuľka 1a, 1b) uvádzame poradie hlások podľa výšky percenta ich identifikácie, v druhom stĺpci sú uvedené zámeny syntetizovaných hlások a percentuálny výskyt jednotlivých zámen.

V slovenčine testujúci najlepšie identifikovali spoluhlásku *M* (100 %), nikdy ju nezamenili za inú hlásku. Ako najmenej zrozumiteľné boli identifikované spoluhlásky *DZ*, *Š*.

Aj v češtine najvyššie percento zrozumiteľnosti bolo pri spoluhláske *M* (88 %). Na rozdiel od slovenčiny ju niektorí testujúci zamieňali za hlásky *V*, *L*, alebo ju vôbec nedokázali identifikovať. Naproti tomu v češtine mala nulovú poznateľnosť iba jedna hláska (*Z*); v slovenčine bola identifikovaná s nízkym percentom (20 %).

V druhom, opakovanom teste (tabuľky 2a, 2b — poradie identifikovaných hlások a zámen je rovnaké ako v tabuľkách 1a, 1b), v ktorom sme preladili hlásky a hláskové spojenia nepresne identifikované, v prvom teste bol výsledok takýto:

V slovenčine najlepšiu (stopercentnú) poznateľnosť dosiahli hlásky *T*, *R*. Poznateľnosť najlepšie identifikovanej hlásky z prvého testu *M* sa znížila o sedem percent (na 93 %). Ako najmenej zrozumiteľná bola aj v tomto teste spoluhláska *Š*, no percento jej zrozumiteľnosti sa zvýšilo z 0 na 13 %. V češtine si najlepšiu zrozumiteľnosť zachovala spoluhláska *M*, jej zrozumiteľnosť sa zvýšila z 88 % na 100 %. Ako najmenej zrozumiteľná (na 20 %) bola hodnotená spoluhláska *H*. Spoluhláska *Z*, ktorá mala v prvom teste nulovú zrozumiteľnosť, sa v druhom teste prekvapujúco zaradila do skupiny hlások majúcich po *M* najvyššie percento zrozumiteľnosti (95 % — *Č*, *B*).

Celková poznateľnosť hlások prvého slovenského testu dosiahla hodnotu 48,3 %, celková poznateľnosť hlások v druhom slovenskom teste hodnotu 64,7 %. Celková poznateľnosť hlások v prvom českom teste je 49 %, v druhom českom teste 64 %.

Ďalším snahám a pokusom o lepšie vyladenie stáli v ceste súčasné technické možnosti syntezátora. Preto sme uskutočnili tretí test. Testujúci počúvali a mali identifikovať už nie jednotlivé hlásky v izolovaných hláskových skupinách, ale celé slová. Test pre slovenčinu i češtinu bol zostavený z 200 slov. V slovách boli zastúpené všetky slovenské a české hlásky a hláskové spojenia z predchádzajúcich dvoch testov. Výsledok potvrdil predpoklad — zrozumiteľnosť bola vysoká. V slovenčine pri prvej realizácii tretieho testu dosiahla poznateľnosť 95,5 %, pri druhej realizácii až 97,7 %. V češtine pri prvej realizácii 93,1 %, pri druhej realizácii 95,5 %.

Tretí test presvedčivo potvrdil, že syntetická reč je v obidvoch jazykoch dobre zrozumiteľná, podobne ako frekvenčne obmedzená (na telefónne pásmo 200—3500 Hz) prirodzená reč, reprodukovaná v rozhlasovom a televíznom vysielaní, nahrávkami na gramofónových platniach, na magnetofónových páskach alebo kazetách; chýbajú jej iba znaky suprasegmentálnej roviny.

Tabuľka 1a

Výsledok sluchového testu č. 1 na identifikáciu slovenských hlások tvorených syntézou

Percentuálny výskyt hlásky		Zámena za iné hlásky v percentách
M	100 %	∅
T	84 %	c, č 4 % d 8 %
Č	84 %	c, dž 8 %
J	**80 %**	∅ 4 % ľ **16 %**
R	**80 %**	p 4 % ∅ **16 %**
V	80 %	m, l 4 % ľ 12 %
L	76 %	r, ∅ 4 % v 16 %
P	76 %	t, k, ∅ 4 % b 12 %
D	72 %	ď, ň 4 % n 20 %
B	72 %	g, ň 4 % d 8 % m 12 %
F	64 %	s 4 % ch, c 16 %
Ľ	60 %	j 8 % ň 12 % l 20 %
CH	56 %	h, r 4 % š 8 % f **28 %**
Ť	52 %	c 4 % č 12 % t 32 %
Ň	**48 %**	n, l 4 % j 20 % ľ 24 %
DŽ	40 %	š 4 % č, ∅ 8 % dz 12 % ž 28 %
Ž	36 %	z 4 % j 8 % dz, ř 12 % dž 28 %
N	32 %	ň 4 % l, ľ 8 % m 48 %
K	24 %	b 4 % d 8 % ť, ∅ 12 % p 16 % t 24 %
Z	20 %	dž 4 % dz, ř 8 % ž 60 %
S	20 %	f, š, ch, ř, ∅ 4 % č 24 % c 36 %
C	20 %	dz 12 % dž 4 % č 64 %
Ď	16 %	d, ň 4 % v, dž 8 % dz, t, g, 12 % ť 24 %
H	8 %	d, g, l, ∅ 4 % v, t 8 % k 16 % r 20 % p 24 %
G	4 %	f, b, ď, n, l, r 4 % d, ť 8 % k 12 % v 20 % t 24 %
DZ	**∅ %**	dž 4 % s, ř, ∅ 8 % š 12 % z 16 % ž 44 %
Š	**∅ %**	dz, c 4 % ž 12 % č 80 %

5.2. *Syntetická reč a jazykoveda*

Všetky opísané testy podnecujú aj úvahy jazykovedcov o vzájomných vzťahoch medzi jednotlivými hláskami, o vzájomnej zviazanosti, podobnosti hlások a podobne, ale aj o vzťahu češtiny a slovenčiny. Možno reálne predpokladať, že v spolupráci jazykovedy s technickými odbormi sa v budúcnosti zistia nové, špecifické poznatky o jazyku, o jeho jednotkách a vzťahoch medzi nimi. Na niekoľkých príkladoch z testov hláskových spojení ukážeme niektoré takéto zistenia.

(1) Párové spoluhlásky ktoré nedosiahli stopercentnú zrozumiteľnosť, sa často zamieňali viacerými kvalitatívne odlišnými hláskami. Predsa tu však možno nájsť istú „zákonitosť": medzi zámenami často nájdeme pár z párovej dvojice znelá — neznelá.

Tabuľka 1b

Výsledok sluchového testu č. 1 na identifikáciu českých hlások tvorených syntézou

Percentuálny výskyt hlásky		Zámena za iné hlásky v percentách
M	**88 %**	**v, l, Ø 4 %**
T	**80 %**	**d 4 %** k, Ø 8 %
P	**80 %**	**Ø 4 %** b, k 8 %
B	**76 %**	**v 8 %** **g 16 %**
Č	76 %	ch, Ø 4 % f, ť 8 %
R	72 %	l 4 % Ø 24 %
Ř	72 %	t 4 % k 8 % Ø 16 %
V	72 %	b, j, f, Ø 4 % l 12 %
F	**72 %**	**c, k, j, Ø 4 %** ch 12 %
CH	**68 %**	**š, dz 4 %** f 24 %
L	**64 %**	**h, r 4 %** **k 8 %** Ø 20 %
J	60 %	l 16 % ľ 24 %
K	44 %	l 4 % t 8 % Ø 16 % p 28 %
D	44 %	v, ď, g, j, ľ, r, Ø 4 % n, l 8 % t 12 %
C	40 %	f, s, dž, t 4 % ř 8 % dz 12 % č 32 %
Ň	36 %	**d 4 %** **j 8 %** ľ 52 %
Ť	36 %	**ř 4 %** **č 8 %, k, Ø 16 %** t 20 %
Ž	32 %	**dz, j 4 %** ř 8 % dž 52 %
S	28 %	**z, š, ř 4 %** f, ch 8 % č 12 % c 32 %
Š	24 %	**f, ch 12 %** č 52 %
G	20 %	**h, b, ť 4 %** **d 8 %** k 12 % r 16 % v 20 %
N	16 %	j 4 % ľ 8 % l 12 % m 60 %
H	16 %	f, ch, p, d, t, j 4 % Ø 8 % r, v 12 % k 28 %
Ď	8 %	**b, Ø 4 %** j 8 % v, d 12 % g 20 % **dž 32 %**
Z	0 %	s, š 4 % dz, č 8 % dž 20 % ž 24 % ř 32 %

Slovenčina	Čeština
1. test	
c (dz), č (dž), ch (h), p (b), s (z), t (d), dž (č), g (k)	c (dz), p (b), s (z), t (d) d (t), g (k), h (ch), z (s)
2. test	
c (dz), p (b), s (z) ď (ť), dz (c), g (k)	p (b), t (d), ť (ď) d (t), g (k)

a) V slovenčine v prvom teste (pri horšej zrozumiteľnosti) **sa častejšie neznelá** hláska zamieňala párovou znelou; b) V druhom teste je **počet dvojíc v obidvoch** jazykoch menší a vyrovnanejší, **jednotlivé hlásky boli** lepšie zrozumiteľné a náhradných hlások pri ich identifikácii sa vyskytlo menej.

(2) V obidvoch testoch a v údajoch z obidvoch jazykov nachádzame medzi zámenami člen z párovej dvojice, t. j. tvrdá — mäkká spoluhláska.

Tabuľka 2a

Výsledok sluchového testu č. 2 na **identifikáciu** slovenských hlások tvorených syntézou

Percentuálny výskyt hlásky		Zámena za iné hlásky v percentách
T	100 %	**Ø**
R	100 %	**Ø**
M	93 %	j 7 %
C	90 %	č 3 % dz 7 %
DŽ	90 %	**ž 10 %**
Č	**87 %**	**Ø 3 %** ť 10 %
B	**87 %**	v, g 3 % m 7 %
V	83 %	Ø 3 % l 14 %
CH	80 %	č, k, Ø 3 % š 11 %
J	**80 %**	ľ, Ø 3 % l 14 %
Ť	**77 %**	t 23 %
Ľ	**77 %**	ň, r 3 % l 17 %
P	**73 %**	v, c, b, k 3 % Ø 15 %
D	**73 %**	**ň 3 %** ď 7 % n 17 %
N	**63 %**	j 3 % ň 7 % ľ 10 % m 17 %
L	**63 %**	p, k, r 3 % v 11 % Ø 17 %
Z	**53 %**	ž 3 % dz 44 %
F	**50 %**	ch 7 % s 10 % **c 33 %**
Ď	**50 %**	dž, g 3 % ť 14 % **d 30 %**
G	50 %	b, l 3 % k 7 % d, v 10 % j 17 %
DZ	47 %	ch 3 % z, s, c 17 %
K	**47 %**	t 3 % Ø 10 % p 40 %
S	**40 %**	z, dz, Ø 3 % ch 7 % c 44 %
Ň	**40 %**	ď, n 3 % ľ 17 % j 37 %
Ž	**23 %**	d 3 % j 10 % dž 64 %
H	**23 %**	p 3 % l 7 % g 10 % v 13 % t 17 % k 27 %
Š	**13 %**	Ø 3 % č 84 %

Slovenčina	Čeština
1. test	
c (č), d (ď), s (š), z (ž)	c (č), d (ď), s (š), z (ž)
č (c), ď (d), dž (dz)	ť (t)
ľ (l), ň (n), ť (t), ž (z)	
2. test	
c (č), d (ď), n (ň), z **(ž)**	c (č), d (ď), z (ž)
ď (d), ľ (l), ň (n),	ř (r), ť (t)

V slovenčine aj v češtine v prvom teste (pri horšej zrozumiteľnosti) sa častejšie zamieňala tvrdá spoluhláska mäkkou ako mäkká tvrdou (tento spôsob identifikácie bol častejší v slovenčine ako v češtine, čo súvisí s väčšou frekventovanosťou mäkkých spoluhlások v slovenčine).

Tabuľka 2b

Výsledok sluchového testu č. 2 na identifikáciu českých hlások tvorených syntézou

Percentuálny výskyt hlásky		Zámena za iné hlásky v percentách
M	100 %	0
Z	95 %	c 2 % ž 3 %
Č	95 %	ť 5 %
B	95 %	v 5 %
T	94 %	d, ť, k 2 %
R	94 %	l 6 %
C	91 %	z, t, ť 2 % č 3 %
V	90 %	d, ď 2 % j 6 %
CH	89 %	č 2 % š 9 %
L	78 %	t 2 % j 4 % v 7 % 0 9 %
Ž	76 %	b, ď, m 2 % j 3 % v 6 % č 9 %
P	76 %	v, t, k 4 % 0 5 % b 7 %
J	76 %	v, d, g 2 % r 4 % l 5 % 0 9 %
D	69 %	ň, 0 2 % v, ď 6 % t 7 % n 8 %
K	69 %	f, ť, r 2 % T 7 % p 18 %
S	67 %	ch 6 % c 27 %
Š	65 %	ch 2 % ř 4 % č 29 %
Ď	65 %	g, j 4 % v, d 7 % ť 13 %
Ť	65 %	k 7 % t 28 %
F	60 %	ch 6 % c 7 % s 27 %
N	60 %	v, ď 2 % l 4 % m, j 16 %
Ř	60 %	t, k, r 4 % č 12 % c 16 %
Ň	53 %	ť, l 4 % m 5 % ď 9 % j 25 %
G	53 %	b, d, ď, ť, k 2 % r 7 % v 14 % j 16 %
H	20 %	p, ť, j, r, 0 2 % d, g 3 % t 6 % v 11 % k 47 %

(3) V testoch sa prejavuje aj špecifickosť nepárových znelých hlások. Dosiahli vysoké až najvyššie percento zrozumiteľnosti, často boli zamieňané iba jedinečnými, prípadne nulou (1. test: slovenčina — *j, ľ, n, ň, m*; čeština — *j, r, n*; 2. test: slovenčina — *n, j, r, m, ľ*; čeština — *r, m*). Veľmi často sa jedinečné spoluhlásky vyskytli ako zámeny ostatných hlások; zamieňané boli najčastejšie spoluhláskou v (v slovenčine *l*, v češtine *m, j, l*) a spoluhláskou *ď* (v slovenčine — *ň*, v češtine — *n, ň*).

(4) V prvom českom teste hlásky *z, ž, ch, c* boli identifikované aj ako *dz*, hlásky *z, ž, c, ď* boli zamieňané spoluhláskou ***dž***. Čeština síce nemá v inventári foném tieto spoluhlásky (*dz, dž*), ale podľa českej ortoepie sa vyslovujú v istých postaveniach ako varianty foném *c, č*. Tým žijú v povedomí používateľov českého jazyka a dostali sa i do testu, ale nie vždy ako zámena hlásky, ktorej sú variantom. V druhom teste už takéto zámeny neboli.

(5) Hoci slovenčina nemá v inventári spoluhlásku *ř* a čeština nemá spoluhlásku *ľ*, v prvom teste sa vyskytli pri zámenách niektorých hlások (v slovenčine

ř namiesto *s, z, ž* — aj v českom teste sa *ř* vyskytlo ako zámena za *s, z*; v češtine *l'* namiesto *j, n, ň* — aj v slovenskom teste sa tieto hlásky zamieňajú spoluhláskou *l*). V druhom teste už tieto zámeny neboli.

(6) V niektorých prípadoch, keď testujúce osoby neporozumeli testovanú hlásku, namiesto nuly, ktorá by bola dostatočným a presvedčivým potvrdením jej malej alebo nedostatočnej zrozumiteľnosti, radšej napísali akúkoľvek inú hlásku, napr. v slovenčine *h* v prvom teste zamieňali hláskami, ktorých sluchový dojem je odlišný od sluchového vnemu spoluhlásky *h* (*v, p, d, t, k, l, r*). Takisto rozdielne túto hlásku identifikovali aj v češtine (*v, f, ch, p, d, t, k, j, r*).

6. *Záver*

Jazykovedci už niekoľko desaťročí spolupracujú s technickými a prírodnými vedami, ale ich spolupráca nedosiahla predtým takú intenzitu ako v kontakte s elektronikou. Pri tejto spolupráci nejde len o vysvetľovanie jazykových javov. Touto spoluprácou získava jazykoveda užitočné poučenia a nový, zaujímavý pohľad na jazyk. Napríklad aj taký poznatok, že chápanie, triedenie a výklad jazykových javov a vzťahov medzi nimi tak, ako sa to robí v doterajších jazykovedných prácach, nie je jediným možným metodologickým postupom. Poučky o jazyku, o zákonitostiach aj o výnimočných javoch v jazyku, ako ich poznáme z jazykovedných prác, nedajú sa vždy použiť a uplatniť v iných disciplínach.

Kým sa v jazykovedných pravidlách môžu využívať pojmy, ktorých význam každý používateľ daného jazyka intuitívne chápe bez toho, aby ich dokázal presne definovať (napr. pojem „slabika"), poučka pre automat musí byť formulovaná tak, aby nepredpokladala nijaké predchádzajúce vedomosti a postupy, iba tie, ktoré už boli do neho vložené: poučky musia byť tabelované na základe analýzy konkrétnych údajov a ich kontextu.

Filozofická fakulta UK
Praha 1, nám. Krasnoarmějců 2

Tesla-VÚST A. S. Popova
Praha 7,
Šmeralova 7

Bibliografia

DVOŘÁK, P.: Hlasový výstup jako periferní zařízení počítače. In: Zborník zo seminára Analýza, syntéza a rozpoznávání řeči. Praha, ČSVTS—FEL—ČVUT 1985, s. 118—121.

HAJIČOVÁ, E.: Pro a proti komunikaci s počítačem v přirozeném jazyce. In: Zborník INTERKOM '86. České Budějovice, Dům techniky ČSVTS 1986, s. 105—116.

ISAČENKO, A. V.: Spektrografická analýza slovenských hlások. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968.

KRÁĽ, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

PTÁČEK, M.—BUČEK, A.—DVOŘÁK, P.—PTÁČKOVÁ, V.: Rozpoznávač mluvených vět s izolovanými úseky. Slaboproudý obzor, *47*, 1986, s. 387—390.

PTÁČKOVÁ, V.—SCHULZOVÁ, O.: Automatická syntéza mluvené češtiny a slovenštiny. Český jazyk a literatura, *37*, 1987—1988, č. 5.

АВТОМАТИЧЕСКИЙ ПЕРЕВОД СЛОВАЦКИХ И ЧЕШСКИХ ТЕКСТОВ В СИСТЕМУ ЗВУКОВЫХ СИГНАЛОВ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы перевода письменного печатного текста в систему звуковых сигналов, соответствующих высказыванию ЄВМ. Описывается техническое устройство синтезатора и происходящие в нем процессы звуковой апроксимации отдельных звуковых сочетаний. Подробнее рассматриваются обязательные правила автоматической транскрипции и настройки отдельных исходных звуков в сочетаниях по данным перцептивных (слуховых) текстов.

Приводятся сопоставительные материалы словесного и слогового узнавания синтетического сигнала словацкого и чешского языков и данные межотряслевого сотрудничества инженеров и лингвистов для развития обеих отраслей их науки.

THE AUTOMATIC TRANSPOSITION OF THE SLOVAK AND CZECH WRITTEN TEXT INTO A SYSTEM OF ACOUSTIC SIGNALS

Summary

The article deals with transposition of written text into a system of acoustic signals corresponding to the programme's computation. It describes briefly the technical arrangement of synthetizer and the ongoing process of sound aproximation for particular sound groups. Attention is paid to the rules of automatic transcription and to harmonization of the sound according to the aural tests' results. Syllabic and word recognizability of synthetic signals of our two languages is examined and the contribution of inter-field cooperation between technicians and linguists to both disciplines is proved.

POROVNANIE VERB DICENDI V SLOVENČINE A NEMČINE NA ZÁKLADE TEÓRIE VALENCIE*

ROMAN TROŠOK

Otázky porovnávania jazykov v synchrónnej rovine sa dostali v ostatných troch desaťročiach viac do popredia záujmu jazykovedného bádania. Zmenila sa metodologicko-teoretická a experimentálna báza konfrontačných výskumov a zároveň sa výraznejšie presadila požiadavka funkčného prístupu k skúmaným jazykovým javom. V súvislosti s tým sa čoraz častejšie porovnávajú väčšie lexikálno-gramatické komplexy — rôzne typy sémantických, funkčno-sémantických, resp. funkčno-komunikatívnych polí.

V našom výskume sme porovnávali vybrané slovesá hovorenia v slovenčine a nemčine na základe valenčnej teórie. Za teoretické východisko sme si zvolili teóriu valencie rozpracovanú v ostatných dvadsiatich rokoch v NDR. Valenciu chápeme ako vlastnosť lexikálneho významu autosémantických lexikálnych jednotiek, teda ako jav hĺbkovej logicko-sémantickej roviny. Táto sémantická, resp. logicko-sémantická koncepcia valencie, reprezentovaná hlavne W. Bondziom (1971; 1976—1978) a K. E. Sommerfeldtom (1973; 1975; Sommerfeldt—Schreiber, 1979), je v podstate rozvíjaním valenčnej teórie rozpracovanej predovšetkým G. Helbigom (1971; 1975; Helbig—Schenkel, 1973) koncom 60. rokov, keď sa valencia posudzovala ako jav povrchovej syntaktickej roviny (porov. aj Ružička, 1968).**

Valenčno-teoretická premisa, z ktorej sme vychádzali, implikovala vzájomnú podmienenosť logicko-sémantickej a gramatickej štruktúry skúmaných lexikálnych jednotiek a zároveň predpokladala ich komponentovú analýzu. V sémantickej časti sme čerpali predovšetkým z dobre rozpracovanej sémantickej teórie W. Lorenza a G. Wotjaka (1977; Wotjak, 1977). Táto sémantická koncepcia chápe lexikálny význam ako myšlienkový odraz mimojazykovej skutočnosti vo vedomí. Lexikálny význam je na jednej strane vlastný jednotlivcovi ako istý individuálny odraz (O_i) javov, predmetov, vzťahov mimojazykovej skutočnosti, a na druhej strane plní úlohu sprostredkovateľa tým, že existuje nadindivi-

* V príspevku sa stručne predstavujú niektoré výsledky autorovej kandidátskej dizertačnej práce vypracovanej a obhájenej v NDR (Trošok, 1982).

** G. Helbig síce vo svojich neskorších prácach viac zohľadnil sémantickú zložku valencie, primárne však aj tak vyzdvihuje rozdielnosť logicko-sémantickej a syntaktickej štruktúry a popiera priamu relevanciu logickej roviny pre stavbu morfosyntaktickej roviny (Helbig, 1979; 1982).

duálne i mimo jednotlivca ako spoločensky vopred daný obsah istého format v rámci daného jazykového spoločenstva. Komunikácia sa uskutočňuje základe istého „priemerného odrazu" (O_0), ktorý vzniká z individuálnych od zov a funguje ako komunikačný invariant, pričom zároveň plní normatív funkciu.

Odraz nemožno celkom stotožňovať s lexikálnym významom. Lexikál. význam má cez svoj vzťah k denotátu niektoré vlastnosti (kvality) odrazu, i tu však prioritne o jazykovú jednotku, zatiaľ čo odraz sa musí vymedziť al gnozeologická jednotka. Rozlíšenie týchto dvoch rovín potom dovoľuje vyčl nenie univerzálneho kognitívneho prvku — noémy, ktorá je výsledkom pozn vacej činnosti človeka, a sémy, ktorú možno charakterizovať ako lexikálr spracovanú noému alebo ako nadindividuálne záväzný výber čŕt noémy, resp noém, ktoré sú lexikálne (teda jazykovo) relevantné (porov. aj Dolník, 198: Blanár, 1984, s. 23 n.).

V rámci komponentovej analýzy skúmaných verb dicendi bolo pre ná dôležité vymedzenie sém valenčne relevantných, ktoré sme nazvali funktory a valenčne irelevantných, ktoré sme označili ako modifikátory. Obidva druh sém tvoria významové jadro analyzovaných lexikálnych jednotiek (pozri Bon dzio, 1971, s. 94 n.). Pri prezentácii výsledkov analýzy pracujeme s termínom seméma ako s jednotkou sémantického opisného aparátu. Semému chápeme v zmysle G. Wotjaka (1977, s. 29 n.) ako sémantickú mikroštruktúru pozostávajúcu z hierarchicky usporiadaných sém, resp. zhlukov sém, ktorá sa viaže na spoločensky záväzný formatív (porov. aj Blanár, 1984).

Tertium comparationis našej konfrontácie bola invariantná trojčlenná logicko-sémantická funktorová štruktúra

oznámiť (x, y, z) : *mitteilen* (x, y, z)

verbalizovaná výpoveďou „vysielateľ (podávateľ) oznamuje príjemcovi istú skutočnosť".

Premenná *x* reprezentuje sémantickú rolu agensa.

Premenná *y* reprezentuje sémantickú rolu adresáta.

Premenná *z* reprezentuje sémantickú rolu paciensa.

Ďalej sme analyzovali realizáciu tejto štruktúry v gramatickej rovine a získali sme tento syntaktický model:

S_{nom} — V_f — S_{dat} — S_{ak}

Tento základný model sa ďalej diferencoval pre slovenčinu a nemčinu takto:

S_{nom} — V_f — S_{dat} — $S_{ak}/pS_{gen}/pS_{dat}/pS_{ak}/pS_{lok}$/Vv. *že*, *či*, vz., *aby*/Inf

S_{nom} — V_f — S_{dat} — $S_{ak}/pS_{dat}/pS_{ak}$/Vv. *dass*, *ob*, *vz.*/Inf

Zároveň sme vymedzili aj sémantickoo-denotatívnu charakteristiku aktantov pri jednotlivých semémach, pričom sme použili aj pri charakteristike slovenských sémém symboly známe z nemeckých valenčných slovníkov (Helbig—Schenkel, 1973; Sommerfeldt—Schreiber, 1974; 1977).

Sémantické pole skúmaných verb dicendi sme rozčlenili na základe získaných sémantických parametrov na sémantické skupiny a podskupiny, v rámci ktorých sa uskutočnila konfrontácia slovenských a nemeckých semém. Porovnali sme ich v logicko-sémantickej rovine (1.1.), ďalej v rovine morfosyntaktickej (1.2.) a sémanticko-denotatívnej (1.3.). Pri vymedzení sémanticko-denotatívneho obsadenia aktantov sme vyčlenili tieto denotatívne **podskupiny**:

Konkréta
— pomenovanie osôb (HUM)
— pomenovanie kolektívov a inštitúcií (ABSTR/HUM)
— pomenovanie zvierat a iných živých organizmov okrem HUM (+ANIM)
— pomenovanie neživých predmetov (−ANIM)

Abstraktá
— pomenovanie dejov a procesov (ABSTR)
— pomenovanie stavov (ABSTR)
— pomenovanie vlastností (ABSTR)
— pomenovanie myšlienkových procesov (ABSTR)

Široké spektrum možností charakterizovať denotatívne tretí aktant, ktorý ako obsah oznámenia možno špecifikovať ako správu, poznatok, zámer, predstavu, prianie, výzvu, rozkaz a podobne, nás donútilo zohľadniť v rámci jednotlivých abstraktných denotatívnych podskupín ešte tri stupne dodatočnej sémanticko-denotatívnej selekcie: 1. stupeň — nijaké selekčné obmedzenia (O:); 2. stupeň — selekčné obmedzenia; 3. stupeň — veľké selekčné obmedzenia. Pri niektorých semémach bola potrebná špecifikácia len na istý obmedzený počet pojmov, napr. pri semémach ‚predostrieť', ‚predkladať', ‚tlmočiť' a ich nemeckých ekvivalentoch. Náš postup pri formalizovaní výsledkov analýzy ukážeme na opise semém ‚opísať/opisovať' : ‚beschreiben':

opísať/opisovať
Sémy: ‚*x* koná/činí: *y* vie/dozvie sa *z*'
‚podrobne'
‚názorne'
‚vecne'/‚zážitkovo'
‚ústne'/‚písomne'

1.1. (logicko-sémantická rovina) — 3 argumenty, 3 sémantické roly
1.2. (morfosyntaktická rovina) — S_{nom}, S_{dat}, S_{ak}/Vv. vz.
1.3. (sémanticko-denotatívna rovina)
S_{nom} — HUM: *Julo/vedec/manželka/pionier opísal/a ...*
ABSTR/HUM: *Trieda/komisia/tlač opísala ...*
S_{dat} — HUM: *Opísal matke/Jozefovi/sudcovi/susede ...*
ABSTR/HUM: *Opísal krúžku/rodine/vedeniu družstva/oponentskej rade ...*

S_{ak} — O: *Opísal ... Veronu/primára/psa/ústav/pokus/cestu/traktor/nehodu/nový návrh/priebeh operácie/svoje prekvapenie.*

Vv. vz. — *Opísal ..., ako vyzeral dom pred vojnou.*

beschreiben

Sémy: ‚*x* koná/činí: *y* vie/dozvie sa *z*'
‚podrobne'
‚názorne'
‚vecne'/‚zážitkovo'
‚ústne/písomne'

1.1. — 3 argumenty, 3 sémantické roly

1.2. — S_{nom}, S_{dat}, S_{ak}/Vv. vz.

1.3.

S_{nom} — HUM: *Jürgen/mein Bruder/der Fahrer beschreibt ...*
ABSTR/HUM: *Die Gruppe/die Presse/die Mannschaft/die Untersuchungskommission beschreibt ...*

S_{dat} — HUM: *Er beschreibt Olaf/der Lehrerin/dem Nachbarn/dem Leutnant ...*
ABSTR/HUM: *Er beschreibt der Klasse/dem Gericht/der Familie/dem Vorstand ...*

S_{ak} — O: *Er beschreibt ... Ute/den Oberarzt/die Katze/das Institut/die Handballmannschaft/den Staubsauger/den Spielplatz/das Ereignis/Mutters Krahkheit/die Situation/seine Vorstellungen.*

Vv. vz. — *Er beschreibt ..., wie Pforz das zweite Tor schoss.*

Takto sme opísali a porovnali 51 slovenských slovies hovorenia a ich 53 nemeckých ekvivalentov. Výsledky konfrontácie potvrdili zhodu a paralelnosť medzi zodpovedajúcimi si slovesami vo valenčnej štruktúre, v jej morfosyntaktickej realizácii i v sémanticko-denotatívnom obsadení aktantov. Rozdiely, ktoré sa vyskytli predovšetkým v morfosyntaktickej rovine, možno vysvetliť zvláštnosťami gramatickej stavby porovnávaných jazykov. Rozdiely sa týkali morfosyntaktickej realizácie tretieho aktanta.

Vedľajšie vety predmetové (Vv.), ktoré sme rozčlenili na vety uvádzané spojkami *že/dass, či/ob,* spojkou *aby* a vzťažnými príslovkovými zámenami (Vv. vz.), sa vyskytli pri všetkých analyzovaných slovesných semémach ako syntaktická realizácia tretieho aktanta. Vedľajšiu vetu vôbec vylučujú iba slovenské semémy ‚predostrieť' a ‚predložiť' a ich nemecký ekvivalent ‚unterbreiten'. Z hľadiska vedľajších viet sme pri niektorých slovenských a nemeckých semémach zistili obmedzenie na istý typ. Išlo o vety uvádzané buď spojkou *že/dass,* alebo o vety uvádzané vzťažnými príslovkovými zámenami. Toto obmedzenie vyplýva zo sémantickej štruktúry niektorých semém. Napr. pri semémach ‚vy-

hlásiť', ‚dokázať' a ich nemeckých ekvivalentoch sme zistili len vety uvádzané spojkou *že/dass*. Spomenuté semémy majú v sémantickej štruktúre sémy ‚deklarujúc', ‚argumentujúc' a ‚dokumentujúc', ktoré vyžadujú ako obsah oznámenia istú a potvrdenú skutkovú podstatu bez ďalšieho doplňujúceho vysvetlenia. Naopak dvojice semém ‚opísať' : ‚beschreiben', ‚líčiť' : ‚schildern' a celá sémantická podskupina „induktívne vysvetľujúcich semém" (‚vysvetliť', ‚osvetliť', ‚objasniť', ‚ozrejmiť' : ‚erklären', ‚erläutern', ‚erhellen', ‚beleuchten') pripúšťajú zase len vety uvádzané vzťažnými príslovkovými zámenami. Tieto semémy predpokladajú opisný (ba až procesuálny) charakter obsahu oznámenia vrátane vedľajších objasňujúcich okolností, čo naznačujú sémy ‚podrobne', ‚detailne' a za istých podmienok aj séma ‚názorne'.

Tretí aktant môžeme pri slovenských semémach ‚oznámiť', ‚odkázať', ‚navrhnúť' a ‚zakázať' vyjadriť v morfosyntaktickej rovine aj formou vedľajšej vety predmetovej uvádzanej podraďovacou spojkou *aby*. V sémantickej štruktúre uvedených semém sme vyčlenili sémy ‚vyzývajúc adresáta', ‚vyzývajúc adresáta uskutočniť zamýšľanú činnosť' alebo „vyzývajúc adresáta ukončiť istú činnosť", ktoré implikujú voluntatívny charakter.

Zo skúmaného slovenského súboru môžeme vyjadriť tretí aktant neurčitkom — typickým pre nemecké slovesá — len pri piatich semémach ‚navrhnúť', ‚odmietnuť', ‚sľúbiť', ‚prisľúbiť' a ‚zakázať'.

(1) *Navrhol im cestovať do Riečice ešte dnes.*

(2) *Zakázal sestre navštevovať Ondra v nemocnici.*

(3) *Odmietol (im) požiadať o to Adama.*

Neurčitok, resp. neurčitkovú väzbu nepripúšťajú z nemeckých semém iba ‚schildern' a ‚beschreiben', ďalej spomínaná skupina „induktívne vysvetľujúcich semém" a semémy ‚übermitteln', ‚ausrichten' a ‚bestellen'. Zatiaľ čo pri prvých dvoch semémach a pri „induktívnej" skupine má na to vplyv relatívne podrobný, opisný charakter oznámenia, pri ostatných troch semémach nedovoľuje neurčitkovú väzbu sprostredkujúca úloha vysielateľa, autor oznámenia nie je totožný s vysielateľom.

(4) *Eva richtet dem Vater aus, dass Peter erst übermorgen in Berlin ankommt.*

(5) *Der Nachbar bestellt ihm, dass Peter erst übermorgen in Berlin ankommt.*

Pri slovenských semémach hrá istú úlohu v morfosyntaktickej rovine aj zvratnosť, pretože tretí aktant sa pri zvratných slovesách vyjadruje namiesto S_{ak} predložkovým pádom.

(6) *Vyznal sa mu zo svojho sklamania.*

(7) *Priznal sa matke k nečestnému kroku.*

V nasledujúcej schéme, v istom výseku zo schematického zachytenia štruktúrácie analyzovaného sémantického poľa verb dicendi, znázorňujeme miesto semém, ktoré potom uvádzame v tabuľke. Jednotlivé sémantické skupiny a podskupiny sú bohatšie členené a ich hierarchizácia a delenie podľa zistených

sémantických parametrov sú zložitejšie, pretože v tabuľke sa nedajú zachytiť výsledky analýzy všetkých 104 porovnávaných slovenských a nemeckých verb dicendi.

Ústav jazykovej a literárnej komunikácie
Pedagogickej fakulty v Nitre
Nitra, Lomonosovova 1

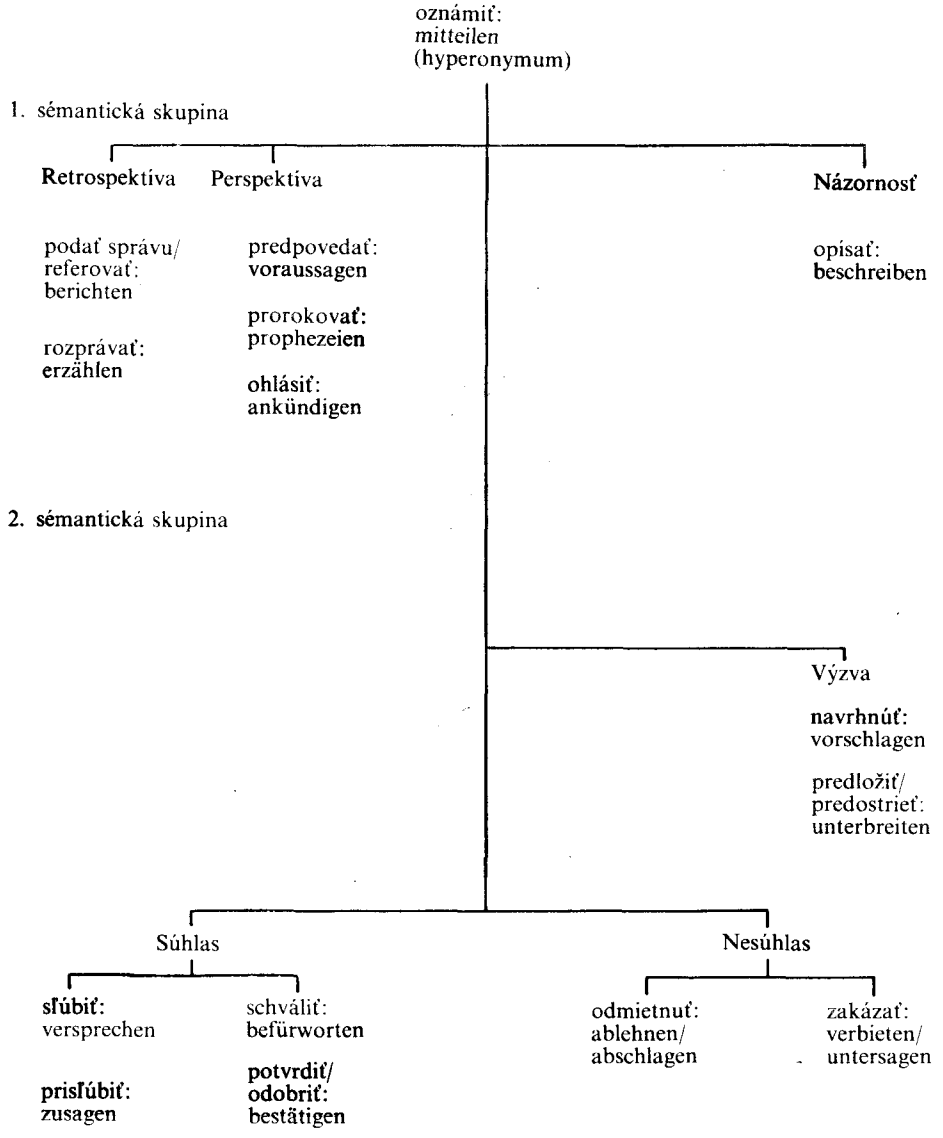

Sém. rola: „agens“ 1. aktant Morfosyntaktická rovina:	oznámiť	mitteilen	podať správu/referovať	berichten	rozprávať	erzählen	predpovedať	vorussagen	opísať	beschreiben	navrhnúť	vorschlagen	sľúbiť	versprechen	potvrdiť	bestätigen	odmietnuť	ablehnen/abschlagen	zakázať	verbieten
S_{nom}	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sémanticko-denotatívna charakteristika: HUM	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ABSTR/HUM	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sém. rola: „adresát“ 2. aktant Morfosyntaktická rovina: S_{dat}	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sémanticko-denotatívna charakteristika: HUM	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ABSTR/HUM	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Sém. rola: „paciens“ 3. aktant Morfosyntaktická charakteristika: S_{ak}	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
pS_{dat}				+		+														
pS_{ak}				+		+														
pS_{lok}			+		+															
Vv. že/daß	+	+		+	+	+	+	+				+	+	+	+	+		+		+
Vv. či/ob	+	+		+	+	+	+	+												
Vv. aby	+										+								+	
Vv. vz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	(+)	+	(+)	+	(+)	+		+
Inf.		+		+		+		+			+	+	+	+		+	+	+	+	+
Sémanticko-denotatívna charakteristika: HUM			+	+	+	+	(+)		+	+	+	+	+	+	(+)		(+)			
ABSTR/HUM			+	+	+	+			+	+	+	+			(+)		(+)			
+ANIM			+	+	+	+			+	+			+	+						
−ANIM			+	+	+	+			+	+			+	+						

Sém. rola: „agens“ 1. aktant Morfosyntaktická rovina:	oznámiť	mitteilen	podať správu/ referovať	berichten	rozprávať	erzählen	predpovedať	voraussagen	opísať	beschreiben	navrhnúť	vorschlagen	sľúbiť	versprechen	potvrdiť	bestätigen	odmietnuť	ablehnen/ abschlagen	zakázať	verbieten
S_{nom}	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ABSTR: pomenovanie dejov a procesov: 0:					+	+			+	+										
selekčné obmedzenia			+	+			+	+			+	+	+	+	+		+	+	+	+
veľké selekčné obmedzenia	+	+														+				
pomenovanie stavov: 0:					+	+			+	+										
selekčné obmedzenia			+	+			+	+							+	+				
veľké selekčné obmedzenia	+	+																		
pomenovanie vlastností 0:					+	+			+	+										
selekčné obmedzenia							+	+							+	+				
veľké selekčné obmedzenia	+	+	+	+																
pomenovanie myšlienkových procesov 0:																				
selekčné obmedzenia	+	+	+	+	+	+			+	+										
veľké selekčné obmedzenia							+	+			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Bibliografia

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.

BONDZIO, W.: Valenz, Bedeutung und Satzmodelle. In: Beiträge zur Valenztheorie. Red. G. Helbig. Halle, Niemeyer-Verlag 1971, s. 85—103.

BONDZIO, W.: Abriss der semantischen Valenztheorie als Grundlage der Syntax. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. 1. časť: *29*, 1976, č. 4, s. 354—363; 2. časť: *30*, 1977, č. 3, s. 261—273; 3. časť: *31*, 1978, č. 1, s. 21—33.

BONDZIO, W.: Valenz in der Lexikographie. In: Wortschatzforschung heute. Red. E. Agricola — J. Schildt -D. Viehweger. Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie 1982, s. 127—149.

DOLNÍK, J.: Obsah, pojem a lexikálny význam. Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 11—20.

HELBIG, G.: Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells. In: Beiträge zur Valenztheorie. Red. G. Helbig. Halle, Niemeyer-Verlag 1971, s. 31—49.

HELBIG, G.: Beziehung zwischen Valenz und Semantik. In: Linguistische Studien, Reihe A. 14. Berlin 1975, s. 53—69.

HELBIG, G.: Zum Status der Valenz und der semantischen Kasus. Deutsch als Fremdsprache, *16*, 1979, č. 2, s. 65—78.

HELBIG, G.: Valenz—Satzglieder — semantische Kasus—Satzmodelle. Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie 1982. 106 s.

HELBIG, G. SCHENKEL, W.: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. 2. vyd. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1973. 458 s.

Použité skratky

ABSTR	— pomenovanie abstrákt
ABSTR/HUM	— pomenovanie kolektívov a inštitúcií
+ANIM	— pomenovanie zvierat a iných živých organizmov okrem HUM
−ANIM	— pomenovanie neživých predmetov
HUM	— pomenovanie osôb
Inf	— neurčitok, prípadne neurčitková väzba
pS_{ak}	— substantívna predložková väzba v akuzatíve
pS_{gen}	— substantívna predložková väzba v genitíve
pS_{lok}	— substantívna predložková väzba v lokáli
O:	— nijaké selekčné obmedzenia v sémanticko-denotatívnej charakteristike tretieho aktanta
O_i	— individuálny odraz
O_o	— priemerný odraz
S_{ak}	— substantívum v akuzatíve
S_{dat}	— substantívum v datíve
S_{nom}	— substantívum v nominatíve
Vf	— verbum finitum
Vv.	— vedľajšia veta
Vv. aby	— vedľajšia veta uvádzaná spojkou *aby*
Vv. či	— vedľajšia veta uvádzaná spojkou *či*
Vv. dass	— vedľajšia veta uvádzaná spojkou dass
Vv. ob	— vedľajšia veta uvádzaná spojkou *ob*
Vv. vz.	— vedľajšia veta uvádzaná vzťažnými príslovkovými zámenami
Vv. že	— vedľajšia veta uvádzaná spojkou *že*

LORENZ, W. WOTJAK, G.: Zum Verhältnis von Abbild und Bedeutung. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 520 s.

RUŽIČKA, J.: Valencia slovies a intencia slovesného deja. Jazykovedný časopis, *19*, 1968, s. 50—56.

SOMMERFELDT, K. E.: Satzsemantik und Modalität. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *26*, 1973, č. 3—4, s. 284—296.

SOMMERFELDT, K. E.: Valenztheorie und grammatische Synonymie. In: Linguistische Studien. Reihe A. 14. Berlin 1975, s. 39—52.

SOMMERFELDT, K. E. — SCHREIBER, H.: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1974. 435 s.

SOMMERFELDT, K. E.—SCHREIBER, H.: Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Substantive. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1977. 432 s.

SOMMERFELDT, K. E.—SCHREIBER H.: Zum Verhältnis von semantischer und syntaktischer Valenz. Zeitschrift für Phonetik, Sprahwissenschaft und Kommunikationsforschung, *32*, 1979, č. 3, s. 312—319.

TROŠOK, R.: Konfrontation ausgewählter dreiwertiger deutscher und slowakischer Verben der Mitteilung. Dissertation A. Güstrow 1982. 209 s.

WOTJAK, G.: Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. 2. vyd. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 344 s.

СРАВНЕНИЕ ГЛАГОЛОВ ГОВОРЕНИЯ В СЛОВАЦКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ НА ОСНОВЕ ТЕОРИИ ВАЛЕНТНОСТИ

Резюме

В статье подводятся итоги сравнения глаголов говорения в словацком и немецком языках на основе теории валентности. Валентность при этом понимается как явление глубинного логико-семантического уровня. Эта предпосылка заключала в себе обусловленность логико-семантической и грамматической структуры рассматриваемых лексических единиц и одновременно их компонентный анализ.

Общее количество глаголов говорения подвергнутых исследованию было 51 в словацком языке и 53 эквивалента этих глаголов в немецком языке. В результате сопоставления было выявлено сходство и параллельность между соответствующими друг другу глаголами в грамматической реализации структуры валентности и в семантико-денотативном составе компонентов. Отличия относятся прежде всего к грамматической реализации третьего компонента и они вытекают из особенностей грамматического строя сравниваемых языков.

KONFRONTATION SLOWAKISCHER UND DEUTSCHER VERBEN DER MITTEILUNG UNTER DEM ASPEKT DER VALENZ

Zusammenfassung

Im Beitrag werden die Ergebnisse der konfrontationslinguistischen Untersuchung der dreiwertigen slowakischen und deutschen Verben der Mitteilung auf valenztheoretischer Basis zusammengefasst. Man ging von der Auffassung aus, dass die Valenz aus der Semantik der autosemantischen Valenzträger resultiert. Die valenztheoretische Prämisse implizierte die Bedingtheit der logisch-semantischen und grammatischen Struktur der untersuchten lexikalischen Einheiten und setzte deren semantische Komponentenanalyse voraus.

Insgesamt wurden 51 slowakische Verben der Mitteilung und deren 53 deutsche Äquivalente verglichen. Die Ergebnisse der Untersuchung bestätigten eine Übereinstimmung und Parallelität zwischen den einander entsprechenden Verbsememen in der morphosyntaktischen Realisierung der Aktanten und in deren semantisch-denotativer Charakteristik. Unterschiede ergaben sich zwischen den verglichenen slowakischen und deutschen Verbsememen hinsichtlich der morphosyntaktischen Realisierung des dritten Aktanten, die jedoch auf sprachinterne Gesetzmässigkeiten des grammatischen Baus der beiden Sprachen zurückzuführen sind.

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS, 39, 1988, 1

TYP LEXIKÁLNEHO VÝZNAMU A JEHO SÉMOVÁ CHARAKTERISTIKA (Z HĽADISKA VZŤAHU DENOTATÍVNEJ A SIGNIFIKTÍVNEJ ZLOŽKY VÝZNAMU SLOVA)

JURAJ ŠIKRA

V príspevku sa chceme zamerať na vzťah denotatívnej a signifikatívnej zložky lexikálneho významu a jeho sémovej charakteristiky. Pôjde nám o skúmanie vzťahu týchto zložiek pri jednotlivých lexikálnych významoch, nie o význam (zmysel) synonymných lexikálno-gramatických konštrukcií alebo viet (porov. Apresian, 1967, s. 12 — napr. A pochybuje o B, A má pochybnosti o B na jednej strane, resp. B vzbudzuje pochybnosti u A a pod. na druhej strane). Pozornosť budeme venovať predovšetkým významom systémových lexikálnych jednotiek — lexií (porov. Filipec—Čermák, 1985), ktoré sú prvkami lexikálno-sémantického systému určitého jazyka.

V. Blanár (1984, s. 43) člení lexikálne významy na päť typov, pričom uvádza denotačný význam, ktorý „zodpovedá extenzionálnemu významu slova použitého v reči, rozsahu pojmu, resp. referencii" a signifikačný význam — „pojmový obsah; zodpovedá intenzionálnemu významu, t. j. slovu ako jazykovej jednotke; podstatné príznaky triedy predmetov aj s rozličnými hodnotiacimi zložkami poznávacej činnosti". Rozdielnosť denotačného a signifikačného významu v tomto chápaní spočíva vlastne v rozdiele extenzionálnej zložky (predmet alebo trieda označovaných predmetov) a intenzionálnej zložky (súbor sém) určitého lexikálneho významu. M. V. Nikitin (1970, s. 187—188) hovorí, že znak má signifikatívny význam, keď vyjadruje nejaký pojem, a denotatívny význam, keď vyjadruje určitú predstavu, pričom pojem reprezentuje všeobecnú a predstava jedinečnú myšlienkovú formu.

Naše rozlíšenie denotatívnej a signifikatívnej zložky významu je späté s poznávacou aktivitou človeka, s myšlienkovo spracovaným odrazom objektívnej reality. Podľa A. A. Ufimcevovej (1977, s. 20) ak v objektívnej skutočnosti koreluje so slovom *nejaký jav vnímaný našimi zmyslami* (podčiarkol J. Š.), priamo pozorovateľná vec, predmetom pomenovania je predstava o určitom jave (t. j. typizovaná predstava o denotáte). Ak však v objektívnej skutočnosti nieto určitého javu (resp. veci) vnímaného našimi zmyslami a ide o pomenovanie „nepozorovateľného", o úplný alebo čiastočný pojem alebo o samostatný pojmový príznak („otdeľnyj poňatijnyj priznak"), označovaným („predmetom

pomenovania") je samostatný pojem („poňatije") — t. j. signifikát. Pri rozlíšení denotatívnej a signifikatívnej zložky významu sa opierame o uvedený rozdielny vzťah lexií k objektívnej skutočnosti. A. A. Ufimcevová (1974; 1977) uvažovala pôvodne o denotatívnych významoch len pri slovách označujúcich predmety (substancie) objektívnej reality. Pri slovesách považovala za signifikát pojem vzťahu, abstraktný pojem (deja, procesu, stavu) pomenovaný určitým slovesom, za denotát pokladala predstavu o rozsahu a charaktere sémantických kategórií mien spájaných s určitým slovesným dejom (Ufimceva, 1974, s. 117); znakový význam väčšiny prídavných mien má podľa nej signifikatívny charakter (op. cit., s. 153). Ak však „nejakým javom" (referentom v objektívnej skutočnosti) budeme rozumieť nielen konkrétne predmety, ale aj ich príznaky (vlastnosti a deje v najvšeobecnejšom zmysle) vnímané našimi zmyslami a ich denotátom (v nadväznosti na Ufimcevovej chápanie) bude zovšeobecnená, typizovaná predstava nielen o predmete (skupine predmetov), ale aj o jeho príznakoch vnímaných našimi zmyslami, potom môžeme hovoriť o denotatívnom význame (resp. denotatívnej významovej zložke) nielen pri substantívach, ale aj pri verbách, adjektívach a adverbiách (napr. *kôň, ísť, červený, lievikovito* a pod.). Ak nejde o zovšeobecnenú predstavu o určitom konkrétnom (reálne existujúcom) predmete (skupine predmetov) alebo o príznaku pozorovateľnom našimi zmyslami, ide o signifikatívne významy (napr. *úvaha, hodnotiť, abstraktný, včera* a pod.).[1]

Denotatívna zložka významu je vlastne viazaná na zmyslové pocity a vnemy (zrakové, sluchové, hmatové, čuchové, chuťové, prípadne aj ďalšie — vibračné, teplotné, organické, pohybové a statické — porov. Černík—Farkašová—Viceník, 1980, s. 68). Signifikatívna zložka významu je z tohto hľadiska viazaná na procesy späté s racionálnym poznaním (pojmovým myslením) a emocionálnym životom človeka.

Pri spracovaní objektívnej reality našimi zmyslami majú dominantné postavenie zrakové vnemy (ibid.). Podávajú informácie o substanciách (*žena, stolička, pes*) a ich príznakoch (*hnedý, bledý, plávať*). Sluchové vnemy sprostredkúvajú informácie predovšetkým o príznakoch (vlastnostiach *tichý, hlučný* a dejoch — *dunieť, praskať, klopkať*), nie o ontologických substanciách (t. j. fyzických objektoch čiže prvostupňových entitách u J. Lyonsa, 1978, s. 442; porov. aj Buráňová, 1987, s. 19—20; za ontologickú substanciu nepovažujeme napr. príznak vyjadrený slovnodruhovo substantívom — *rachot, brechot* a pod.). Ďalšie tri druhy zmyslových vnemov (hmatové, chuťové a čuchové) charakterizujú tiež len príznaky ontologických substancií, napr. *hladký*$_1$, *drsný*$_1$, *sladký*$_1$,

[1] Novšie A. A. Ufimcevová (1986, s. 163, 167) hovorí o denotatívnych významoch aj pri niektorých slovesách (napr. charakterizujúcich rôzne druhy zvuku — *šepkať, hundrať* a pri tzv. subjektových slovesách — *zazerať, chichotať sa, prechádzať sa* a i.). Pri prídavných menách však predpokladá len signifikatívny typ významu (op. cit., s. 203).

kyslý$_1$, *voňavý*, *voňať*$_1$, *páchnuť* (ide tu o základné významy, nie o ich prenesené použitie, teda napr. *sladký*$_1$ *zákusok*, nie *sladký*$_2$ *úsmev*). Podobne aj ďalšie vnemy prinášajú informácie o príznakoch, napr. teplotné vnemy (*teplý — studený*), statické vnemy (*chvieť sa, triasť sa, kolísať sa*) a pod. Je však zrejmé, že aj slová, pri ktorých primárne dominuje denotatívna významová zložka (napr. *sladký*$_1$), môže ona ustúpiť signifikatívnej významovej zložke (*sladký*$_2$), pričom bezprostredná zmyslová informácia (napr. *sladký*$_1$, *hladký*$_1$, *drsný*$_1$) ustupuje a do popredia sa dostáva (predtým potenciálna) apreciačná (hodnotiaca) séma (napr. *sladký*$_2$ *úsmev*, *hladký*$_2$ *priebeh*, *drsný*$_2$ *chlap*; porov. aj Branická, 1985). Prítomnosť apreciačnej sémy (ako sa prejavuje v minimálnej adjektívno-substantívnej syntagme) je v týchto spojeniach signálom signifikatívneho významu lexie.

Ako sme už uviedli, A. A. Ufimcevová (1974, s. 105) hovorí o denotáte ako o typizovanej predstave o najvšeobecnejších vlastnostiach konkrétneho predmetu, resp. skupiny predmetov a o signifikáte ako o súbore podstatných príznakov (t. j. sém). Nazdávame sa, že ani v tejto interpretácii nejde o zásadne odlišné pojmy, keďže súbor podstatných príznakov (sém) nutne vytvára určitú zovšeobecnenú predstavu (o referente) a naopak, zovšeobecnená predstava musí mať určité podstatné príznaky („vlastnosti"), ktorými sa líši od inej zovšeobecnenej predstavy. Rozdiel je skôr v uplatnení oboch entít (typizovanej predstavy a súboru príznakov — sém), ktoré je späté podľa nášho názoru s uplatnením jazykového znaku — s jeho dvojakým statusom — systémovým a komunikačným (porov. Horecký—Blanár—Sekaninová, 1984, s. 13 n). Typizovaná predstava (z hľadiska gnozeológie ju možno stotožniť so zmyslovou predstavou, ktorá je najjednoduchšou podobou pojmu; porov. Černík—Farkašová—Viceník, 1980, s. 71) sa uplatňuje pri komunikácii — v komunikačnom jazykovom znaku, súbor sém v jazykovom systéme — v systémovom jazykovom znaku, čiže v komunikačnom jazykovom znaku dominuje podľa nášho názoru denotát, v systémovom jazykovom znaku má dominantné postavenie signifikát (súbor sém).[2] To, že v komunikácii sú súbory sém (sémantických príznakov) len

[2] Pravda, naše chápanie fungovania systémového a komunikačného jazykového znaku nie je celkom totožné s chápaním J. Horeckého (porov. Horecký—Blanár—Sekaninová, 1984, s. 13—15). Podobne ako J. Horecký chápeme systémový jazykový znak ako bilaterálny ideálny objekt, ktorého označovanú zložku tvorí obsah (súbor sém) a označujúcu zložku — vnútorná forma (onomaziologická a onomatologická štruktúra). Pri komunikačnom jazykovom znaku uvádza J. Horecký, že jeho označujúcu zložku tvorí rad foném (resp. hlások) — vonkajšia forma — a označovanú zložku tvorí systémový znak (jeho obsah a forma). Ak však chápeme komunikačný znak ako reálnu manifestáciu systémového jazykového znaku a berieme do úvahy, že hovoriaci si v komunikácii bežne neuvedomuje súbory sém (resp. sémantických príznakov) a vnútornú formu systémového jazykového znaku, ukazuje sa ako oprávnený názor, ktorý sme uviedli, že súbor sém (signifikát) sa v komunikácii dostáva do pozadia a dominantné postavenie má typizovaná predstava (denotát). Podobne ako obsah systémového jazykového znaku je v komunikácii podľa nášho názoru „upozadená" (resp. nie je bežne uvedomovaná) aj jeho vnútorná forma (onomaziologická a onomatologická štruktúra).

latentne prítomné (nie sú bežne uvedomované expedientom ani percipientom), potvrdzuje aj fakt, že sa prejavia až v „konfliktnej situácii" (napr. keď treba odlíšiť stoličku od atypického stolíka pomocou sémy na sedenie/nie na sedenie).

Pri lexiách so signifikatívnym významom, ktorých denotátom nie je zovšeobecnená predstava o predmete alebo o zmyslovo vnímateľnom príznaku, funguje v systémovom znaku signifikát (tvorený súborom sém), o ktorom predpokladáme, že v komunikačnom znaku má podobu predstavy o pripisovanom, resp. abstraktnom príznaku.

Denotát (predstava o predmete, zmyslovo vnímateľnom príznaku alebo pripisovanom, abstraktnom príznaku) a signifikát (súbor sém) sú v komunikácii v stálom potenciálnom „kontakte", prostredníctvom ktorého sa individuálne predstavy korigujú podľa spoločensky uznaného signifikátu, resp. na pozadí spoločensky záväzného signifikátu sa vytvára nová (spočiatku individuálna) predstava, ktorá sa môže neskôr stať základom nového (prípadne pozmeneného) signifikátu. Oba druhy denotátov (denotát$_1$ ako predstava o predmete, prípadne zmyslovo vnímateľnom príznaku alebo denotát$_2$ ako predstava o pripisovanom, abstraktnom príznaku) spĺňajú v komunikácii rovnakú funkciu, hoci nie sú geneticky (z hľadiska svojho vzniku) totožné. Denotát$_1$ vzniká po bezprostrednom zmyslovom vnímaní objektívnej skutočnosti, denotát$_2$ sa vytvára na základe myšlienkovo spracovaného odrazu objektívnej skutočnosti alebo emocionálneho zážitku subjektu. (Pojem denotatívny význam, resp. denotatívna zložka významu sa vzťahuje, pravdaže, len na denotát$_1$ — predstavu, ktorá sa vytvára prostredníctvom zmyslového vnímania.) Na prítomnosť denotátu pri slovách so signifikatívnym významom poukazuje aj Z. A. Charitončiková (1986, s. 17), neuvedomuje si však rozdiel medzi oboma typmi denotátov v závislosti od vzťahu lexikálneho významu k objektívnej skutočnosti.

Za denotatívne významy považujeme len významy lexií, ktoré sú späté s denotátom$_1$. Referentom môže byť konkrétna substancia alebo jej príznak vnímaný našimi zmyslami. Lexiám so signifikatívnym významom chýba referent a úlohu denotátu$_2$ plní, ako sme uviedli, predstava o pripisovanom príznaku. Ide o príznaky pripisované človekom určitej substancii na základe poznávacieho procesu alebo psychického (emocionálneho) zážitku, nejde o bezprostredný zmyslový odraz objektívnej reality. Okrem krajných pólov denotatívneho a signifikatívneho významu jestvujú, pravdaže, aj prechodné typy denotatívno-signifikatívneho, resp. signifikatívno-denotatívneho významu (porov. rôzne významové typy substantív u A. A. Ufimcevovej, 1974, s. 115—116).

Ak si všimneme niektoré konkrétne sémantické analýzy, vidíme, že hlavne pri charakterizovaní pomenovaní konkrétnych (zmyslovo vnímateľných) predmetov je medzi sémami (sémantickými príznakmi) výrazne zastúpená denotatívna zložka významu. B. Pottier (1963, s. 11—17, cit. podľa Coseriu—Geckeler, 1974, s. 134—135) analyzoval pomenovania „sedadiel" (siège) v modernej

francúzštine. Pri tejto analýze vyčlenil sémy, ktoré odrážajú zmyslovo (zrakovo) vnímané vlastnosti — sémy [s operadlom chrbta], [na nožičkách], [s opierkou rúk] a vlastnosti späté s používaním [pre jednu osobu], [na sedenie]. Táto analýza vzbudila u niektorých lingvistov pochybnosti, či naozaj ide o analýzu jazykového významu, alebo — prinajmenšom v prvej fáze analýzy — skôr o opis funkčne usúvzťažnených objektov, ktoré sú súčasťou mimojazykovej reality (Coseriu—Geckeler, 1974, s. 135). Takisto sa vyslovila pochybnosť, či tieto (uvedené) črty fungujú ako sémy v jazyku (ibid.). Niektorí bádatelia sa nazdávajú, že skutočný jazykový význam možno skúmať len v určitej časti lexiky (slovesá, kvalitatívne adjektíva, abstraktá a pod.), kým jej druhá časť („konkrétna" lexika), ktorá pozostáva predovšetkým z veľkého počtu substantív s vecným významom, nie je už vlastným predmetom lingvistickej analýzy. Napríklad G. S. Ščur (1974, s. 35) hovorí o lingvistickej a extralingvistickej sémantike, N. A. Sľusarevová (1973, s. 19) tiež navrhuje rozlišovať lingvistickú sémantiku a sémantiku odrazu.

Podobné pochybnosti, prípadne otázky by bolo možné vyjadriť aj pri ďalších sémantických analýzach substantív, ktoré označujú konkrétne, našimi zmyslami (zväčša vizuálne) vnímané predmety objektívnej reality. Napr. E. Nida (1979) určuje komponenty významov (sémy) slov označujúcich spájacie súčiastky (skrutky, klince a pod.) súborom ich vzhľadových vlastností [zahrotený / nezahrotený koniec], [guľatá / neguľatá hlavička], [so závitom / bez závitu] a pod. Rovnako vyčleňuje E. Nida aj sémy ďalších skupín slov, napr. označujúcich tvar listov. Podobne v Lexikológii (Ondrus—Horecký —Furdík, 1980, s. 38) sa pri slove *mlieko* uvádza hierarchizovaný súbor sémantických príznakov (sém), pričom špecifikačné príznaky (sémy) odrážajú jednak zmyslovo (zrakom a chuťou) vnímané vlastnosti [biela farba], [sladkastá chuť], jednak príznaky označujúce funkčnosť, účelnosť [nápoj], [potravina] a pôvod [od samíc cicavcov]. Aj tu, podobne ako u B. Pottiera, ide na najnižšej úrovni abstrakcie (špecifikačných sém) o sémy odrážajúce bezprostredne zmyslami vnímané vlastnosti a sémy, ktoré označujú vlastnosti dané predchádzajúcou skúsenosťou a používaním ([nápoj], [potravina]). Séma [od samíc cicavcov/od žien], vyjadrujúca pôvod, neodráža ani vzhľadové vlastnosti denotátu, ani vlastnosti vyplývajúce z jeho použitia („funkčnosti"), ale odráža skôr encyklopedické poznatky o denotáte.

Predpokladáme, že väčšina sém, ktorú vyčleňujú spomínaní autori, tvorí jazykové významy, keďže odráža zmyslovo vnímateľné alebo funkčné prvky, ktoré sa vo vedomí používateľov jazyka sémantizovali a umožňujú odlíšiť významy uvedených lexií (porov. aj Blanár, 1980, s. 32; Kuznecov, 1986, s. 55 až 56). Otázky sémantizácie určitých obsahových prvkov (ich včlenenie do lexikálneho významu) však tvoria závažnú problematiku a sémantické analýzy slov s dominantnou denotatívnou významovou zložkou, prípadne aj iných by

bolo treba vo väčšej miere experimentálne overovať prostredníctvom ankiet.

Sémy, ktoré uvádza E. A. Nida (1979, s. 47—49) pre súbor spájacích súčiastok, by sme nazvali len denotatívnymi sémami, lebo opisujú len vonkajšie (zmyslami — zrakom vnímateľné) vlastnosti predmetov. Aj J. Filipec (Filipec—Čermák, 1985, s. 69) píše o denotatívnych sémach pri určení významov konkrét (napr. pomenovania obydlia, nábytku, nádob a pod.), ktoré sú však súčasťou jazyka.

Časť sém, ktoré sa uvádzajú u B. Pottiera (1963, s. 11—17) a v *Lexikológii* (Ondrus—Horecký—Furdík, 1980, s. 38-39), by sme nazvali vzhľadom na ich charakter tiež denotatívnymi, napr. sémy [s operadlom chrbta], [s opierkou rúk]; resp. [biela farba], [sladkastá chuť]. Ďalšie sémy, napr. [na sedenie], [pre jednu osobu], resp. sémy [potraviny], [nápoj], ktoré vyjadrujú účel, funkciu určitého predmetu a sú dané zovšeobecnenou ľudskou skúsenosťou a používaním, nie bezprostredným vnímaním predmetu a jeho zovšeobecnením, by sme nazvali signifikatívno-funkčnými sémami. D. N. Šmeľov (1973, s. 234) konštatuje, že všetky (alebo skoro všetky) pomenovania predmetov vytvorených človekom sú v sémantickom vzťahu funkčne orientované, pričom funkčný prvok považuje za neoddeliteľnú súčasť ich sémantickej organizácie. Sémy vyššieho stupňa abstrakcie sú už len signifikatívnymi sémami, napr. sémy [propriálnosť], [počítateľnosť], [kolektívnosť] pri lexii *mlieko*$_1$ (porov. Ondrus—Horecký—Furdík, 1980, s. 38—39).

Nášmu rozdeleniu sém na denotatívne, signifikatívno-funkčné a signifikatívne je príbuzné vyčlenenie sém imanentných javom skutočnosti, tzv. referenčne-denotačných, ktoré odrážajú bytostné vlastnosti, vlastnosti imanentné javom, napr. [vek], [smer], [ľudský], [tekutý] a sém, ktoré nie sú imanentné javom objektívnej reality, ale vyjadrujú postoj komunikanta k objektu komunikácie (napr. lexie *dobrý — zlý, pekný — ošklivý, ničomník, pravdivý — falošný* a i.: Lorenz—Wotjak, 1977, s. 392—393, Blanár, 1984, s. 31). Ide o gnozeologicky príbuzné členenie (hoci nie totožné), v ktorom sa vychádza z chápania lexikálnej jednotky ako prvku jazykového systému na jednej strane, resp. zo vzťahu pomenovania k objektívnej realite na druhej strane. (Denotatívne a signifikatívne sémy uvádza novšie aj A. A. Ufimcevová [1986, s. 130].)

V opisoch uvedených slov sa stanovil relatívne úplný súbor sém (resp. sémantických príznakov), pričom na základe vzájomných vzťahov jednotlivých sém (opozície a subordinácie) možno konštituovať modely lexikálnych významov jednotlivých slov. To však nie je vždy samozrejmý výsledok sémantickej analýzy. Pri slovesách, adjektívach, adverbiách, ale aj abstraktných substantívach si autori často nekladú za cieľ dosiahnutie takej úplnosti sémantickej analýzy. V nemalej miere je to podmienené väčšou zložitosťou sémantiky skúmaných súborov aj menšou možnosťou oprieť sa o denotatívne (prípadne aj funkčné) zložky ich významu.

Kým pri substantívach označujúcich zmyslovo vnímateľné predmety možno vystačiť len so zameraním na zovšeobecnenú predstavu o konkrétnej entite, resp. súbore entít, pri slovesách je často potrebné skúmať jednotlivé lexie po zasadení do širšieho vetného rámca, predovšetkým do vzťahov k ostatným participantom (porov. Ružičková, 1982, Nemcová, 1983 a i.). Tým sa vlastne v istom zmysle opúšťa „čisto" lexikálno-sémantický opis a do hry vstupujú syntakticko-sémantické entity (agens, paciens a pod.), ktoré sú relevantné pre sémantiku slovesných lexií. Vzťah denotatívnej a signifikatívnej zložky významu je zložitejší a pri niektorých skupinách slovies dochádza k vzájomnému prestupovaniu oboch zložiek. Napríklad sémy slovies pohybu majú z hľadiska vzťahu k denotátu (denotatívnej situácii) nerovnorodý charakter podmienený sémantikou týchto slovies. Jednak sú to sémy, ktoré majú signifikatívny charakter [agens], [paciens], [popud], [morálna zdatnosť agensa], [psychická zdatnosť agensa] a i.; (sémy uvádzame podľa E. Ružičkovej, 1982), premieta sa v nich často hodnotiaci postoj expedienta, jednak ide o denotatívne sémy [typ kroku], [rýchlosť], [rytmus], [prostredie], [prostriedok] a ďalšie — tieto sémy vyjadrujú zovšeobecnenú predstavu o denotatívnej situácii, konkrétnom pohybe (napr. *bežať, čaptať, lietať*), ktorá vzniká na základe jeho zmyslového vnímania.

Význam mnohých iných slovies je však na rozdiel od slovies pohybu, ktoré majú denotatívno-signifikatívny význam, často menej spätý s denotatívnou situáciou. Napríklad slovesá označujúce myšlienkové operácie (*myslieť, poznávať, uvažovať* a i.) majú signifikatívny význam. Podobne aj slovesá pocitu (verba sentiendi) predstavujú signifikatívne významy (*báť sa, znepokojovať sa, radovať sa* a i.; porov. Sekaninová, 1984).

Pri adjektívach signifikatívny význam má väčšina kvalifikačných adjektív (napr. *čestný, rozumný, zdravý*) a časť vzťahových adjektív, ktorých odvodzovacím základom je abstraktné substantívum (napr. *myšlienkový, rozumový*). Denotatívny význam majú adjektíva označujúce zmyslami pozorovateľné vlastnosti (*ostrý nôž, žltá stena*). Privlastňovacie adjektíva a tie vzťahové adjektíva, ktorých odvodzovacím základom sú konkréta (*železná$_1$ súčiastka*) a nedošlo pri nich ku kvalifikačnému prehodnoteniu (ako napr. *železná$_2$ vôľa*, kde adjektívum má už signifikatívny význam; *železný$_2$* = nezlomný, pevný) majú denotatívno-signifikatívny význam, keďže vyjadrujú určitý druh vzťahu k denotátu$_1$ — osobe, živočíchu, veci (*otcov kabát* — kabát *patriaci* otcovi, *včelí med* — med *pochádzajúci* od včiel, *drevený dom* — dom *zhotovený* z dreva).

V doterajších sémantických analýzach adjektív v slovenčine a v češtine sa uvádzali sémy, ktoré boli spoločné pre viaceré adjektíva (Horecký, 1972; 1974; Straková, 1984 a; 1984 b; Branická, 1985). Cieľom týchto analýz nebola úplná sémová analýza adjektívnych lexií v jednotlivých lexikálno-sémantických skupinách. (Pod úplnosťou rozumieme to, že každé adjektívum by bolo charakterizované vyčerpávajúcim súborom sém, ktoré by odlišovali jednak opozitné, jednak

významovo bližšie adjektíva, prípadne „individuálne" významy adjektívnych lexií; išlo by o podobnú úplnosť, ako je pri uvedených substantívach s dominujúcou denotatívnou zložkou významu — porov. Pottier, 1963; Nida, 1979, a i.). Takáto úplná analýza je však pri väčších lexikálnych súboroch ťažko dosiahnuteľná. Napr. V. Straková (1984 a) sa zámerne vzdáva hlbšej sémantickej analýzy a pri skúmaní čiastkového systému deverbatívnych adjektív (podobne aj pri analýze desubstantívnych adjektív, porov. Straková, 1984 b) uplatňuje morfosémantickú analýzu (podobná slovotvornej sémantike, ako ju uplatňujú Uluchanov, 1977; Buzássyová, 1981; Kubriakovová, 1981), ktorá je, ako píše, výrazovo relevantnou sémantikou. Význam slova (chápaného ako bilaterálna jednotka) sa člení na také zložky, v ktorých je bilaterálnosť jazykového elementu zachovaná. Ide o morfémy nesúce určitú významovú informáciu, teda morfosémy, ktoré vo svojom súhrne dávajú jednotku vyššieho typu — slovo a slúžia tak morfematickej štrukturácii sémantických obsahov (Straková, 1984 a, s. 17).

Príkladom pokusu o úplnú sémovú analýzu adjektív môže byť sémický systém priestorovosti A. Greimasa (1966, s. 34—35). Ide o lexie *vysoký — nízky* (haut — bas), *dlhý — krátky* (long — court), *široký — úzky* (large — étroit), *rozsiahly — hrubý* (?) (vaste — epais). Týmto lexiám pripisuje A. J. Greimas sémy [priestorovosť], [merateľnosť], [vertikálnosť], [horizontálnosť], [perspektívnosť], [laterálnosť], ktoré nie sú na rovnakej hierarchickej úrovni a vytvárajú rôzne sémantické štruktúry. Ide však len o jeden uzavretý mikrosystém, nie o celú skupinu adjektív, pričom je tu výrazne zastúpená denotatívna (zmyslovo vnímateľná) zložka ich významu (porov. aj Bierwisch, 1967).

V uvedených sémantických analýzach ide o rozdielne prístupy, ktorými sa získavajú nerovnaké výsledky. V prácach založených na širšom materiáli (Horecký, 1974; Straková, 1984 a; 1984 b; Branická, 1985) sa určujú sémy väčšieho stupňa abstrakcie, ktoré vydeľujú z čiastkového systému menšie skupiny slov. Takto vyčlenené sémy potom neurčujú samotné významy jednotlivých lexií, ale viacerých lexií zoskupených do lexikálno-sémantických skupín. Nedochádza tu vlastne k rozčleneniu lexikálnych významov lexií pomocou súboru navzájom usúvzťažnených sém, ktoré by diferencovali jednotlivé významy.[3] V prácach, v ktorých dochádza k „rozčleneniu" významu, ide obyčajne o substantíva s dominantnou denotatívnou zložkou významu (Pottier, 1963; Nida, 1979; Ondrus—Horecký—Furdík, 1980 a i.), alebo ide o slová, ktoré vyjadrujú zovšeobecnenú predstavu o istej denotačnej situácii — napr. slovesá pohybu (Ružičková, 1982), alebo adjektíva vyjadrujúce rozmerové charakteristiky (Greimas,

[3] Ak by sme chceli diferencovať napr. významy niektorých kvalifikačných adjektív (porov. skupinu adjektív označujúcich morálne hodnotenie — *čestný, úprimný, statočný* a i.), museli by sme na najnižšej úrovni abstrakcie za sémy považovať samotné príznaky (*čestnosť, úprimnosť, statočnosť*), čiže jednotlivé významy lexií by tvorili zároveň sémy.

1966), prípadne iné. Denotát$_1$ je zdrojom konštituovania sém, na základe ktorých možno odlíšiť významy jednotlivých lexií.

Typ lexikálneho významu (dominantnosť denotatívnej alebo signifikatívnej zložky) a ontologická podstata javu, či ide o ontologickú substanciu alebo príznak (v najvšeobecnejšom zmysle), podmieňujú prístup k sémantickej analýze a charakter vyčlenených sém. V sémantickej štruktúre jednotlivých lexií v súlade so zmyslovým odrazom objektívnej reality a jeho ďalším myšlienkovým spracovaním na konštituovaní lexikálneho významu participujú v nerovnakej miere sémy uvedených typov (denotatívne, signifikatívne, signifikatívno-funkčné), pričom dva, resp. všetky tri typy sém sú zastúpené pri lexiách s dominujúcou denotatívnou zložkou (denotatívne a denotatívno-signifikatívne významy), lexie so signifikatívnym významom (bez denotatívnej zložky) sú konštituované len signifikatívnymi sémami.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Bibliografia

APRESIAN, J. D.: Eksperimentaľnoje issledovanije semantiki russkogo glagola. Moskva, Nauka 1967. 250 s.

BIERWISCH, M.: Some semantic universals of German adjectivals. Foundations of Language, 1967, č. 1, s. 1—36.

BLANÁR, V.: Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte. Slovo a slovesnost, 1980, *41*, s. 32—38.

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 209 s.

BRANICKÁ, J.: Sémantika kvalifikačných adjektív. [Kandidátska dizertačná práca.] Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1985. 180 s.

BUŘÁŇOVÁ, E.: Ke vztahu věcného obsahu a jazykového vyjádření. Slovo a slovesnost, *49*, 1987, s. 18—29.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Zdroje sémantických príznakov slovotvorne motivovaných slov. In: Jazykovedné štúdie. *16*. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1981, s. 151—159.

COSERIU, E.—GECKELER, H.: Linguistics and semantics. In: Current trends in linguistics. 12. Red. T. A. Sebeok. The Hague — Paris, Mouton 1974, s. 103—171.

ČERNÍK, V.—FARKAŠOVÁ, E.—VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava, Pravda 1980. 416 s.

FILIPEC, J.—ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 284 s.

GREIMAS, A. J.: Sémantique structurale. Recherche de méthode. Paris, Larousse 1966. 262 s.

HORECKÝ, J.: Systém desubstantívnych adjektív. Slovo a slovesnost, *33*, 1972, s. 130—132.

HORECKÝ, J.: Systém deverbatívnych adjektív v slovenčine. In: Zborník FF UK. Philologica. XXIII—XXIV. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 161 až 164.

HORECKÝ, J.—BLANÁR, V.—SEKANINOVÁ, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy v slovnej zásobe. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 13—20.

CHARITONČIK, Z. A.: Imena prilagateľnyje v leksiko-grammatičeskoj sisteme sovremennogo anglijskogo jazyka. Minsk, Vyšejšaja škola 1986. 93 s.

KUZNECOV, A. M.: Ot komponentnogo analiza k komponentnomu sintezu. Moskva, Nauka 1986. 124 s.

KUBRIAKOVA, E. S.: Tipy jazykovych značenij. Semantika proizvodnogo slova. Moskva, Nauka 1981. 199 s.

LORENZ, W.—WOTJAK, G.: Zum Verhältnis von Abbild und Bedeutung. Berlin, Akademie-Verlag 1977. 520 s.

LYONS, J.: Semantics. 1—2., 2. vyd. Cambridge, University Press 1978. 897 s.
NEMCOVÁ, E.: Sémantická analýza verb dicendi. [Kandidátska dizertačná práca.] Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1983. 149 s.
NIDA, E. A.: Componential analysis of meaning. 2. vyd. Hague, Mouton 1979. 272 s.
NIKITIN, M. V.: K tipologii značenij v jestestvennom jazyke: o denotativnom i signifikativnom značenijach i o reprezentativnoj i definitivnoj funkcijach imen. (Stať ja vtoraja.) In: Učonyje zapiski, tom 24, serija Inostrannyje jazyki, Vladimirskij gospedinstitut, Vladimir 1970, s. 158—226.
ONDRUS, P.—HORECKÝ, J.—FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.
POTTIER, B.: Recherches sur l'analyse sémantique en linguistique et en traduction mécanique. Nancy 1963.
RUŽIČKOVÁ, E.: Slovesá pohybu v slovenčine a angličtine. Bratislava, Veda 1982. 242 s.
SEKANINOVÁ, E.: Metóda modelovania a komponentovej analýzy v sémantike (s aplikáciou na verba sentiendi). Jazykovedný časopis, *35*, 1984, s. 134—145.
SLUSAREVA, N. A.: Problemy lingvističeskoj semantiki. Voprosy jazykoznanija, 1973, č. 5, s. 13—23.
STRAKOVÁ, V.: K morfematické strukturaci sémantických obsahů. (Na materiále deverbativních adjektiv.) Slavica Slovaca, *19*, 1984 a, s. 15—26.
STRAKOVÁ, V.: K morfematické strukturaci sémantických obsahů. (Na materiále desubstantivních adjektiv.) Slavia, *53*, 1984 b, s. 244—250.
ŠČUR, G. S.: Teorija poľa v lingvistike. Moskva, Nauka 1974. 155 s.
ŠMEĽOV, D. N.: Problemy semantičeskogo analiza leksiki. Moskva, Nauka 1973. 280 s.
UFIMCEVA, A. A.: Tipy slovesnych znakov. Moskva, Nauka 1974. 206 s.
UFIMCEVA, A. A.: Leksičeskaja nominacija (pervičnaja nejtraľnaja). In: Jazykovaja nominacija. Vidy naimenovanij. Red. B. A. Serebrennikov — A. A. Ufimceva. Moskva, Nauka 1977, s. 5—85.
UFIMCEVA, A. A.: Leksičeskoje značenije. Principy semiologičeskogo opisanija leksiki. Moskva, Nauka 1986. 239 s.
ULUCHANOV, I. S.: Slovoobrazovateľnaja semantika v ruskom jazyke. Moskva, Nauka 1977. 256 s.

ТИП ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКА ПО СЕМАМ (С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДЕНОТАТИВНОГО И СИГНИФИКАТИВНОГО КОМПОНЕНТОВ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА)

Резюме

В статье исследуются отношения денотативного и сигнификативного компонентов лексического значения. Различие двух компонентов обусловленно отношением слова (лексии) к объективной деятельности. Денотативный компонент значения соотносится с предметом, явлением объективной действительности чувственно воспринимаемым, сигнификативный компонент значения соотносится с процессами рационального познания и с эмоциональной жизнью человека. Тип лексического значения — преобладание денотативного или сигнификативного компонента — и онтологическая сущность явления (онтологическая субстанция или признак) обусловливают подход к семантическому анализу и характер выделяемых сем. В семантической структуре отдельных лексий в соответствии с чувственным отражением объективной действительности и его далнейшей мыслительной обработки в создании лексического значения участвуют денотативные, сигнификативные или же сигнификативно-функциональные семы.

SLOVOTVORNÁ SYNONYMIA V DVOJICI TYPU *ŽLTÝ—ZOŽLTNUTÝ*

JANA SEJÁKOVÁ

Slovotvornú synonymiu pokladáme za jeden zo styčných bodov medzi vzťahmi v slovotvornom hniezde a synonymickými vzťahmi. O slovotvorné hniezdo ide vtedy, „ak je obsahová zložka dvoch alebo viacerých znakov charakterizovaná pripájaním sémantických príznakov, t. j. ak sa na rozdielne onomaziologické bázy pripájajú onomaziologické príznaky so spoločným prvkom, čo sa v onomatologickej štruktúre prejavuje spoločnou koreňovou morfémou" (Horecký—Blanár—Sekaninová, 1984, s. 17). O synonymiu ide, ak sa na jednu obsahovú zložku viaže viacero formových zložiek. Ako špecifický prípad sa uvádzajú synonymické rady, kde ide aj o vzťah medzi obsahovými zložkami (ibid.). Spoločné pre synonymiu a synonymické rady je, že sa pomenovania vzťahujú na ten istý pojem.

V chápaní synonymie nie je však v jazykovede jednota. Synonymiou v užšom zmysle sa rozumie významová totožnosť, synonymiou v širšom zmysle významová blízkosť (porov. Blanár, 1985, s. 28). Rozdiely medzi bádateľmi sú aj v tom, či majú na mysli synonymiu jazykových znakov, alebo synonymiu slov. V citovanom referáte ide o synonymiu jazykových znakov, a to o synonymiu v užšom zmysle.

Za styčné body medzi vzťahmi jazykových znakov v slovotvornom hniezde a synonymickými vzťahmi pokladáme dva prípady: jazykové znaky v slovotvornom hniezde, t. j. také, ktorých onomatologické štruktúry sa vyznačujú spoločným koreňom, sú: 1. pojmovo súvzťažné, obsahovo totožné (*strojársky — strojárenský*); 2. pojmovo súvzťažné a obsahovo blízke (*žlté lístie — zožltnuté lístie*). Prvý prípad by sme nazvali slovotvorná variantnosť, druhý prípad slovotvorná synonymia. Obidva termíny majú v rôznych koncepciách rôznu obsahovú náplň. Podľa J. Filipca (1961, s. 241—247) je hlavnou otázkou to, či lexikálne jednotky s tým istým významom a čiastočne rovnakými formami slov predstavujú varianty toho istého slova alebo dve rôzne synonymá, pretože tak, ako jedna slovná forma môže patriť dvom i viacerým slovám (homonymám), tak môže byť jeden význam spojený s rôznymi formami, a to buď úplne odlišnými (*horní — vrchní*), alebo čiastočne rovnakými a čiastočne odlišnými (*horní — hořejší*). Stotožňuje sa s O. S. Achmanovovou (1957), ktorá za rôznoslovné synonymá považuje slovné formy s rôznymi koreňovými morfémami

(typ *jazykověda — lingvistika* a *jazykověda — jazykozpyt*). Ak je ten istý význam vyjadrený tou istou koreňovou morfémou s rôznymi príponami, ide podľa nej o varianty (aj keď jestvujú štylistické rozdiely medzi týmito variantmi). Na rozdiel od toho predpony bývajú viac lexikalizované ako prípony, majú zdôraznený vecný význam a tvoria častejšie rôzne slová.

J. Jiráček (1984, s. 61—66) na základe porovnania používania termínu slovotvorná synonymia prišiel k záveru, že sa tak zvyčajne označujú slová s rovnakými koreňmi, ktoré majú rôzne afixálne morfémy, ale rovnakú pojmovú súvzťažnosť, a fungujú ako synonymá. Uvádza, že napr. L. A. Škatovová (1966, s. 204) považuje za slovotvorné synonymá izoradikálne slová tej istej slovnodruhovej kategórie, ktoré majú rovnaký alebo blízky význam (*atomnik — atomščik, montažist — montažer — montažnik*), v akademickej gramatike ruštiny (Grammatika sovremennogo russkogo jazyka, 1970, s. 43; Russkaja grammatika 1, 1980, s. 140) sa za slovotvorné synonymá pokladajú „obrazovanija, prinadležaščije k polnosťju ili častično sinonimičnym tipam i charakterizujuščijesja obščim kornem", ako sú *uzlistyj — uzlovatyj, slesariť — slesarničať*. J. Jiráček (op. cit.) derivačné synonymá chápe ako izoradikálne deriváty, ktoré patria do tej istej slovotvornej kategórie, t. j. tvoria paralelne fungujúce slovotvorné typy. Osobitne vyčleňuje skupinu derivačných (slovotvorných) variantov ako tie derivačné synonymá, ktoré sa môžu bez akejkoľvek sémantickej diferenciácie vzájomne zastupovať v tých istých spojeniach (*strukturnaja lingvistika — strukturaľnaja lingvistika*). Sú to vlastne len čiastočné varianty, pretože sa takto môžu vzájomne zastupovať spravidla len v niektorých spojeniach. Inak člení derivačné synonymá podľa toho, či sú súčasne aj lexikálnymi synonymami.

Ukazuje sa, že odlíšenie slovotvornej variantnosti od slovotvornej synonymie je problémom, ak sa za slovotvorné synonymá považujú izoradikálne pomenovania s rovnakým alebo blízkym významom. Riešenie by mohlo spočívať v tom, že za slovotvorné synonymá by sa pokladali len izoradikálne (t. j. izolexémické, rovnakokoreňové) pomenovania s blízkym významom, a tie, ktoré majú rovnaký význam, by boli slovotvornými variantmi (zároveň by sa odlišovali od hláskoslovných a morfologických variantov — porov. Ondrus—Horecký—Furdík, 1980, s. 19).

Vo väčšine uvedených koncepcií sa pri vymedzovaní slovotvorných variantov a slovotvorných synoným vychádza z lexikologického hľadiska, viacmenej sa odhliada od štylistického hľadiska. Keby sa vzali do úvahy aj vzťahy medzi štylistickými hodnotami, ktoré nie sú zahrnuté vo významoch pomenovaní, tieto termíny by mali ešte bohatšiu obsahovú náplň. Pri analýze nášho materiálu sa zatiaľ uspokojíme s takýmto vymedzením slovotvornej synonymie: je to vzťah medzi izolexémickými pomenovaniami (t. j. s rovnakým koreňom), ktoré sa odlišujú slovotvornými afixmi, majú rovnakú slovnodruhovú príslušnosť, sú pojmovo súvzťažné a majú blízky význam. Pri skúmaní možnosti slovotvornej

synonymie budeme vychádzať z porovnania jazykových znakov, nie slov, keďže slová sú komplexnejší jav ako jazykové znaky, až kombináciou vzťahov medzi jazykovými znakmi možno určovať čiastočnú a úplnú slovotvornú synonymiu slov.

Hľadať možnosti slovotvornej synonymie nás podnietil postup K. Buzássyovej pri skúmaní stupňovitosti a cyklickosti derivačného procesu pri abstraktách na *-stvo*. Na niektorých derivátoch (*hazardérstvo, pozérstvo, rutinérstvo, grafomanstvo*) autorka ukazuje, že „utvorenie derivátu na vyššom stupni odvodzovania, a teda vyšší počet derivačných krokov, ktorý sa odráža vo väčšej formálnej zložitosti výrazu, nemusí vždy značiť podstatnú významovú zmenu, podstatne väčšiu sémantickú zložitosť" (Bosák—Buzássyová, 1985, s. 102).

Adjektíva a adjektivizované príčastia deadjektívnych slovies sú členmi slovotvorného reťazca. Adjektivizované príčastia bezprostredne motivačne súvisia s deadjektívnymi slovesami a sprostredkovane s východiskovým členom reťazca — s adjektívami, ktoré môžu byť buď neodvodené (*žltý*), alebo odvodené od substantíva (*machnatý*).

Adjektíva a adjektivizované príčastia majú rovnaký najvyšší kategoriálny význam statického príznaku, a teda rovnakú slovnodruhovú príslušnosť. Adjektivizované príčastia majú však aj kategoriálny význam spôsobu slovesného deja, ktorý prevzali od príslušných deadjektívnych slovies. Vyjadrujú statický príznak, ale cez prizmu kategórie spôsobu slovesného deja. V práci E. Sekaninovej (1980, s. 100—104) je prevažná väčšina deadjektívnych slovies zaradená medzi slovesami vyjadrujúcimi tzv. limitatívny spôsob deja nazývaný aj všeobecný rezultatívny spôsob deja. Uvádzajú sa tu deadjektívne slovesá označujúce nadobudnutie alebo dodanie vlastnosti označenej slovesným základom, ako napr. *očervenieť, očernieť, onemieť, ostarieť, osmutnieť, ohluchnúť, ochladnúť, oslabiť, občerstviť, obnažiť, poslovenčiť, poameričtiť, posilniť, povýšiť, ponížiť, polepšiť, scukornatieť, sčervenieť, sfialovieť, spevnieť, sprášnivieť, spyšnieť, schudnúť, stvrdnúť, zozelenieť, zbelieť, zbesnieť, zdivieť, zdrevenieť, schladiť, skrátiť* a ďalšie.

Adjektivizované príčastia týchto slovies sú v porovnaní s adjektívami bohatšie o sémantický príznak dodania alebo nadobudnutia vlastnosti, resp. zmeny stavu, ktorý možno zhrňujúco nazvať rezultatívnosťou. Sémantický príznak rezultatívnosti vystupuje pri adjektivizovaných príčastiach deadjektívnych slovies vo vzťahu k príslušným adjektívam ako súčasť ich slovotvorného významu (*žltý — zožltnutý* = ktorý *sa stal* žltým), čo sa v ich onomatologickej štruktúre prejavuje slovotvorným prefixom a sufixom (*zožlt**nut**ý*).

Prítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti v slovotvornom význame adjektivizovaného príčastia však nevylučuje možnosť slovotvornej synonymie s adjektívom, a to vtedy, keď (1) v lexikálnom význame adjektíva je zahrnutý sémantický príznak rezultatívnosti: *plesnivý* = „napadnutý plesňou, pokrytý

plesňou" (*chlieb, slama, ovocie, zaváranina, pivnica, múry*); *žlté lístie* = „lístie, ktoré zožltlo"; *tvár červená od hanby* = „tvár, ktorá sčervenela od hanby"; (2) v lexikálnom význame adjektivizovaného príčastia nie je sémantický príznak rezultatívnosti, aj keď to jeho slovotvorná štruktúra implikuje: *zaoblený tvar* = = *oblý tvar*. Druhý prípad je pomerne zriedkavý, preto sa sústredíme na prvý prípad.

1. Sémantický príznak rezultatívnosti v lexikálnom význame východiskového adjektíva možno posudzovať podľa toho, či je jeho prítomnosť nezávislá od kontextu (typ *plesnivý*), alebo je závislá od kontextu (*žlté lístie*; *tvár červená od hanby*; *je už slabý*).

1.1. Pod nezávislosťou od kontextu rozumieme to, že sémantický príznak rezultatívnosti sa zachováva v lexikálnom význame východiskového adjektíva vo všetkých kontextoch, v ktorých sa tento význam uplatňuje. Ide o pomerne obmedzenú skupinu východiskových adjektív v ich základných lexikálnych významoch. Reprezentantov tejto skupiny uvádzame spolu s príslušnými adjektivizovanými príčastiami:

plesnivý = „napadnutý plesňou, pokrytý plesňou"
(chlieb, slama, ovocie, zaváranina, pivnica, múry);
splesnený = „ktorý splesnel, plesnivý"
(peľasť postele, chlieb);
machnatý = „machom obrastený alebo poprerastaný"
(kmeň stromu, medza, skala, tráva, pažiť);
zmachnatený = „obrastený, pokrytý machom, machnatý"
(skaly, kameň);
vráskavý = „pokrytý vráskami, majúci veľa vrások, plný vrások, vráskovatý, vráskovitý"
(tvár, čelo, líca, ruky, žena, starena);
zvráskavený = „ktorý zvráskavel, ktorý sa stal vráskavým, pokrytý vráskami, vráskavý"
(tvár, pokožka, líca);
prachnivý = „spráchnivený, postihnutý práchnivením, práchnivejúci"
(klát, strom, drevo);
spráchnivený = „ktorý spráchnivel, práchnivý"
(strom, peň, kosti, zrub);
hrdzavý = „majúci na sebe hrdzu, zahrdzavený"
(klinec, drôt, nôž, železo);
zahrdzavený = „pokrytý hrdzou, zhrdzavený"
(železná rúra, tyč, plechovky);
zhrdzavený = „ktorý zhrdzavel, hrdzavý"
(mreža, potrubie).

Uvedené východiskové adjektíva označujú vlastnosť, ktorá je výsledkom (rezultátom) deja napadnutia, pokrytia, obrastenia, zasiahnutia a pod. Prameň, resp. **rezultát tohto** deja je vyjadrený v substantívach, od ktorých sú adjektíva odvodené (*pleseň, mach, vrásky, prachno, hrdza*). Ako vidieť zo slovníkových výkladov lexikálnych významov dvojíc adjektív a adjektivizovaných príčastí (v Slovníku slovenského jazyka), sú synonymicky zameniteľné. Väčšia formálna zložitosť adjektivizovaných príčastí neznamená teda ich podstatnú významovú zmenu, avšak platí tu to, čo potvrdzuje K. Buzássyová (Bosák—Buzássyová, 1985, s. 102), citujúc V. V. Lopatina (1979, s. 60): „Bez ohľadu na synonymickosť východiskového člena reťazca a druhostupňového derivátu je v nich rozdielna vnútorná organizácia ich sémantiky ovplyvnená morfémovou štruktúrou slovotvorného základu." V adjektivizovaných **príčastiach** je vlastnosť vyjadrená tak, akoby bola rezultátom dvoch dejov: *zhrdzavený* = „ktorý *sa stal* hrdzavým" (= takým, „ktorý *sa pokryl* hrdzou"). Preto tieto adjektivizované príčastia vyznievajú dynamickejšie ako príslušné adjektíva:

Ale možno by som sa ešte dokázal prerútiť ulicami. Možno ešte by som bol schopný prebudiť driemajúcu energiu a rozhýbať zhrdzavené [hrdzavé] *ložiská kolies.* (J. **Kot**) — *Na Miletičovej—Trenčianskej sa zhrdzavený* [hrdzavý] *kus odkvapovej rúry na schátralom dome môže nepozorovanému chodcovi pomstiť.* (Večerník) — *Prebehla očami vyšedivené vzorky a pomaly dvíhala pohľad nahor, na teplý sivý sveter, zvráskavenú* [vráskavú] *kožu pod krkom i na ovisnuté popolavosivé líca.* (E. Farkašová) — *Je to drobná žena, vráskavá* [zvráskavená] *a zahnednutá ako stará koža; človek by čakal, že pri pohybe zavŕzga.* (P. Vilikovský) — *Poličky však zívajú prázdnotou, nachádza iba plesnivý* [splesnivený] *chlieb, kus tvrdého syra a podobné zvyšky, ale to ho nerozladí ...* (I. Habaj).

Zatiaľ sme porovnávali tento typ adjektív a adjektivizovaných príčastí v ich základnom, priamom význame. Pri porovnávaní ich prenesených významov sa dostáva do popredia štylistické hodnotenie, súvisiace s mierou lexikalizácie **jed**notlivých prenesených významov. Napríklad adektívum *plesnivý* aj adjektivizované príčastie *splesnivený* majú rovnako lexikalizovaný prenesený význam „starý". Preto majú rovnakú štylistickú hodnotu a líšia sa len protikladom statickosti a dynamickosti, o ktorom sme hovorili pri základných lexikálnych významoch tejto skupiny dvojíc:

Nepochopím, načo vám bude plesnivý [splesnivený] *komediant, a už vonkoncom nie dajaký páv, ale starý medveď v módnych parížskych nohaviciach!* (J. Bondarev).

Na druhej strane adjektívum *hrdzavý* má lexikalizovaný prenesený význam **„maj**úci farbu hrdze". Táto metafora sa pri adjektivizovanom príčastí *zhrdzavený* nelexikalizovala, preto jej použitie pri tomto výraze by bolo štylisticky príznakové:

Áno, bol október tisíc deväťsto štyridsiateho prvého roku. V čase, keď sa k predmestiam Moskvy valili nemecké tanky, miesili a drvili blatá skuté rannými mrazíkmi, z briez popri ceste zmetali železným rinčaním pásov a revom motorov posledné hrdzavé [zhrdzavené] *lístie, čo sa tu a tam zachránilo pred prudkými nočnými vetrami, roznášajúcimi predzimný severský chlad po jesenných lesoch* ... (J. Bondarev).

Čím je menšia miera lexikalizácie preneseného významu, tým je výraz štylisticky príznakovejší, a tým viac sa líši svojou štylistickou hodnotou od synonymného výrazu s lexikalizovaným preneseným významom.

1.2. Pod závislosťou od kontextu rozumieme to, že sémantický príznak rezultatívnosti nie je prítomný vo východiskovom adjektíve vo všetkých kontextoch. Napríklad adjektívum *žltý* má lexikálny význam „majúci farbu ako žĺtok, ako prvosienka, ako púpava". V spojení *žltý kvet* nie je v adjektíve *žltý* zahrnutý sémantický príznak rezultatívnosti, kým v spojení *žlté lístie* zahrnutý je: žlté lístie je lístie, ktoré zožltlo. Spojenie *žltá pokožka* je z hľadiska sémantického príznaku rezultatívnosti dvojznačné; aby bolo jednoznačné, vyžaduje si širší kontext. V kontexte *Číňania majú žltú pokožku* sémantický príznak rezultatívnosti nie je, kým v kontexte *Posledné dni má akúsi žltú pokožku* je prítomný: pokožka mu zožltla, má zožltnutú pokožku. Rovnako dvojznačné je aj spojenie *červená tvár*. V kontexte *Je silnej postavy, zavalitý a má červenú tvár* sémantický príznak rezultatívnosti nie je, v kontexte *Vybehol s tvárou červenou od hanby* prítomný je: tvár mu sčervenela od hanby, mal tvár sčervenenú od hanby.

Prítomnosť alebo neprítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti v adjektívach v jednotlivých kontextoch sme určili na základe tej časti ich sémantiky, ktorá patrí do oblasti presupozície. Z mimojazykovej skúsenosti vieme posúdiť, či vlastnosť (alebo stav) určitej substancie je, alebo môžu byť nadobudnuté alebo trvalé, resp. nenadobudnuté. Žltá farba kvetu je trvalá, žltá farba lístia na jeseň je nadobudnutá, žltá farba pokožky môže byť trvalá alebo nadobudnutá — žltá farba pokožky Číňanov je trvalá, žltá farba pokožky človeka, ktorý ochorel, je nadobudnutá. Červená farba tváre môže byť takisto trvalá alebo nadobudnutá — červená farba tváre ako charakteristická črta osoby je trvalá, červená farba tváre človeka v stave zahanbenia je nadobudnutá. Na to, aby sme identifikovali, či vlastnosť (alebo stav) sú nadobudnuté, stačí niekedy len substanciu (žlté lístie na jeseň), niekedy aj ďalšie informácie (žltá pokožka človeka, ktorý ochorel; červená tvár človeka, ktorý sa zahanbil). V jazyku sa to premieta tak, že spojenie adjektíva s určovaným substantívom je, alebo nie je dostačujúce na určenie prítomnosti sémantického príznaku rezultatívnosti. Podľa toho rozlišujeme dva druhy kontextovo podmienenej prítomnosti sémantického príznaku rezultatívnosti pri východiskovom adjektíve: a) prítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti v minimálnom kontexte — v spojení východiskového adjektíva a nadradeného substantíva (*žlté lístie*); b) prítomnosť sémantického príznaku rezulta-

tívnosti v kontexte väčšom ako minimálnom (*tvár červená od hanby; je už slabý* a pod.).

Z kontextovej podmienenosti sémantického príznaku rezultatívnosti vo východiskovom adjektíve vyplýva kontextovo podmienená synonymia východiskového adjektíva a adjektivizovaného príčastia. Tým sa odlišuje od synonymie pri dvojiciach typu *plesnivý — splesnivený*, ktorá sa vzťahuje na všetky kontexty, a teda je kontextovo nepodmienená. Aj pre kontextovú synonymiu však rovnako platí protiklad statickosti — dynamickosti adjektív a príslušných adjektivizovaných príčastí, vyplývajúcich z rozdielnej vnútornej organizácie ich sémantiky, ako sme o tom hovorili pri kontextovo nepodmienenej synonymii v dvojiciach typu *plesnivý — splesnivený*.

Kontextovú synonymiu adjektív a adjektivizovaných príčastí budeme sledovať v dvoch skupinách, vyčlenených na základe šírky kontextu, ktorý je potrebný pre prítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti pri východiskovom adjektíve.

1.2.1. Prítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti v lexikálnom význame východiskového adjektíva v minimálnom kontexte (t. j. v spojení adjektíva so substantívom) vyplýva z tej časti ich sémantiky, ktorá patrí do oblasti presupozície. Z mimojazykovej skúsenosti vieme, že ak sa nejaká vlastnosť vzťahuje na určitý predmet, ide o vlastnosť, ktorá je spravidla výsledkom deja, napr. žltá farba jesenného lístia je výsledkom procesu žltnutia. Zväčša tak možno identifikovať zmyslovo vnímateľné vlastnosti konkrétnych predmetov. V jazyku sa to prejavuje ako spojenie adjektív, ktoré označujú zmyslovo vnímateľné vlastnosti, a to hmatové, chuťové, farebné, konzistenčné a pod., so substantívami s denotatívnym významom:*

tvrdý (-é)	— chlieb, dlane, ruky	= ktorý (-é) stvrdol (-li), stvrdnutý (-é)
tuhý (-é)	— sneh, blato	= ktorý (-é) stuhol (-lo), stuhnutý (-é)
žltý (-é)	— list (na jeseň) lístie (na jeseň)	= ktorý (-é) zožltol (-lo), zožltnutý (-é)
šedivý (-á, -é)	— vlasy, brada	= ktorý (-á, -é) zošedivel (-a, -i),

* J. Branická (1985, s. 78) zaraďuje adjektíva označujúce hmatové vlastnosti, chute a farby v rámci adjektív zmyslovo-vnímateľných vlastností do funkčno-sémantického typu ikonicko-apreciatívnych adjektív a adjektíva konzistenčných vlastností v rámci adjektív nemerateľných vlastností do funkčno-sémantického typu ikonicko-intenzitných adjektív. O príznaku výsledku deja sa zmieňuje pri adjektívach vyjadrujúcich príznak chuti: „V ikonickej funkcii spomínané adjektíva ešte vyjadrujú príznak výsledku deja RESULT: *kyslé mlieko* — skysnuté, *kyslá kapusta* — kvasená, *kyslá polievka* — pripravená nakyslo, *sladké hrozno* — dozreté, zrelé, *horká káva* — neosladená, *sladký čaj* — osladený a pod."

		fúzy, starček	zošedivený (-á, -é)
		hlava	
kyslý (-é)	—	mlieko	= ktorý (-é) skysol (**-lo**)
			skysnutý (-é)
sladký (-á)	—	čaj, tvaroh	= **ktorý** (-ú) niekto osladil,
		káva	**osladený** (-á)
vlhký (-á, -é)	—	cigarety, steny	= ktorý (-á, -é) zvlhol (-la, -li)
		šaty, handra	zvlhnutý (-á, -é);
			= ktorý (-ú, -é) niekto navlhčil, navlhčený (-á, -é)
suchý (-á, -é)	—	mach, chlieb	= ktorý (-á, -é) uschol (-la, -lo)
		hałuz, blato	uschnutý (-á, -é).

Synonymickú zameniteľnosť a protiklad statickosti a dynamickosti východiskových adjektív a príslušných adjektivizovaných príčastí možno ilustrovať okrem vymenovaných dvojíc spojení aj dokladmi spojení v širšom kontexte:

No, no, no, zvládnem to aj sám! — *zaprotestoval Ilja oživene a sám si zavesil kabát na vešiak v predsieni, zľahka sa dotkol dozadu sčesaných šedivých* [zošedivených] ***vlasov*** ... (J. Bondarev) — *„Service ..." zlietlo jej nakoniec z pier tak tichučko a bezbolestne ako žltý* [zožltnutý] *list zo stromu v pozdnú jeseň.* (L. Mináčová) — *Ilja stál pred bielizníkom, pomaly a pokojne si pred zrkadlom prihládzal vlhké* [zvlhnuté] *vlasy.* (J. Bondarev) — *Boli už dolu pri rieke. Rybári* ***tam*** ***vyčistili kúsok brehu, do uschnutého*** [suchého] *bahna nastrkali konáre v podobe Y, aby si mali o čo oprieť udice.* (J. C. Oatesová).

1.2.2. Prítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti pri východiskovom adjektíve v širšom kontexte (*tvár červená od hanby; je už slabý*) predstavuje také spojenia východiskových adjektív a substantív, ktoré sú bez širšieho kontextu z hľadiska sémantického príznaku rezultatívnosti dvojznačné, pretože adjektíva označujú vlastnosti, ktoré môžu, ale nemusia byť rezultátom deja. Najčastejšie **sú to** fyzické a psychické vlastnosti alebo stavy človeka. O tom, že sú rezultátom deja, nasvedčujú príčinné alebo časové údaje, ktoré sú v jazyku vyjadrené príslovkovým určením príčiny (*tvár červená od hanby*), príslovkovým určením času (*je už slabý*) alebo nepriamo inými jazykovými prostriedkami. V týchto prípadoch sú adjektíva a adjektivizované príčastia synonymné (s protikladom statickosti — dynamickosti).

1.2.2.1. Signalizácia sémantického príznaku rezultatívnosti vo význame východiskového adjektíva príslovkovým určením príčiny:

... „Chápem vaše starosti, ba čo viac," dokončil jednoducho Vasiliev, ale jeho kolega, celý červený [sčervenený] od vypitého koňaku, ***namáhavo vydal zo***

seba neprirodzený smiech. (J. Bondarev) — *Chodci len málokedy zatvárali za sebou brány, dvorom ustavične prefukovalo. Na nedbajstvo dospelých doplácali* ***deti z*** *domu očami červenými* [sčervenenými] od prievanu, *kašľom, horúčkou, nádchou, zápalmi stredného ucha.* (I. Habaj) — *Vasiliev letmo pozrel na svoju namosúrenú a od únavy bledú* [zblednutú] *tvár ...* (J. Bondarev) — *Zúbor,* ***siný*** [osinetý] od zlosti *z ničoho nič zakričí fufnavou fistulou: „Tak aby si vedel ...“* (P. Karvaš) — *Hmatkala rukami po zemi, „mokro“, potom netrpezlivejšie, hlasom zhrubnutým* [hrubým] od námahy: *„Počkajte, vravím“.* (P. Vilikovský) — *Maťo je slepý* [zaslepený] od zlosti. (SSJ)

1.2.2.2. Signalizácia sémantického príznaku rezultatívnosti vo význame východiskového adjektíva príslovkovým určením času:

... bola zasa *veľmi elegantná a oživená* [živá]. (SSJ) — *Zajatci* už *nevnímali ani údery nahajkami, ktorými ich častovali stráže, boli otupení* [tupí] a *ľahostajní ku všetkému.* (I. Habaj) — *„Dobre“, bolo to ešte pri úsmeve, pri tom istom, ale* už *tvrdom* [stvrdnutom] *stuhnutom, „nemusíte mi to povedať“.* (P. Vilikovský).

1.2.2.3. Signalizácia sémantického príznaku rezultatívnosti vo význame východiskového adjektíva inými jazykovými prostriedkami:

Iľja mädlil nezapálenú cigaretu a jeho žltá [zožltnutá], *vychudnutá tvár, bezchybne uviazaná viazanka i šedivé ostrovčeky v začesaných vlasoch — to všetko* ***solídne,*** *hovorilo to o rokoch tvrdého* ***života,*** o únave *kedysi takého mocného* ***a činorodého*** *človeka, ktorý už všetko zane****chal a ter****az sa venuje svojmu zovňajšku, obleku, tomu, čo môže podporiť bodrosť, ktorá v ňom ešte ostala.* (J. Bondarev) — V *týchto záchvatoch ho triasla zimnica, akoby mal malá****riu, drko****tali mu zuby* ***a on nevedel,*** *ako si zohriať chladnúce prsty s mŕtvolne* ***zmo****dravenými* [modravými] ***nechtami.*** (J. Bondarev) — *Kvalthavovi prebehol úsmev po osinetých* [siných] *perách.* Padol horeznačky, *revolver sa mu vyšmykol z rúk a bolo počuť, ako buchol v jedálni na dlážku.* (Č. Amiredžibi) — *Prídem, mama, ak dovolíš, — povedal Iľja a podišiel ku kreslu na meravých* [zmeravených] *nohách,* stŕpnuto i placho sa zohol, *pobozkal matku na sluchy, kde jej vystupovali modravé žilky, a* ona *sa zľahúčka dotkla prstami jeho pleca.* (J. Bondarev) — *On sedí* náhle *ticho onemený* [nemý], *stratený.* (SSJ) — Po procedúre *odchádzala Žofa z kancelárie celá zmalátnená* [malátna], zhnusená. (SSJ) — *Ostronohý poručík* vyprskol smiechom, *no keď aj vylovil vreckovku, s vážnou* [so zvážnenou] *tvárou sa vysrkal a povedal zvonivým hlasom: ...* (J. Bondarev).

Doteraz sme si všímali synonymiu východiskových adjektív a adjektivizovaných príčastí, keď adjektivizované príčastie označovalo statický príznak cez prizmu všeobecne rezultatívneho spôsobu slovesného deja, prekrývajúceho sa s perfektívnosťou v rámci funkčno-sémantickej kategórie aspektuálnosti. Ako sme už poznamenali, ide o prevažnú väčšinu adjektivizovaných príčastí deadjektívnych slovies. Zvyšné adjektivizované príčastia označujú statický príznak cez

prizmu spôsobov slovesného deja, ktoré sú špecifickejšie ako všeobecne rezultatívny spôsob deja, sú väčšinou modifikované z hľadiska miery a intenzity dosiahnutého deja. Maximálna miera a intenzita:
rozbesnený (živel), *rozosmútený* (človek), *roznežnený* (človek), *rozcitlivený* (človek), *rozcitlivený* (človek), *rozjasnený* (deň, tvár), *rozžeravený* (železo), *rozkošatený* (strom), *vysmädnutý* (človek), *preblednutý* (tvár), *prežltnutý* (pole, tvár); malá miera: *pobledlnutý* (tvár), *zatvrdnutý* (chlieb); nadbytočná miera: *presladená* (čaj, káva). Vytvárajú sa tak slovotvorné synonymické rady:

bledý (rezult.)	— *zblednutý*	— *preblednutý*	— *pobledlnutý*
žltý (rezult.)	— *zožltnutý*	— *prežltnutý*	
smutný (rezult.)	— *zosmutnený*	— *rozosmutnený*	
nežný (rezult.)	— *znežnený*	— *roznežnený*	
besný (rezult.)	— *zbesnený*	— *rozbesnený*	
sladký (rezult.)	— *osladený*	— *presladený*	
tvrdý (rezult.)	— *stvrdnutý*		— *zatvrdnutý*

V príspevku sme sa pokúsili vymedziť chápanie slovotvornej synonymie ako styčného bodu medzi vzťahmi v slovotvornom hniezde a synonymickými vzťahmi. Definovali sme ju ako vzťah medzi izolexémickými pomenovaniami, ktoré sa odlišujú slovotvornými afixmi, majú rovnakú slovnodruhovú príslušnosť, sú pojmovo súvzťažné a majú blízky význam. Odlíšili sme ju tak od slovotvornej variantnosti, o ktorú ide v prípade izolexémických pomenovaní s rovnakým významom. Pritom sme odhliadali od rozdielov v štylistických hodnotách, ktoré nie sú zahrnuté vo významoch pomenovaní, uplatňovali sme teda zatiaľ len lexikologické, a nie aj štylistické hľadisko. V konkrétnej analýze sme venovali pozornosť možnostiam slovotvornej synonymie medzi adjektívami a adjektivizovanými príčastiami deadjektívnych slovies (typ *žltý — zožltnutý*). Zistili sme, že synonymiu umožňuje prítomnosť sémantického príznaku rezultatívnosti vo význame východiskových adjektív. Rozlíšili sme kontextovo nepodmienenú a kontextovo podmienenú synonymiu medzi nimi, pričom kontextovo podmienenú synonymiu sme vysvetlili na základe presupozičnej časti sémantiky východiskových adjektív a nimi rozvíjaných substantív. Slovotvorná synonymia medzi adjektívami a adjektivizovanými príčastiami deadjektívnych slovies sa vyznačuje tým, že v synonymickom vzťahu sú pomenovania na nerovnakom derivačnom stupni. Ukazuje sa tak možnosť rozlišovať slovotvornú synonymiu pomenovaní na rovnakom a nerovnakom derivačnom stupni.

Hľadanie možnosti synonymie medzi adjektívami a adjektivizovanými príčastiami deadjektívnych slovies (typ *žltý — zožltnutý*) nám odhalilo nové súvislosti: (a) Ukazuje sa, že v systéme adjektív existuje sémantický protiklad prítomnosti/nepritomnosti príznaku rezultatívnosti. Vyplýva z rozlíšenia nadobudnutej a nenadobudnutej (trvalej) vlastnosti či nadobudnutého a nena-

dobudnutého (trvalého) stavu. Sémantický príznak rezultatívnosti má zrejme podobnú povahu ako sémantický príznak „vyjadrujúci vlastnosť alebo stav" (*veselý smiech* = smiech toho, kto je veselý), či ho chápeme ako významový odtienok alebo ako osobitný význam. (b) Ukazuje sa, že špecifickou črtou adjektivizovaných príčastí oproti ostatným adjektívam je, že vyjadrujú statický príznak, ale cez prizmu kategórie spôsobu slovesného deja. V tom vidíme zmysel slovotvornej transpozície a jej nominačnú funkciu v prípade adjektivizovaných príčastí.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Bibliografia

ACHMANOVA, O. S.: Očerki po obščej i russkoj lexikologiji. Moskva 1957. 295 s.
BLANÁR, V.: Organizácia slovnej zásoby. Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 23—31.
BOSÁK, J.—BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. Morfematika, slovotvorba. Jazykovedné štúdie 19. Bratislava, Veda 1985. 129 s.
BRANICKÁ, J.: Sémantika kvalifikačných adjektív. [Kandidátska dizertačná práca.] Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1985. 180 s.
FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961. 384 s.
Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Red. N. J. Švedova. Moskva, Nauka 1970. 767 s.
Russkaja grammatika 1. Red. N. J. Švedova a i. Moskva, Nauka 1980. 783 s.
HORECKÝ, J.—BLANÁR, V.—SEKANINOVÁ, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 13—21.
JIRÁČEK, J.: Adjektiva s internacionálními sufixálními morfy v současné ruštině v porovnání s češtinou. Brno, Univerzita J. E. Purkyně v Brně 1984. 116 s.
LOPATIN, V. V.: K voprosu o kriterijach napravlenija slovobrazovateľnoj motivirovannoosti. In: Linguistische Arbeitsberichte. 22. Red. A. Steube. Leipzig Sektion theoretische und angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universität. Leipzig 1979, s. 57—67.
ONDRUS, P.—HORECKÝ, J.—FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 225 s.
SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. Bratislava, Veda 1980. 200 s.
ŠKATOVA, L. A.: Nekotoryje voprosy suffiksaľnoj slovoobrazovateľnoj sinonimiji imen suščestvitelnych. In: Voprosy sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Čeľabinsk 1966, s. 192—206.

Citované pramene

Č. Amiredžibi: Syn luny. [Preklad I. Slimák.] Smena 1984. — J. Bondarev: Voľba. [Preklad J. Klaučo.] Slovenský spisovateľ 1983. — E. Farkašová: Reprodukcia času. Smena 1978. — I. Habaj: 7 poviedok. Slovenský spisovateľ 1984. — P. Karvaš: Toto pokolenie. Slovenský spisovateľ 1985. — J. Kot: Narodeniny. Smena 1978. — L. Mináčová: Všade stretnúť človeka. Smena 1983. — J. C. Oatesová: Manželstvá a nevery. [Preklad G. Hanáková.] Slovenský spisovateľ 1985. — P. Vilikovský: Prvá veta spánku. Smena 1983.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СИНОНИМИЯ В ПАРАХ ТИПА ŽLTÝ—ZOŽLTNUTÝ

Резюме

В статье определяется словообразовательная синонимия как граница соприкосновения между отношениями в словообразовательном гнезде и синонимическими отношениями. При конкретном анализе уделяется особое внимание возможностям словообразовательной синонимии между адъективами и адъективными причастиями отадъективных глаголов (тип *žltý — zožltnutý*). Синонимия имеет место благодаря присутствию семантического признака результативности в значении исходных адъективов. Различается контекстно необусловленная и контекстно обусловленная синонимия. Контекстно обусловленная синонимия объясняется на основании пресупозитивной части семантики исходных имен прилагательных и, с их помощью развивающихся существительных.

Поиск возможностей синонимии между адъективами и адъективными причастиями отадъективных глаголов раскрыло два релевантных факта: 1. в системе адъективов существует семантическая противоположность присутствия / отсутствия признака результативности, который вытекает из различения приобретенных и неприобретенных свойств, или же приобретенного и неприобретенного состояния; 2. специфическая черта адъективных причастий состоит в том, что они выражают статический признак через призму категории способа глагольного действия, что и является целью словообразовательной транспозиции и ее номинативной функции у адъективных причастий.

THE NOTION OF WORD-FORMATION SYNONYMY IN THE PAIR OF THE TYPE ŽLTÝ—ZOŽLTNUTÝ

Summary

The notion of word-formation synonymy is defined as a linking-line between relations in the word-formation nest and synonymic relations. In the analysis the attention is devoted to possibilities of word-formation synonymy between adjectives and adjectivized participles of deadjective verbs. Their synonymy is found out to be possible when semantic marker of resultativeness is present in the meaning of adjectives. Context-free and context-bound synonymy is distinguished. The context-bound synonymy is explained by means of presuppositional part in the meaning of adjectives and substantives bound with them.

The search for possibilities of synonymy between adjectives and adjectivized participles of deadjective verbs has revealed two relevant facts about adjectives and adjectivized participles: 1) there exists semantic opposition resultativeness / non resultativeness in the system of adjectives resulting from the opposition acquired / non acquired property or state; 2) the specific feature of adjectivized participles is their ability to express static quality through the prism of verbal category of action modus in which the sense of word-formation transposition and its nomination function in the case of adjectivized participles is seen.

DISKUSIE

O JAZYKOVEDNEJ PRÁCI NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

JÁN SABOL — JURAJ FURDÍK

Diskusia o ďalšom rozvoji slovenskej jazykovedy sa otvára v čase, keď sa aj v celospoločenských reláciách so všetkou vážnosťou nastoľuje problematika vedeckovýskumnej práce na vysokých školách (porov. napr. Blažej, 1987). Táto časová zhoda nie je náhodná. Aj v doterajších príspevkoch našej diskusie sa nevyhnutne vynára problém, ako najúčelnejšie zladiť jazykovedný výskum na pracoviskách SAV s výskumom na lingvistických katedrách vysokých škôl. Už v článku, ktorý túto diskusiu otvára, sa takáto cieľavedomá a systematická deľba práce označuje priam za „osudovú nevyhnutnosť" (Bosák, 1986, s. 122). V prehľade základných úloh jazykovedy pri plnení záverov XVII. zjazdu KSČ a zjazdu KSS sa veľmi konkrétne vytyčujú oblasti práce, v ktorých sa ráta s aktívnou účasťou vysokých škôl (Buzássyová—Kačala, 1986). V úvahách o cieľoch a možnostiach skúmania komunikačných procesov v najširšom zmysle sa taktiež postuluje zintenzívnenie spolupráce s vysokoškolskými pracoviskami, hoci za stavu, keď sa vysokoškolskému učiteľovi normatívne vyčleňuje na výskum len 500 hodín ročne, sa takáto spolupráca pokladá za „viac ako iluzórnu" (Horecký, 1987, s. 50).

Toto inštitucionalizované obmedzenie rozsahu vedeckovýskumnej práce vysokoškolských učiteľov bolo, pravdaže, len súčasťou doterajšieho celkového podcenenia významu vedeckej práce na vysokých školách. „Nedocenenie vysokých škôl v minulých rokoch ako vedeckých inštitúcií neznamenalo len stratu spoločenskej prestíže týchto najvýznamnejších pedagogickovedeckých (sic! — J. F.) pracovísk, ale malo negatívne celospoločenské dôsledky. Málo sa využíval vedeckovýskumný potenciál vysokých škôl, stratila sa priorita v ich materiálno-technickom budovaní, znížil sa ich vplyv na riadenie vedy, nedocenila sa ich úloha pri výchove vedeckých pracovníkov" (Blažej, 1987, s. 49). Bezvýhradne to platí aj o jazykovedných pracoviskách vysokých škôl. Na nich je však situácia o to zložitejšia, že dualizmus vedeckej a pedagogickej práce tu vystupuje do popredia mimoriadne ostro. Jazykoveda sa pestovala a pestuje na takých vysokých školách, resp. fakultách, ktorých primárnou úlohou bola a je výchova učiteľov príslušných filologických aprobácií pre školy nižších stupňov. V kom-

plexe tejto výchovy tvorí iba jednu časť jej odbornej zložky, hoci zároveň (spolu s učebným obsahom literárnovedných disciplín) presahuje aj do didaktickej zložky. Jej väzby s praxou sú preto zložitejšie, než sa to predstavuje v niektorých doterajších prácach (Horák, 1986). Vymedzenie troch oblastí vzťahu jazykovedy a praxe (oblasť pôvodnej tvorby, oblasť prekladovej tvorby, výchova budúcich jazykovedcov) takmer úplne eliminuje jednu z najintenzívnejších oblastí tohto vzťahu — oblasť školskej jazykovej výchovy, resp. ju zužuje iba na tvorbu učebníc (Horák, op. cit., s. 91). Ak sa berie do úvahy úloha školskej jazykovej výučby v štruktúre väzieb jazykovedy s celospoločenskou jazykovou praxou, bolo by možné túto štruktúru predstaviť v podobe takejto schémy:

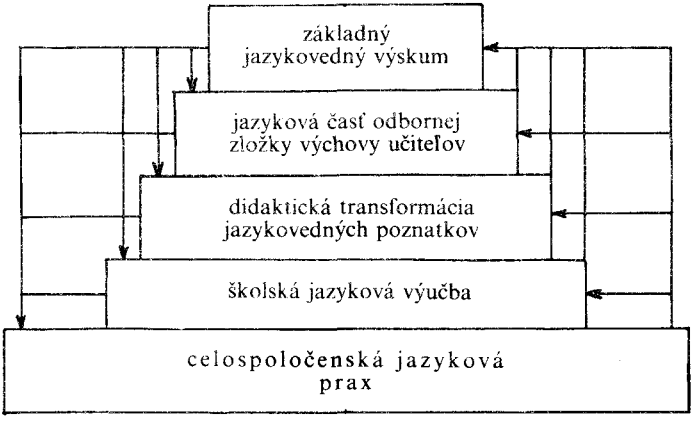

Schéma predstavuje jednak hierarchiu zložiek jazykovedného bádania, lingvodidaktiky (zahŕňame do nej aj celý komplex výučby materinského jazyka) a jazykovej praxe v najširšom zmysle slova, jednak tok informácií medzi jednotlivými zložkami v obidvoch smeroch tejto hierarchie. Nepriamo je však z nej zrejmá aj ambivalentná pozícia vysokých škôl v inštitučnom zaistení fungovania jednotlivých zložiek. Nediskutabilné je postavenie školskej jazykovej výučby od materských škôl po všetky druhy stredných škôl. Didaktická transformácia jazykovedných poznatkov je (v rôznom stupni konkretizácie a inštruktívnosti) náplňou práce pedagogických ústavov (Výskumný ústav pedagogický, krajské pedagogické ústavy, okresné pedagogické strediská). Základný jazykovedný výskum v širokom zmysle slova (teda aj s aplikačnou zložkou, tvorbou kodifikačných príručiek, jazykovým poradenstvom atď.) je v prvom rade úlohou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Z toho však vyplýva, že vysokým školám nateraz zostáva prevažne informačno-aplikatívna úloha: predkladať študentom racionálny výber existujúcich jazykovedných poznatkov, sústredených prevažne v štandardných, jednotných, kanonizovaných učebniciach, a naučiť ich, ako

tento výber (ďalej redukovaný podľa práve platných osnov) didakticky vhodne prenášať na žiakov príslušného typu školy v súlade s vytýčenými výchovno-vyučovacími cieľmi. Bolo by teda logické, keby sa ťažisko jazykovedného výskumu na vysokých školách presúvalo na problematiku didaktickej aplikácie jazykovedných poznatkov. Donedávna to však tak nebolo. Príčiny boli predovšetkým vonkajšie. Na relatívne mladých vysokých školách bolo kľúčovým problémom zvyšovanie kvalifikačnej úrovne prednášateľov, predovšetkým prostredníctvom vedeckých ašpirantúr, do r. 1980 aj habilitácií (ich zrušenie vysokoškolským zákonom č. 39/1980 Zb. sotva možno pokladať za opodstatnené, rovnako ako zrušenie povinnosti písomnej rigoróznej práce ako podmienky na dosiahnutie akademického titulu PhDr., resp. PaedDr.). Systém vedeckej výchovy sa však rozvinul predovšetkým v „klasických" vedných odboroch, kým výchova odborných, vedeckých pracovníkov v oblasti teórie vyučovania slovenského jazyka i cudzích jazykov doteraz nie je inštitučne dobre zabezpečená. (Paradoxné pritom je, že akademický titul PhDr. možno na všetkých na to oprávnených vysokých školách na Slovensku udeliť po úspešných ústnych rigoróznych skúškach výlučne z predmetu teória vyučovania jazyka a literatúry, teda nie napr. z odboru slovenský jazyk, prípadne slovenský jazyk a literatúra a pod.)

V rámci ašpirantúr teda vznikali práce, ktorých prvoradým cieľom nebolo dospieť k novým jazykovedným poznatkom, ale dopomôcť autorovi získať potrebný stupeň vedeckej kvalifikácie. Časť takýchto pracovníkov po získaní príslušného kvalifikačného stupňa prestala sústavne vedecky pracovať, časť zasa podľahla nebezpečenstvu ašpirantskej špecializácie a nebola (resp. nie je) schopná pokročiť ďalej od problematiky spracovanej v dizertačnej práci. Jazykovedná produkcia pracovníkov vysokých škôl je teda v uplynulých desaťročiach kvantitatívne uspokojivá, nie vždy však vychádzala zo skutočných potrieb rozvoja vednej disciplíny a z odôvodnených spoločenských požiadaviek, čím nevyhnutne utrpela aj jej kvalita. Voluntaristické určovanie mimoriadne nízkeho časového rozpätia vedeckovýskumnej práce v rámci rôznorodých povinností, nariadených činností aj pseudočinností malo na kvalitu jazykovednej práce ďalší negatívny vplyv.

Jazykovedný výskum na vysokých školách v súčasnosti ovplyvňuje niekoľko skutočností:

a) Vznikom špeciálneho akademického pracoviska na výskum slovenského jazyka (a to v synchronickom i diachronickom rozmere, vo vzťahu spisovných a nespisovných útvarov v rámci národného jazyka i vo vzťahu slovenčiny k iným jazykom a aj pri použití interdisciplinárnych metód) — Ústavu slovenského jazyka SAV, neskôr Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV — sa podstatne zmenili podmienky na jazykovednú prácu na vysokoškolských pracoviskách: mení sa totiž predovšetkým priorita a rozloženie jazykovedného bádania, vzni-

ká „deľba" lingvistickej práce, možnosť konfrontácie metód a teoretických postupov, začína sa rozvíjať spolupráca i tímový výskum. Kým pred vznikom tohto pracoviska boli vysokoškolské katedry najdôležitejšími miestami jazykovedného myslenia, po jeho založení tieto katedry dostávajú teoretického „partnera", viac sa začínajú pozerať do školskej a vôbec rečovej praxe.

b) Zameranie vedeckého výskumu na vysokých školách v mnohom podmieňuje povinné učivo vychádzajúce z jednotných učebných plánov a osnov. Učitelia vysokých škôl mali predtým voľnejšiu ruku: prednášali to, čo skúmali. Teraz je pedagogická činnosť podmienená učebným plánom; podľa toho sa vytvára aj profilácia jednotlivých sekcií na katedrách (jazykoveda, literárna veda, teória vyučovania) a ďalšia vnútorná diferencovanosť podľa jednotlivých disciplín. Katedrové tímy — to je súbor ľudí, z ktorých je každý odborníkom na inú oblasť. Táto pedagogická a bádateľská „rozdrobenosť" a úzka špecializácia vedie až k mozaikovitosti a do značnej miery je bariérou tímovej výskumnej práce.

c) Na všetkých jazykových katedrách (okrem tzv. malých filológií), a to najmä v odbore slovenský jazyk a ruský jazyk (na filozofických a pedagogických fakultách) sa pripravujú výhradne učitelia. S touto skutočnosťou súvisí výskumné zameranie katedier, pretože prednášatelia sa sústreďujú na bádateľské oblasti dôležité z hľadiska odbornej profilácie budúcich učiteľov, ktorých príprava je zameraná na symbiózu odbornej a didakticko-metodickej zložky. To celkom prirodzeným spôsobom — aspoň v časti vysokoškolských pracovníkov — posúva smer bádania od základného k aplikovanému výskumu.

d) Z „dvojjediných" zložiek výskumu — teoretickej a aplikačnej — je nateraz na tom lepšie základný, teoretický výskum, do ktorého sú jazykovední pracovníci z vysokoškolských katedier zmluvne zapojení cez Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Slabšia je však situácia v aplikovanom výskume: málo sa využíva spolupráca s Výskumným ústavom pedagogickým v Bratislave, s krajskými pedagogickými ústavmi, s okresnými pedagogickými strediskami a s inštitúciami organizačne a výskumne pokrývajúcimi aj ďalšie oblasti jazykovej komunikácie. Takmer chýba vedeckovýskumná práca v príprave učiteľov pre 1.—4. ročník základných škôl. Hoci ide najmä na pedagogických fakutách o perspektívny odbor so stále sa rozširujúcim počtom poslucháčov (s tým nevyhnutne aj učiteľov), výučba tu prebieha zväčša na základe prostej empírie, opiera sa o niekoľko štandardných učebníc veľmi nevyrovnanej kvality (pozri o tom recenziu P. Žigu, 1984), pričom vedeckovýskumná kapacita vysokoškolských učiteľov tohto odboru zostáva nevyužitá a niet ani možností na zvyšovanie ich kvalifikácie. To sa samozrejme spätne premieta aj do úrovne prípravy absolventov tohto odboru a negatívne sa prejavuje na úrovni vyučovania slovenského jazyka na základnom, ale pre ďalší vývin osobnosti vari najdôležitejšom stupni školskej výučby.

Závažným problémom vedeckého výskumu na vysokých školách je integrácia bádania, tímová práca. Doterajší spôsob vytvárania výskumných tímov je skôr mozaikou, nie integráciou. Problémy pri integrovanom výskume (prvým úspešným pokusom o takýto výskum bol projekt E. Paulinyho o prieskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny) sú dané najmä úzkou špecializáciou jednotlivých pracovníkov katedier (často spracúvajúcich periférne témy) a neprepojenosťou regionálneho a celoslovenského výskumu. Je prirodzené, že niektoré oblasti jazykovedného bádania, do ktorého sa intenzívne zapájajú aj poslucháči vysokých škôl, majú viac či menej regionálny charakter (dialektologický výskum, výskum historických pamiatok, sociologický výskum stavu jazyka a vzťahu nositeľov jazyka k jazykovej norme v niektorej lokalite, onomastický výskum), pravda, tento výskum potrebuje teoretické prehĺbenie. Integrovaný výskum treba uskutočňovať nielen vo vzťahu jazykovedy a ostatných spoločenských vied, ale aj širšie: medzi jazykovednými a prírodovednými disciplínami (cestu na takýto smer bádania naznačujú napríklad fonetické pracoviská na filozofických fakultách v Bratislave a v Prešove).

Dôležitou zložkou práce vysokoškolských učiteľov je príprava učebníc. Vysokoškolská učebnica je výsledkom vedeckého výskumu autora či autorov v danej oblasti. Pokladáme za pomýlené, ak sa tvorba učebníc nehodnotí ako súčasť vedeckej práce a ako jeden z jej základných výstupov. Najmä vysokoškolské učebnice sú špecifickým typom publikácie, v ktorej sa spájajú výsledky základného aj aplikovaného výskumu, takže nejde iba o prostú popularizáciu (hoci nevylučujeme možnosť učebníc kompilačného charakteru). Pravda, závažnou otázkou je miera prenášania moderných poznatkov z danej disciplíny (vlastných výskumných výsledkov autorov, ale aj ostatných bádateľov) do učebníc: rozsah vysokoškolskej učebnice je daný počtom hodín v učebnom pláne, ktorý nie vždy vystihuje závažnosť disciplíny pre teoretické jazykovedné poznanie a v konečnom dôsledku aj pre jazykovú prax. Aj v najnovších učebných plánoch ide o preferovanie kvantity nad kvalitou (najmä vo vzťahu disciplín spoločného základu a odborných predmetov). Výsledkom môže byť len neusporiadané množstvo vedomostí, ktoré si nemožno natrvalo osvojiť. Tendencia ďalej rozširovať spoločný základ na úkor aprobačných predmetov vedie k zníženiu kvality odbornej pripravenosti študentov. Reštrikcia jazykovedných disciplín v nových učebných plánoch najviac postihla teoretické a historické disciplíny (porov. aj Horák, 1986, s. 92—93) ako metodologické východiská „konkrétnejších" vied (všeobecná jazykoveda, fonetika a fonológia, slavistika); tento stav bude nevyhnutné pri najbližšej príležitosti zásadným spôsobom zmeniť.

Prejavom nedocenenia jazykovedného výskumu na vysokých školách je aj postupné zužovanie publikačných možností. Počiatočnú „euforiu" vo vydávaní fakultných jazykovedných zborníkov i monografických publikácií postupne

vystriedala systematická reštrikčná politika voči nim, takže v súčasnosti je vydávanie týchto publikácií takmer na mŕtvom bode. Finančná stratovosť edičnej činnosti na vysokých školách jednak nemôže byť rozhodujúca v porovnaní s vedeckými prínosmi (pri samozrejmom raste nárokov na kvalitu publikácií), jednak sa môže značne zmierniť premyslenou distribúciou (subskripcie, voľný predaj v sieti knižného obchodu, vlastné fakultné predajne, rozšírená zahraničná výmena a pod.).

Napokon nemožno nechať bokom ani kontakty vysokoškolskej jazykovedy so zahraničím. Zahraničné cesty, stáže, študijné pobyty pre učiteľov katedier cudzích jazykov zďaleka nie sú takou samozrejmosťou, akou by mali byť. Ešte menšiu nádej na takéto cesty (napr. účasť na vedeckých konferenciách) majú pracovníci katedier slovenského jazyka. Málo možností na zahraničné cesty majú najmä učitelia pedagogických fakúlt a osobitne mladí pracovníci, pripravujúci sa na získanie kvalifikačných stupňov. Malo by byť pravidlom, aby každý vedecký ašpirant absolvoval v priebehu ašpirantúry aspoň jeden zahraničný študijný pobyt v stredisku, ktoré dosiahlo významné úspechy v oblasti, s ktorou súvisí téma jeho dizertácie. V tomto smere by sa podstatne viac mali využiť napríklad aj družobné kontakty našich vysokých škôl s príslušnými zahraničnými vysokými školami.

Problémy, s ktorými zápasí jazykovedný výskum na vysokých školách, teda z väčšej časti súvisia so všeobecnými problémami vysokoškolskej vedy, majú však aj svoje osobitosti vyplývajúce z miesta jazykovedy v štruktúre vyučovacích i výskumných úloh týchto pracovísk. Možnosti na zvýšenie efektívnosti a kvality lingvistického bádania sú značné, treba však zlepšiť najmä organizáciu a koordináciu jeho cieľov, podmienok i väzieb.

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Gottwaldova ul. 1

Bibliografia

BLAŽEJ, A.: Vedecká práca na vysokých školách. Nová mysl, 1987, č. 9, s. 49—59.
BOSÁK, J.: Prognózovanie a jazykoveda. Jazykovedný časopis, *37*, 1986, s. 113—123.
BUZÁSSYOVÁ, K.—KAČALA, J.: Základné úlohy jazykovedy pri plnení záverov XVII. zjazdu KSČ a zjazdu KSS. Slovenská reč, *51*, 1986, s. 257—261.
HORÁK, E.: Jazykoveda a prax. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 90—95.
HORECKÝ, J.: Výskum komunikačných procesov. Jazykovedný časopis, *38*, 1987, s. 47—51.
ŽIGO, P. (rec.): Findra, J. a kol., Slovenský jazyk a sloh. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 436 s. In: Slovenská reč, *49*, 1984, s. 371—376.

ROZHĽADY

O ZÁKLADNÝCH ASPEKTOCH MEDZINÁRODNEJ JAZYKOVEJ KOMUNIKÁCIE Z INTERLINGVISTICKÉHO POHĽADU

STANISLAV KOŠECKÝ

Mnohojazykovosť bola vždy spoločenským problémom. Naliehavosť jeho riešenia však nebola vždy rovnaká: vyvíjala sa postupne, v zhode s kultúrnym a technickým rozvojom ľudstva, ktorý súčasne diktoval aj potrebu medzijazykovej komunikácie.

Základným riešením problému mnohojazykovosti bol od staroveku výber sprostredkujúcich jazykov; každá kultúra mala svoj „medzijazyk". Sumerský jazyk bol dlhé storočia „latinčinou" Stredného východu (Szerdahelyi, 1979, s. 18); akádčina, ktorá ju nahradila, bola všeobecne používaným diplomatickým jazykom (Krupa—Genzor—Drozdík, 1983, s. 173); aramejčina dorozumievacím jazykom Perzskej ríše; gréčtina najskôr kultovým, neskôr kultúrnym a napokon diplomatickým aj obchodným jazykom vtedy známeho sveta.

Paralelne s rozširovaním Rímskej ríše na dobyté územia sa rozširovala latinčina. Ako sprostredkujúci jazyk — už bez etnického nositeľa — upevnila si postavenie po páde Rímskej ríše (r. 476) ako jazyk kresťanskej cirkvi, ktorá spočiatku rozvíjala i vedecký život, ďalej ako jazyk diplomacie, aj administratívny jazyk v mnohých štátoch až do konca 19. storočia, písali sa v nej aj diela krásnej literatúry.

Proces národného obrodenia v Európe viedol k rozširovaniu komunikačných funkcií národných jazykov a k ich postupnému uplatňovaniu namiesto latinčiny a zároveň znamenal začiatok boja národných jazykov o hegemóniu v medzinárodných vzťahoch, ako aj začiatok novovekej nerovnoprávnosti jazykov v tejto sfére.

Rokovanie v súvislosti s vestfálskym mierom r. 1684 sa všeobecne pokladá za dátum definitívneho pádu latinčiny ako jazyka medzinárodného dorozumievania (Szerdahelyi, 1979, s. 19), ale súčasne aj nástupu francúzštiny ako rokovacieho jazyka v medzinárodných vzťahoch. Hegemónia francúzštiny vo funkcii medzinárodného jazyka európskeho regiónu (areálu) sa dlho neudržala. Nerovnoprávne postavenie angličtiny v tejto sfére viedlo k čoraz ostrejším konfliktom medzi Francúzskom a Anglickom, ktoré boli vyriešené až na rokovaniach vo

Versailles (1919), odkedy sa popri francúzštine paralelne objavuje ako rokovací jazyk v medzinárodnom rámci aj angličtina. Toto francúzsko-anglické „jazykové spolužitie" trvalo v období medzi dvoma vojnami. Presadzovanie nemčiny založené na svetovládnych ašpiráciách fašistického Nemecka zostalo bez úspechu.

Po druhej svetovej vojne riešenie problému globálnej medzinárodnej jazykovej komunikácie významne predurčilo založenie Organizácie Spojených národov v r. 1945. Po počiatočnom prijatí angličtiny a francúzštiny ako pracovných jazykov sa počet rokovacích jazykov postupne rozšíril na súčasných šesť (angličtina, ruština, francúzština, španielčina, čínština, arabčina). Podobne sa rieši jazykový problém špecializovaných organizácií patriacich do rámca OSN (napr. UNESCO, Svetová organizácia zdravia a pod.), hoci často so značnými odchýlkami. Dá sa očakávať, že počet medzinárodných jazykov bude mať vzrastajúcu tendenciu, o čom svedčí rozšírenie skupiny priemyselne rozvitých štátov, intenzifikácia procesov rozvoja vedy i kultúry v mnohých krajinách (Kuznecov, 1982 a, s. 8). Napríklad v súčasnosti existujú snahy o prijatie portugalčiny ako ďalšieho oficiálneho jazyka OSN a UNESCO. Lenže toto rozšírenie počtu jazykov by znamenalo zvýšenie výdavkov na jazykové služby o 13 889 500 dolárov za jedno dvojročné obdobie (UN kaj ni 37, s. 332). Na porovnanie stačí uviesť, že napr. iba za rok 1983 dosiahli náklady OSN na jazykové služby 250 miliónov dolárov, čo predstavuje 34 % celkového rozpočtu (UN kaj ni 36, s. 324). Výber národných jazykov ako prostriedkov medzinárodnej jazykovej komunikácie neprebieha iba na celosvetovej úrovni, teda v globálnej jazykovej komunikácii, ale aj na úrovni ohraničeného územia, v regionálnej jazykovej komunikácii. V staroveku a stredoveku jestvovali iba regionálne medzinárodné jazyky (okrem už spomínaných to boli čínština ako prostriedok dorozumievania národov Ďalekého východu, arabčina, perzština a turečtina v krajinách Blízkeho východu a i.). Z dnešných regionálnych medzinárodných jazykov okrem arabčiny, ktorá si zachovala toto postavenie zo stredoveku, je to napríklad svahilčina ako dorozumievací prostriedok v mnohých krajinách východnej Afriky. Existencia týchto regionálnych medzinárodných jazykov priamo korešponduje s teóriou jazykových areálov (Horecký, 1982, s. 100), ktorá je založená na závislosti jazykov patriacich do príslušného areálu (v oblasti preberania internacionálnych prvkov) od jazykov s dominantným postavením v týchto subštruktúrach, resp. od iného spoločného „rezervoáru" internacionalizmov (grécko-latinský prameň pre jazyky európsko-amerického areálu) pri preberaní internacionálnych prvkov do jednotlivých jazykových plánov, predovšetkým lexikálneho, ktoré sa realizuje v procese jazykových kontaktov.

Presnejší obraz o uplatnení jazykov medzinárodnej komunikácie poskytuje S. L. Dorenko (1982, s. 110): kým v rokoch 1815—1834 jestvovala jediná medzinárodná organizácia, v r. 1977 to bolo už 1784 organizácií celosvetových,

regionálnych (európskych, amerických, afrických, ázijských a povodia Tichého oceána) a medziregionálnych (napr. afro-ázijských). Štatút pracovného i oficiálneho jazyka v celosvetových organizáciách napĺňa 42 jazykov, vo všetkých medzinárodných organizáciách je to 53 jazykov:

Jazyk	Celosvetové organizácie	Všetky medzinárodné organizácie
1. angličtina	847	1541
2. francúzština	722	1273
3. nemčina	333	623
4. španielčina	224	403
5. ruština	70	96

K tomu treba dodať, že napr. arabčina ako jeden z oficiálnych jazykov OSN sa používa podľa uvedeného prameňa v 8 celosvetových organizáciách a v 35 medzinárodných organizáciách, čínština dokonca iba v 4 celosvetových organizáciách a v 5 medzinárodných organizáciách. Najvyšší počet jazykov prijatých ako oficiálnych v jednej celosvetovej organizácii je 20, iba v jedinej celosvetovej organizácii je prijatých celkom 25 jazykov.

Priamu súvislosť s uvedenými počtami medzinárodných organizácií, ktoré majú u niektorých ďalších autorov ešte vyššiu hodnotu (napr. J. Uspieński, 1979, s. 4 uvádza až 3218 medzinárodných organizácií v roku 1971), má i skutočnosť, že kým sa v uplynulom storočí konal jeden medzinárodný kongres ročne, v polovici 20. storočia to bolo už 3500 kongresov (Kuznecov, 1982 b, s. 17).

Práca medzinárodných organizácií a usporadúvanie kongresov však nevyčerpáva celý objem medzinárodnej jazykovej komunikácie, ktorá prebieha aj na iných úrovniach všeobecnej informácie (predovšetkým vedecko-technickej, v diplomacii, medzinárodnom obchode, doprave, systémoch spojov i turistike).

Úsilie o racionalizáciu medzinárodnej jazykovej komunikácie nastoľuje čoraz dôraznejšie otázku zavedenia plánového jazyka, t. j. jazyka vedome iniciovaného podľa určitých kritérií (plánu). Táto otázka nie je nová — od stredoveku až podnes bolo mnoho takýchto pokusov, z ktorých však iba niekoľké prekročili hranice projektu.

Riešenie naznačených problémov sa stalo predmetom interlingvistiky — jazykovednej disciplíny, ktorá skúma ucelený komplex otázok medzinárodnej jazykovej komunikácie so všetkými politickými, ekonomickými, lingvistickými, informačno-teoretickými, technickými a inými aspektmi. Osobitnú pozornosť venuje plánovým jazykom, hľadá čo najefektívnejšie a najracionálnejšie riešenie medzinárodného jazykového problému (Blanke, 1977 a, s. 622—623).

Chápanie predmetu interlingvistiky bolo spočiatku značne rozkolísané. Jules Meysmans, ktorý prvý zaviedol tento termín v r. 1911 (porov. Meysmans,

1976, s. 111), videl predmet interlingvistiky v štúdiu prirodzených zákonov tvorby spoločných pomocných jazykov. Pod týmito jazykmi rozumel jazyky ľubovoľného pôvodu — tak národné ako aj plánové —, ktoré by boli schopné vystupovať v úlohe prostredníkov v komunikácii ľudí ovládajúcich rôzne materinské jazyky.

No až O. Jespersen (1930) sa zaslúžil o to, že interlingvistika sa dostala do pozornosti jazykovedcov. Chápal ju ako „odvetvie jazykovedy, ktoré skúma štruktúru a základné myšlienky všetkých jazykov s cieľom vytvoriť normu pre medzijazyky, t. j. pomocné jazyky určené na ústne a písomné používanie medzi ľuďmi, ktorí sa nemôžu dorozumieť svojím materinským jazykom". Vystúpenie O. Jespersena na II. medzinárodnom lingvistickom kongrese v Ženeve v r. 1931 — za podpory E. Sapira, A. Meilleta a ďalších lingvistov — sa stalo „oficiálnym potvrdením interlingvistiky" (Duličenko, 1982, s. 68).

Ponímanie interlingvistiky ako teórie plánových jazykov sa prejavuje s istými odchýlkami u celého radu lingvistov (napr. A. Debrunner, M. Pei, E. Wüster, W. Manders, O. S. Achmanovová, J. Horecký, J. D. Dešerijev a i.). Jespersenova definícia okrem toho rozčlenila interlingvistickú aktivitu na dva smery. Prvým bolo hľadanie jazyka univerzálneho typu, jeho všeobecnej podstaty. Išlo tu o úzku spätosť s myšlienkami filozofov 17. storočia (R. Descartes, J. A. Komenský, G. Leibniz), ktorí svoje úvahy, ale aj konkrétne návrhy „univerzálneho" jazyka spájali s požiadavkou, aby takýto jazyk bol kvintesenciou všetkých jazykov. Druhý smer, presadzujúci sa v interlingvistike od konca 50. rokov, sa sústreďuje na také návrhy, ktoré by mohli viesť k riešeniu aktuálnych problémov medzijazykovej komunikácie, t. j. k prekonaniu jazykovej bariéry, a na úlohu, ktorú by plánové jazyky mohli zohrať medzi inými prostriedkami medzijazykovej komunikácie (Kuznecov, 1982 b, s. 16).

Keď si nebudeme osobitne všímať úsilie o presadenie interlingivistiky ako synchrónnej jazykovej komparácie, založenej na skúmaní miešania jazykov a miešaných jazykov, na porovnávaní prekladov, „konverzácii medzi jazykmi v nás" (Wandruszka, 1971, s. 10—11), alebo jej prezentáciu ako vedy o medzinárodnom jazykovom plánovaní (Tauli, 1968, s. 167), dostaneme sa ku komplexnému chápaniu problémov medzinárodnej jazykovej komunikácie. Vychádzajúc z koncepcie E. A. Bokareva, V. P. Grigoriev (1966, s. 37) vidí v interlingvistike medziodvetvový výskumný smer, ktorý skúma spôsob uspokojovania potrieb medzinárodnej komunikácie podľa spoločenských, historických, filologických a iných aspektov. Ako časť sociolingvistiky ktorá stojí na hranici medzi jazykovedou, sociológiou a filozofiou, vidí interlingvistiku M. I. Isajev (1976, s. 26); zdôrazňuje sa myšlienka, že základné interlingvistické otázky nemožno správne pochopiť, ak sa k nim pristupuje bez úzkej spätosti s rozvojom spoločnosti. Za jedno z odvetví sociolingvistiky považuje interlingvistiku J. D. Dešerijev (1977, s. 112 n.), ktorý súčasne upozorňuje na jej medziod-

vetvový charakter, pretože využíva metodologické prístupy sociolingvistiky aj štruktúrnej lingvistiky.

Symbióza dvoch hlavných aspektov vo výskumnom diapazóne interlingvistiky — extralingvistického a intralingvistického — je základom jej interdisciplinárneho charakteru. Tieto aspekty rozširuje A. D. Dulinčenko (1982, s. 84) o tretí — sociolingvistický — a ich obsah (v zredukovanej interpretácii) objasňuje takto:

1. Vnútrolingvistický aspekt zahŕňa rozpracovanie princípov a metód tvorby (konštruovania) plánových jazykov rôznej typologickej štruktúry, skúmanie gramatickej štruktúry národných i plánových jazykov (s cieľom odhaľovať v nej „racionálne" prvky), otázky lexikálno-sémantickej, fonetickej, slovotvornej a gramatickej typológie plánových jazykov, internacionalizáciu národných jazykov, vplyv plánových elementov a ich adaptácie v národných jazykoch, otázky vedomého regulovania jazyka a pod.

2. Sociolingvistický aspekt predstavuje skúmanie interlingvistických funkcií národných jazykov, problémov dvojjazykovosti a mnohojazykovosti s poukazom na potrebu medzinárodného (globálneho alebo regionálneho) jazyka, ďalej analýzy a zovšeobecnenia praxe ich fungovania, jazykových kontaktov a interferencie, jazykového prognózovania i jazykovej situácie súčasného ľudstva.

3. V extralingvistickom aspekte dominuje súhrn historických, filozofických, kultúrnych, sociologických, psychologických, politických a ekonomických faktorov v spojení s tvorbou, prenikaním a praxou medzinárodného jazyka.

Prioritné postavenie extralingvistického aspektu, t. j. politického alebo ekonomického vplyvu štátu (alebo skupiny štátov) na daný národný jazyk, účasti tohto štátu na medzinárodnej obchodnej, vedeckej a technologickej výmene, význam tej alebo inej národnej kultúry v celosvetovom kultúrnom rozvoji atď. na jednej strane a druhoradosť vnútorných štruktúrnych vlastností (vnútrolingvistického aspektu) pre uplatnenie jazyka v role medzinárodného jazyka je pritom úplne evidentné.

Na tomto mieste by bolo vhodné uviesť definíciu S. N. Kuznecova (1982 a, s. 5), ktorá dopĺňa, „dešifruje" globálnu, všeobecnú definíciu D. Blankeho, s ktorou sme vstúpili do časti o vymedzení predmetu interlingvistiky. Podľa S. N. Kuznecova do kompetencie interlingvistiky patria otázky mnohojazykovosti (princípy jej vzniku, perspektívy rozvoja i cesty prekonávania), vzájomného ovplyvňovania jazykov a tvorby internacionalizmov (gramatických, lexikálnych, sémantických atď.), medzinárodných jazykov (národných alebo plánových).

Plánové jazyky sú teda celkom jednoznačnou súčasťou interlingvistiky. Ich špecifickou vlastnosťou je, že kým v národných jazykoch, ktoré vystupujú na medzinárodnej scéne, je ich funkcia byť jazykmi medzinárodnej komunikácie sekundárna, pre plánové jazyky je to primárna a vlastne jediná funkcia. Preto

tvorca termínu plánový jazyk (Wüster, 1931) hovorí o medzinárodných plánových jazykoch a tento atribút používajú aj D. Blanke (1985), S. N. Kuznecov (1982 a, b) i A. D. Duličenko (1982), čím sa zároveň dosahuje ich potrebné odlíšenie od národných plánových jazykov typu bahasa indonesia alebo ivrit.

Túto kategóriu jazykov, pre ktorú sa ešte aj dnes používa množstvo (väčšinou nesprávnych) synonymných označení ako umelý jazyk, univerzálny jazyk, všeobecný jazyk, medzijazyk, svetový jazyk, pomocný jazyk, medzinárodný jazyk, resp. umelý svetový pomocný jazyk, medzinárodný umelý jazyk, umelý medzinárodný pomocný jazyk a podobne, A. Meillet ich už v r. 1918 zaradil do svojej *Les langues dans L'Europe nouvelle* pod vplyvom toho, že ich výskum bol už vtedy nesporným lingvistickým faktom.

Problematika plánových jazykov bola veľmi často v centre pozornosti lingvistov. Azda najväčšia koncentrácia lingvistickej výskumnej kapacity na problém plánového jazyka sa dosiahla v rámci činnosti organizácie IALA (International Auxiliary Language Association), ktorá počas svojej existencie (1924 až 1953) sústreďovala pozornosť na tieto ciele: a) výskum všetkých problémov súvisiacich so zavedením plánového (v terminológii IALA medzinárodného pomocného) jazyka; b) uznanie dôležitosti otázky plánového jazyka vládami všetkých štátov a vytvorenie komisie na voľbu takéhoto jazyka. IALA realizovala svoje výskumy predovšetkým v týchto sférach: a) analýza existujúcich plánových jazykov „majúcich istú mieru využiteľnosti"; b) výskumy o vyučovaní plánových jazykov a jeho vplyve na efektívnosť štúdia materinského jazyka i cudzích jazykov (propedeutika); c) výskumy jazykových problémov a jazykovej praxe medzinárodných konferencií. Okrem toho IALA organizovala komparatívne, všeobecnojazykovedné a plánovojazykové štúdie v sérii publikácií *Foundations of Language*. Na práci IALA sa zúčastňovali viacerí významní lingvisti ako napr. O. Jespersen (vedúca osobnosť tejto organizácie v prvom období jej činnosti, autor plánového jazyka novial), A. Debrunner, W. E. Collinson, S. Karcevskij, A. Séchehaye, A. Martinet (viedol práce IALA v rokoch 1946—1948 a opustil organizáciu po nedorozumeniach s A. Godem pre jeho extrémne naturalistické názory; sám z lingvistického hľadiska považoval plánový jazyk za možný, skepticky sa staval k možnosti vytvorenia vhodných politických predpokladov na jeho medzinárodné uplatnenie), A. Meillet, C. K. Ogden (autor latino sine flexione), E. Wüster, A. Gode (autor naturalistickej interlinguy) a ďalší. N. S. Trubetzkoy svoje stanovisko k problému plánového jazyka vyjadril v osobitnej štúdii v r. 1939. (Podrobnejšiu analýzu práce IALA podáva D. Blanke, 1985, s. 167—173; 1977 b.)

Problematiku plánových jazykov nemožno správne pochopiť bez skúmania ich typológie (Horecký, 1982, s. 96), ktorá poskytuje poznatky nielen o ich

štruktúrnych vlastnostiach, rozšírení, ale i o ideových východiskách ich iniciátorov.

Podľa klasickej klasifikácie, založenej na vzťahu plánových jazykov k etnickým (národným) jazykom, vydeľujeme apriórne systémy, ktoré sú konštruované nezávisle od etnojazykového materiálu (najčastejšie na základe filozoficky založených klasifikácií), a aposteriórne systémy, ktoré sledujú etnojazykové vzory a preberajú materiál (hlavne lexikálny) z národných jazykov, pričom ho viac alebo menej pretvárajú z hľadiska svojej podstaty, a napokon zmiešané systémy, kam patria projekty s apriórnymi, ako aj aposteriórnymi črtami. Najdôležitejšou skupinou plánových jazykov je skupina aposteriórnych jazykov, do ktorej sa zaraďujú tri ďalšie podtypy: schematické alebo autonómne jazyky, naturalistické jazyky a tzv. minimalizované jazyky (t. j. zjednodušené klasické alebo moderné jazyky).

Spoločenský charakter jazyka však diktuje ako prioritnú klasifikáciu plánových jazykov podľa ich komunikatívnej roly v praxi. Ak prijmeme členenie vypracované D. **Blankem** (1977 b, s. 126; 1977 c, s. 16—17; 1985, s. 107 až 108), možno rozlišovať projekty plánových jazykov, ktoré nedosiahli nijaké alebo len veľmi obmedzené praktické uplatnenie, ďalej semiplánové jazyky, ktoré v medzinárodnej jazykovej komunikácii buď hrali alebo i hrajú určitú obmedzenú úlohu: patrili sem svojho času napr. volapük (zmiešaný typ) novial (naturalistický typ), latino sine flexione (minimalizovaný typ); dnes sa dá hovoriť prakticky iba o troch semiplánových jazykoch — ido (schematický typ), occidental-interlingue (naturalistický typ) a interlingua (naturalistický typ) — ktoré majú malé jazykové spoločenstvá vyvíjajúce badateľnú aktivitu. Nakoniec rozlišujeme plánové jazyky, kde zo všetkých vyše 900 známych systémov plánových jazykov dosiaľ existuje jediný zástupca — esperanto (aposteriórny plánový jazyk schematického/autonómneho typu), ktorý už 100 rokov — prvú učebnicu vydal jeho iniciátor L. Zamenhof v roku 1887 — dokazuje svoje komunikačné schopnosti v rôznych sférach spoločenského života. Podľa niektorých odhadov (Häusler, 1982, s. 276) má esperanto asi miliónové spoločenstvo hovoriacich z viac než 80 krajín, pričom najviac používateľov má esperanto v socialistických krajinách (podrobnejšie Košecký, 1984—1985, s. 100—107; Blanke, 1986). Jeho základné charakteristiky:

a) Každej grafém zodpovedá jedna fonéma. Fonémy majú relatívne veľkú toleranciu vo zvukovej realizácii, čo je vhodné na medzinárodné používanie.

b) Morfologicky sa zaraďuje medzi silne aglutinačné jazyky s izolačnými prvkami charakteristickými najmä pre slovotvorbu.

c) V lexikálnom materiáli je 70—75 % románskych koreňových morfém, 20 % germánskych a 5—10 % ostatných. Hoci prevláda schematický (autonóm-

ny) charakter slovnej zásoby (*redaktisto*), vyskytujú sa i naturalistické komponenty (*redaktoro*).

d) Slotvorný systém vychádza z vysokej kombinovateľnosti morfém a je vysoko flexibilný.

e) Existuje v ňom aj polysémia — napr. výraz *tero* má podľa Plena ilustrita vortaro až 13 semém. Vcelku je však polysémia nižšia než vo väčšine národných jazykov.

f) Homonymia je zriedkavá; širšie uplatnenie nachádza synonymia, čo súvisí s rozvojom štýlov (napr. *vagonaro — trajno, malsanulejo — hospitalo*).

g) Esperanto má pozoruhodný rozsah terminológie — existuje asi 200 odborných slovníkov približne z 50 špeciálnych oblastí; už E. Wüster označil esperanto za terminologický jazyk.

h) Dôležitú úlohu má v esperante literárna tvorba; preklady mnohých diel do esperanta, ako aj originálna próza a poézia vedú k tvorbe bohatej frazeológie s medzinárodným jadrom.

i) Syntax jazyka je jednoduchá; slovosled je pomerne voľný, charakteristický pre slovanské jazyky.

j) Zvyšujúce sa internacionálne využitie esperanta vedie k dialekticky rozporným javom: národnojazykový vplyv pôsobí proti norme, ale aj obohacuje jazyk a intenzifikácia ústnej i písomnej aplikácie espranta pôsobí zjednocujúco.

Komunikačné spoločenstvo esperanta poskytuje svojím praktickým využívaním tohto plánového jazyka vzor racionálnej medzinárodnej komunikácie, ktorá vylučuje všetky prejavy diskriminácie, privilegovania v jazykových vzťahoch, čo plne zodpovedá leninskému princípu rovnoprávnosti národov a ich jazykov. Aj ekonomický, lingvistický, psychologický, technický aspekt takejto komunikácie predstavuje jej výrazné uľahčenie. Už zdôraznená priorita extralingvistického aspektu pre selekciu prostriedku medzinárodnej jazykovej komunikácie však vedie protagonistov myšlienky jediného medzinárodného jazyka k poznaniu, že v súčasnom svete, rozdelenom na dva antagonisticky protistojace spoločenské systémy, je presadenie druhého jazyka pre všetky národy problémové, že — ako zdôrazňuje D. Blanke (1985, s. 295) — pre voľbu prostriedkov optimálnej podoby medzinárodnej jazykovej komunikácie sú rozhodujúce nie ich lingvistické vlastnosti, ale predovšetkým politické a ekonomické faktory. Esperantu chýba politická a ekonomická potencia, je založené na sympatii. Jestvuje však aj iná stránka extralingvistického aspektu, ktorým je podľa F. Häuslera (1982, s. 275) volanie práve po takomto jazyku, a to stále výraznejšie od minulého storočia pod vplyvom vedecko-technickej revolúcie a politiky mierovej koexistencie.

V tomto dialekticky rozpornom postavení vstupuje esperanto, tento „široko koncipovaný lingvistický experiment, ktorý trvá už viacero desaťročí" (Achmanova—Bokarev, 1956, s. 69), tento „ešte od jazykového ideálu vzdialený, ale

skutočný jazyk" (Baudouin de Courtenay, 1907), potenciálny druhý jazyk pre každého, do druhého storočia svojej existencie, svojho ďalšieho rozvoja.

Bratislava, Sklabinská 8

Bibliografia

ACHMANOVA, O. S.—BOKAREV, E. A.: Meždunarodnyj vspomogateľnyj jazyk kak lingvističeskaja problema. Voprosy jazykoznanija, 1956, č. 6, s. 65—78.

BAUDOUIN DE COURTENAY, J.: Zur Kritik der künstlichen Weltsprachen. Leipzig 1907. In: Plansprachen. Beiträge zur Interlinguistik. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1976, s. 59—110.

BLANKE, D.: Zur wissenschaftlichen Beschäftigung mit Plansprachen. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *30*, 1977, s. 122—133.

BLANKE, D.: Interlinguistik und interlinguistische Forschungen. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *30*, 1977, s. 619—629.

BLANKE, D.: Planlingvaj projektoj kaj la planlingvo Esperanto. In: Esperanto — lingvo, movado, instruado. Red. D. Blanke. Berlin, Kulturbund der DDR 1977 c, s. 13—26.

BLANKE, D.: Internationale Plansprachen. Eine Einführung. Berlin. Akademie-Verlag 1985. 405 s.

BLANKE, D.: Esperanto und Wissenschaft. Berlin. Kulturbund der DDR 1986. 89 s.

DEŠERIJEV, J. D.: Puti razvitija sociolingvistiki v uslovijach naučno-techničeskoj revoľucii. In: Naučno-techničeskaja revoľucija i funkcionirovanije jazykov mira. Moskva, Nauka 1977, s. 107—121.

DORENKO, S. L.: Jazyki v meždunarodnych organizacijach. In: Interlinguistica Tartuensis I. Tartu, Gesudarstvennyj uniersitet 1982, s. 108—123.

DULIČENKO, A. D.: Interlingvistika. In: Interlinguistica Tartuensis. 1. Tartu, Gosudarstvennyj universitet 1982, s. 68—93.

GRIGORIEV, V. P.: O nekotorych voprosach interlingvistiki. Voprosy jazykoznanija, 1966, č. 1, s. 37—46.

HÄUSLER, F.: Zur Problematik der Weltsprachen im 20. Jahrhundert. Zeitschrift für Phonetik. Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *35*, 1982, s. 267—277.

HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982 a, 112 s.

HORECKÝ, J.: Svetový jazykový proces. Kultúra slova, *16*, 1982 b, s. 97—101.

ISAJEV, M. I.: Problema iskustvennogo jazyka meždunarodnogo obščenija. In: Problemy inerlingvistiki. Moskva, Nauka 1976, s. 26—34.

JESPERSEN, O.: A new science: interlinguistics. Psyche *11*, 1930, s. 57—67.

KOŠECKÝ, S.: Minulosť a súčasnosť plánových jazykov. Cizí jazyky ve škole, 1984—1985, s. 100—107.

KRUPA, V.—GENZOR, J.—DROZDÍK, L.: Jazyky sveta. Bratislava, Obzor 1983. 512 s.

KUZNECOV, S. N.: Osnovy interlingvistiki. Moskva 1982 a, 108 s.

KUZNECOV, S. N.: O predmete i podrazdelenijach interlingvistiki. In: Interlinguistica Tartuensis. 1. Tartu, Gosudarstvennyj universitet 1982 b, s. 15—37.

MEYSMANS, J.: Une science nouvelle (Brusel 1911). In: Plansprachen. Beiträge zur Interlinguistik, Darmstadt 1976, s. 111—112.

SZERDAHELYI, I.: Enkonduko en la inerlingvistikon. In: Carlevaro — G. Lobin. Einführung in die Interlinguistik. Red. T. Alsbach 1979, s. 5—24.

TAULI, V.: Introduction to a theory of language planning. Uppsala 1968.

TRUBETZKOY, N. S.: Wie soll das Lautsystem einer künstlichen internationalen Hilfsprache beschaffen sein? In: Travaux du Cercle Linguistique de Prague, *8*, 1939, s. 5—21.

UN kaj ni [časopis UEA]. Rotterdam 1984 (č. 36); 1985 (č. 37).

UŚPIEŃSKI, J.: Lingvaj obstakloj en la interpopola komunikado — evoluo kaj solvoproblemoj. Warszawa, PEA 1979. 16 s.

ОБ ОСНОВНЫХ АСПЕКТАХ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЯЗЫКОВОЙ КОММУНИКАЦИИ С ИНТЕРЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

Резюме

Многоязычие всегда явилось общественной проблемой. Важность проблемы связана с уровнем международных контактов, резкая интенсификация которых является характерной чертой современности. Единственным решением проблемы преодоления языкового барьера является селекция языков для международной языковой коммуникации (МЯК). История показывает на решающую роль политических, культурных и социально-экономических факторов в этом отборе. В сравнении с прошлым в современности является выразительной тенденция повышать число национальных языков использованных на международной арене — международных языков.

Усилие рационализировать и оптимализировать МЯК все требовательнее ставит вопрос внедрения планового языка в область международных контактов. Ретроспективный вид показывает два основных направления в мышлении созидателей плановых языков. Важнейшую задачу в научной обработке проблематики сыграла деятельность ИАЛА. Языковедческой дисциплиной, которая занимается целым комплексом вопросов МЯК с экстралингвистического, интралингвистического и социолингвистического аспектов является интерлингвистика.

Классическая классификация плановых языков (по сходству и отношению к материалу этнических языков) знает априорные, апостериорные и смешанные системы. Приоритет все-таки имеет классификация с точки зрения коммуникативной направленности, которая различает проекты плановых языков, семиплановые языки и плановой язык — эсперанто. Внимание автора сосредоточивается на лингвистическое описание эсперанто.

PRI BAZAJ ASPEKTOJ DE INTERNACIA LINGVA KOMUNIKADO EL INTERLINGVISTIKA VIDPUNKTO

Resumo

La multlingveco ĉiam estis socia problemo. Ĝia gravecoĉiam dependis de nivelo de internaciaj kontaktoj, kies rapida intensiigo en multaj sferoj de homa agado estas karakteriza trajto de la nuntempo. Unusola ebla solvo de la problemo de deflankigo de la linga baro estas selekto de lingvoj por internacia lingva komunikado (ILK), kiu havas sian globalan kaj regionan dimension. Rigardo al la historio de la problemaro atentigas pri decida rolo de politikaj, kulturaj kaj soci-ekonomiaj faktoroj en tiu ĉi elekto. Kompare kun la pasinteco estas hodiaŭ evidenta tendenco al plialtigo de la nombro de naciaj lingvoj uzataj sur internacia scenejo — t.e. internaciaj lingvoj. Tio kunportas gravegajn politikajn kaj aliajn problemojn.

La klopodo pri raciigo kaj optimumigo de ILK pli kaj pli urĝe surtabligas enkondukon de planlingvo kiel ilo de interkompreniĝo en internaciaj kontaktoj. Retrospektiva trarigardo montras du bazajn direktojn en la pensado de iniciatintoj de planlingvoj. Gravan rolon en la scienca prilaboro de la problemaro ludis aktiveco de IALA. Lingvoscienca disciplino okupiĝanta pri tuta komplekso de problemoj de ILK el aspektoj eksterlingvistika, intralingvistika kaj sociolingvistika (kio akcentas ĝian interdisciplinan karakteron) estas interlingvistiko.

Klasika klasifiko de planlingvoj (laŭ simileco kaj rilato al la materialo de etnaj lingvoj) konas apriorajn, aposteriorajn kaj miksajn sistemojn. Prioritaton tamen havas klasifikado laŭ komunikada rolo, kiu distingas projektonj de planligvaj sistemoj, semiplanlingvojn kaj planlingvo(j)n, kies unusola reprezentanto ĝis nun estas esperanto.

La atento koncentriĝas precipe sur lingvistikan priskribon de esperanto, ĉe kio oni tamen neneglektas demandojn pri ĝia komunikada komunumo kaj ankaŭ pri ĝia funkciado komence de la dua jarcento de evoluo konsidere al dialektika kontraŭdiro inter mankanta politika kaj ekonomia bazo kaj ĉiam pli forta neceso de tiuspeca lingvo en la ILK.

OTÁZKA VÝZNAMOVÉHO ODTIENKU V SOVIETSKEJ LEXIKOLÓGII A LEXIKOGRAFII

JANA BENKOVIČOVÁ

Princíp objektívnosti sa stal prirodzeným východiskom lexikografov pri spracúvaní moderných výkladových slovníkov. Prejavuje sa to v úsilí vylúčiť pri opise lexikálnych významov subjektívnosť, a to tak, že sa opierajú o výsledky lexikologických výskumov, ktoré sa premietajú v teoretickej lexikografii a preverujú sa v lexikografickej praxi. Zásada objektívnosti vyžaduje teda zohľadňovanie teoretických poznatkov najmä z lexikálnej sémantiky, konkrétne poznatkov o povahe lexikálneho významu, jeho determinovanosti, ako aj o metódach jeho vymedzovania. Zdôrazňuje sa napríklad, že základným princípom lexikografického opisu pri spracúvaní výkladového slovníka je systémový prístup k slovnej zásobe, ktorý sa realizuje uplatňovaním metódy vnútrojazykovej konfrontácie (Kačala a kol., 1984, s. 22, 24; Pisárčiková, 1984, s. 61). Niet pochýb o tom, že metóda vnútrojazykovej konfrontácie, ktorá je lexikografickou aplikáciou metódy komponentovej analýzy vypracovanej v semaziológii, objektivizuje lexikografickú prácu. Skúsenosti z opisu lexikálnych významov slov v rámci celej slovnej zásoby však ukazujú, že zásadu objektívnosti lexikografi často nemôžu dodržiavať úplne, pretože predmet opisu niekedy nemožno podriadiť tomuto princípu, takže sa predsa len uplatňuje subjektívne hodnotenie lexikografa na podklade vlastného jazykového povedomia, resp. citu. Súvisí to, pravda, s úrovňou poznania slovnej zásoby daného jazyka, ale aj s povahou istých stránok lexikálnych významov a ich vzťahov. Jednou z takýchto stránok je jav, ktorý sa tradične označuje termínom významový odtienok. Vo vzťahu k tomuto javu pozorujeme azda najvýraznejšie odlišnosti pri porovnávaní výkladových slovníkov v rámci jedného jazyka. Nie je to inak ani pri súčasných výkladových slovníkoch ruštiny. Treba však povedať, že práve sovietski bádatelia a lexikografi venovali a venujú sústavnú pozornosť objasneniu významového odtienku, čo dokazuje značný počet teoretických štúdií i zovšeobecňujúcich úvah skúsených autorov výkladových slovníkov.

Významový odtienok (rus. *ottenok značenija*; v súčasných výkladoch slovníkoch ruštiny je označený ‖) súvisí so synsémantizmom (sémantickou nesamostatnosťou) mnohých slov. Otázka významového odtienku sa nastolila v súvislosti s takými obmenami lexikálnych významov, ktoré sú podmienené istou kontextovou, konštrukčnou, štylistickou alebo inou závislosťou, v dôsledku

čoho tieto obmeny nemožno považovať za plnohodnotné významy, ale len za významové odtienky.

Hoci sa s pojmom významový odtienok stretávame už v Daľovom *Výkladovom slovníku živého veľkoruského jazyka* (1880), istú snahu o systémové spracovanie lexiky vrátane fixácie významových odtienkov badať v prvých slovníkoch sovietskeho obdobia (nedokončený *Slovník ruského jazyka*, 1932 až 1933; štvordielny *Výkladový slovník ruského jazyka* D. N. Ušakova, 1935 až 1940). Avšak v dôsledku nedostatočnej rozpracovanosti teoretických i praktických otázok lexikológie a lexikografie, značnej nejednotnosti bádateľov i lexikografov v názoroch na sémantiku slova a jeho lexikografickú interpretáciu prejavili sa v týchto výkladových slovníkoch niektoré nedôslednosti, ktoré čiastočne pretrvávajú aj v slovníkoch ostatných desaťročí a rokov. Ukazuje sa to napr. pri porovnaní štvordielneho *Slovníka ruského jazyka* (1957—1961) a sedemnásťdielneho *Slovníka súčasného ruského spisovného jazyka* (1950 až 1965). Obidva slovníky sa síce svojím rozsahom i kvalitou odlišujú, ale obidva boli zostavené na základe totožného materiálu (príkladov z tej istej kartotéky) a vychádzali približne v tom istom období. Napriek tomu v týchto slovníkoch nachádzame značné odlišnosti pri určovaní hraníc medzi významami v polysémických slovách; napr. v štvordielnom slovníku pri slove *východ* je zafixovaných 5 významov a 1 odtienok, naproti tomu v sedemnásťdielnom slovníku sa uvádza 6 významov a 10 odtienkov; slovo *ihla* má v štvordielnom slovníku 6 významov a 1 odtienok, v sedemnásťdielnom slovníku sa uvádza 1 význam a 7 odtienkov.

Podobné rozdiely však nachádzame nielen pri porovnávaní dvoch slovníkov, ale aj pri porovnaní hesiel **toho istého** slovníka. Nie sú zriedkavé prípady, keď napr. významy súvzťažných slov, t. j. slov jednej lexikálno-sémantickej skupiny sa v tom istom slovníku vykladajú rozdielne: pri istom slove sa považuje istý jav za samostatný význam polysémického slova, pri súvzťažnom slove je výklad významu s analogickými alebo dokonca s tými istými sémantickými prvkami zafixovaný ako odtienok či ako individuálne použitie slova. Napr. pri piatich lexémach jednej lexikálno-sémantickej skupiny so spoločným významom „putá, okovy, to, čo sa obvinenému alebo odsúdenému človeku dáva na ruky alebo na nohy" je v štvordielnom slovníku uvedený prenesený význam „to, čo človeka spútava alebo tiesni psychicky" a tento sémantický prvok v dvoch prípadoch sa považuje za prenesený odtienok (rus. *perenosnyj ottenok*), dvakrát sa uvádza ako samostatný prenesený význam a raz ako odtienok.

Sovietski lexikológovia a lexikografi si kladú otázku, či významový odtienok je reálnym lexikologickým a lexikografickým problémom, a či len pseudoproblémom. Ak sa považuje za reálny problém, vzniká otázka, aký je jeho pojmový obsah vo vzťahu k **súvzťažným** semanziologickým pojmom, ako sú použitie slova (rus. upotrebl**enije, slo**voupotreblenije) a prenesený význam slova (v tom

zmysle, že tento význam nie je zafixovaný ako samostatný v danom hesle). Pri riešení týchto otázok majú na zreteli predovšetkým ich praktickú, lexikografickú stránku, t. j. otázku hierarchie, subordinácie „prvostupňových" a „druhostupňových" komponentov štruktúry polysémickej slovníkovej jednotky. Výkladové slovníky ruštiny ukazujú, že rozlíšiť význam od „podvýznamu" býva nezriedka zložitá, niekedy až neriešiteľná otázka. Mnohí sovietski jazykovedci poukázali na to, že tento lexikografický problém má svoj objektívny dôvod v difúznosti niektorých lexikálnych významov, že tieto významy sú často navzájom spojené jemnými, niekedy takmer nebadateľnými prechodmi a že medzi niektorými významami bývajú nevýrazné, ťažko rozlíšiteľné hranice (Šmeľov, 1973, s. 93). Difúznosť vnútornej sémantickej paradigmy viacvýznamových slov môže byť podmienená aj tým, že jednotlivé významy sa ešte len konštituujú, nie sú ešte všeobecne zaužívané, a tak v slovníku nemôžu byť vyčlenené ako samostatné významy, ale len ako osobitosti významu s rečovým, kontextovým statusom.

Vo výkladových slovníkoch sa vyznačuje ako významový odtienok aj jav, ktorý sa v sovietskej jazykovednej literatúre nazýva *upotreblenije slova* alebo *slovoupotreblenije*. Charakterizovali ho už L. V. Ščerba a V. V. Vinogradov, ktorí za hlavné príznaky „upotreblenija" považovali individuálnosť, epizodickosť, silnú kontextovú podmienenosť na rozdiel od autosémantického príznaku a všeobecnej platnosti významu slova (porov. napr. Vinogradov, 1972, s. 23). Kým u V. V. Vinogradova ide vlastne o príležitostné použitie slova (okazionalizmus), v súčasnosti sa pojem „slovoupotreblenija" vzťahuje na denotatívne obmieňanie slova. E. V. Kuznecova (1982, s. 113—114) ukazuje, že jednovýznamové slová v rozličných syntagmatických spojeniach označujú rozličné denotáty, pričom si zachovávajú svoj pojmový význam, napr.: *Otec mal námornícky ďalekohľad; Vezmem si do divadla tvoj ďalekohľad; Náš veliteľ mal rád svoj starý ďalekohľad* (podľa Kuznecovovej takéto denotatívne varianty sa nazývajú „slovoupotreblenije"). Pri mnohovýznamových slovách je vzťah medzi denotatívnymi variantmi zložitejší, lebo sú spojené s lexémou prostredníctvom jednotlivých sémantických variantov; napr. na lexému *bežať* sa viažu významy „rýchlo ísť" a „rýchlo tiecť"; s prvým významom súvisí denotatívne obmieňanie, ktoré ukazujú kontexty *Trojka borzaja bežit; Maľčik bežit na lyžach;* s druhým *Reka bežit; Sľozy begut.*

Ako osobitný druh významového odtienku sa vo výkladových slovníkoch ruštiny objavuje tzv. prenesený odtienok. Je známe, že na rozdiel od slova v priamom význame, ktoré je spojené s istým denotátom, slovo v prenesenom význame je súčasne usúvzťažnené s dvoma denotátmi, a to s vlastným denotátom a denotátom priameho významu, pričom poukaz na denotát priameho významu je zahrnutý v prenesenom význame ako jeho vnútorná forma (Kuznecova, 1980, s. 73). Ide zrejme o to, že ak pri prenesenom význame je sémantická

motivácia živá, t. j. vnútorná forma sa zreteľne pociťuje, čiže prenesený význam sa vníma prostredníctvom motivačného (priameho) významu, vzhľadom na jeho silnú závislosť od priameho významu ho nemožno považovať za samostatný význam a táto vlastnosť ho zbližuje s významovým odtienkom.

Ako použitie slova v prenesenom význame sa chápe významový odtienok aj v našej jazykovednej literatúre. Tu sa o významovom odtienku (a nie o osobitnom význame slova) hovorí vtedy, „keď sa pridáva konotačný sémantický príznak k celému komunikačnému obsahu" (Horecký—Blanár—Sekaninová, 1984, s. 16). Pritom sa dodáva, že ak sa konotačný sémantický príznak stáva prvkom obsahu systémového jazykového znaku, konštituuje sa nový význam. L. S. Kovtunová (1978, s. 52) sa usiluje odlíšiť prenesené významy od prenesených odtienkov poukazom na to, že pri takýchto odtienkoch sa ešte intenzívne pociťuje závislosť od priameho významu; hoci sa už konštituuje nový pojmový obsah, realizácia osobitného významu je ešte lexikálne i konštrukčne viazaná, prenesený odtienok sa preto realizuje len v určitých slovných spojeniach. V praxi sa však prenesené významy od prenesených odtienkov odlišujú veľmi ťažko. Ako príklad možno uviesť veľmi frekventovaný vzťah „človek" (priamy význam) — „živočích" (použitie slova v prenesenom význame), ktorý je v štvordielnom i v sedemnásťdielnom slovníku približne na 50 % fixovaný ako „človek" (význam) — **„živočích"** (osobitný — prenesený alebo neprenesený — význam slova) a na zvyšných 50 % ako „človek" (význam) — **„živočích"** (odtienok alebo prenesený odtienok).

V jazykovednej literatúre nenájdeme presnú a uspokojivú charakteristiku významového odtienku. Názory bádateľov sa niekedy diametrálne odlišujú: kým jedni sa snažia o vysvetlenie tohto javu, pričom sa usilujú spresniť pojem významový odtienok, iní tento termín odmietajú, lebo jeho vágny význam spochybňuje jeho užitočnosť, vedeckosť. Rozdielne prístupy k riešeniu otázky spočívajú — ako sa už spomenulo — v difúznosti hraníc lexikálnych významov vôbec. Treba poznamenať, že väčšina skúmateľov poukazuje na to, že bohatstvo jazyka a reči sa zakladá vo veľkej miere na nuansovaní významov slov, preto aj heslá vo výkladových slovníkoch, ktoré odrážajú jazykové fakty, nemôžu byť s opakujúcou sa presnosťou roztriedené len na „čisté" významy slova (slov).

Vo všeobecnosti a bez náležitej špecifikácie sa za významový odtienok obyčajne pokladá doplňujúci význam („spoluvýznam") základného alebo ktoréhokoľvek odvodeného významu, zafixovaného v polysémickej (zriedkavejšie monosémickej) slovníkovej jednotke. Tak je to napr. v *Slovníku lingvistických termínov* O. S. Achmanovovej (1969, s. 163), kde sa významový odtienok určuje ako vedľajší (druhotný, sprievodný, doplňujúci) význam, ktorý sa pridáva k základnému, nominatívnemu významu. R. A. Budagov (1972, s. 408—409) v súvislosti s jemnými významovými rozdielmi medzi pojmovými synonymami charakterizuje významový odtienok ako významové rozdiely me-

dzi slovami, resp. slovnými spojeniami, ktoré sú sémanticky blízke, ale funkčne neadekvátne. Ž. P. Sokolovskaja (1979 a, s. 7—8; 116) považuje významový odtienok za jeden z komponentov štruktúry semémy (t. j. osobitného významu lexémy), ktorý však nie je diferenčným príznakom, pretože nie je súvzťažný s pojmom, ale s asociáciami vyvolanými daným slovom (prostredníctvom semémy); pretože tieto asociačné prvky nemajú status diferenčných prvkov, ich uplatnenie len jemne obmieňa danú semému a túto obmenu treba považovať za významový odtienok. V inej svojej publikácii (Sokolovskaja, 1979 b, s. 12) bádateľka používa termín odtienok sémantémy totožne s termínom variant sémantémy, čím sa myslí seméma. Použitie termínov odtienok a variant sémantémy len potvrdzuje, že označovaný jav nie je presne pojmovo vymedzený. K. S. Gorbačevič a F. P. Sorokoletov (1975, s. 537—538) poukazujú na dve zásadne sa odlišujúce chápania termínu významový odtienok. V prvom prípade sa odtienok vymedzuje ako nepodstatný alebo málo podstatný príznak, ktorý je doplnením zmyslového obsahu nadradeného významu slova, pričom významový odtienok sa rozvíja na základe tých istých zákonitostí ako samostatné významy slova, rozdiel je však v tom, že závislosť odtienka od významu, jeho podriadenosť významu sa pociťuje intenzívnejšie než súvislosti medzi samostatnými významami. V druhom prípade je diferenčným príznakom medzi významom a jeho odtienkom miera zaužívanosti, stupeň celonárodnej osvojenosti daného významu. Na základe vlastného výskumu bádatelia vyvodzujú záver, že vzťah medzi odtienkom a významom nemá logický, ale funkčný (dynamický) ráz. Pojmovo sú obidva javy zhodné, rozdiely sa prejavujú v doplňujúcom, uzuálne zafixovanom príznaku, ktorý nenarúša jednotnosť vyjadrovaného pojmu. Autori odporúčajú používať termín významový odtienok iba v lexikografickej praxi, pri opise lexikálnych významov, pretože v živej reči sú všetky významy slova rovnocenné, tu nie sme oprávnení hovoriť o hierarchickom usporiadaní významov slova a ich odtienkoch. V. V. Morkovkin (1981, s. 162—166) vyslovuje požiadavku, aby sa v slovníku zachytili aj tie najjemnejšie nuansy významov polysémického slova, a preto dichotómia „význam — významový odtienok" nie je dostačujúca na vyjadrenie vzájomných sémantických vzťahov v hesle výkladového slovníka. Namiesto toho navrhuje, aby sa otázka riešila v rámci trichotómie „význam — podvýznam — významový odtienok". Podľa P. S. Alexandrova (1959, s. 193—196) termínom významový odtienok sa vyjadruje istá svojráznosť daného významu v predmetno-logickom obsahu; tento termín je výrazom nedokonalosti, nerozpracovanosti lexikologických metód, ktoré neumožňujú presne vyčleniť jednotlivé významy lexémy. Zastáva názor, že vo veľkej väčšine prípadov sa odtienky významu ničím nelíšia od samotných významov, pretože majú svoje synonymá a svoje predmetno-logické vlastnosti. Vyčleňovanie odtienkov významu v slovníkoch je často otázkou citenia, predstáv jednotlivých autorov slovníkov. Termín význa-

mový odtienok je podľa P. S. Alexandrova nevyhovujúci, pretože ním vyjadrený pojem sa ničím neodlišuje od pojmu samotnej semémy, či od pojmu štylistického príznaku semémy. Otázkou významového odtienku sa zaoberá aj L. M. Vasiliev (1975, s. 7), ktorý tiež odmieta termín významový odtienok, pretože výkladové slovníky svedčia o tom, že tzv. významové odtienky sa dajú fixovať buď ako osobitné významy závislé od istého uzlového významu, významu, alebo ako varianty významu, t. j. alosemémy.

Názory rozličných bádateľov v konfrontácii s konkrétnym lexikografickým materiálom podrobil hlbokej analýze J. D. Apresian (1974, s. 325—330). Prišiel k záveru, že tento jav sa vlastne skúma z troch základných hľadísk: z hľadiska sémantiky, syntaktiky a pragmatiky. Z prvého hľadiska sa odtienky chápu ako nezhodné časti príbuzných významov, pričom môže ísť buď o rozličné významy viacvýznamového slova, alebo o jeden význam niekoľkých kvázisynonymických slov. Druhé hľadisko predpokladá rozdiely v sémantickej, lexikálnej či morfosyntaktickej spájateľnosti dvoch významovo blízkych slov alebo dva rozličné spôsoby realizácie jedného a toho istého významu slova. V skutočnosti ide napr. o schopnosť určitého podstatného mena spájať sa v danom význame s určitým prídavným menom, čo J. D. Apresian dokazuje na príkladoch zo spomínaného štvordielneho *Slovníka ruského jazyka*. Podľa tretieho — pragmatického hľadiska — sa významový odtienok stotožňuje s istými sémantickými asociáciami, konotáciami, ktoré odrážajú predstavy a tradície viazané na isté kultúrne prostredie a taktiež rozmanitosť používania označovaného predmetu v danej jazykovej spoločnosti. Z tohto hľadiska významové odtienky sa najčastejšie zhodujú s preneseným použitím slova. J. D. Apresian usudzuje, že termín významový odtienok zastupuje niekoľko diametrálne odlišných pojmov a nemá svoj „vlastný", vyhranený obsah. Tomuto termínu zodpovedajú vlastne tri lingvistické pojmy, z ktorých každý je nevyhnutný pre viacero oblastí sémantickej teórie: osobitosť sémantiky slova (denotátu alebo signifikátu), osobitosť syntaktiky alebo osobitosť pragmatiky. Z toho vyplýva, že termín významový odtienok je v lingvistike zbytočný a nemal by sa používať. Toto tvrdenie však neznamená, že by sa pri diferenciácii lexikálnych významov nemali zohľadňovať zmyslové a iné nuansy, naopak, nuansy treba hľadať, odhaľovať, avšak treba ich opisovať pomocou iných teoretických termínov.

Fakty výkladových slovníkov (preskúmali sme 3055 slovníkových hesiel — podstatných mien — s 6643 semémami a 4118 odtienkami v spomínanom štvordielnom slovníku a 817 hesiel v sedemnásťdielnom slovníku; Benkovičová, 1983), potvrdzujú poznatky J. D. Apresiana. Naše pozorovanie pritom ukázalo, že ako významové odtienky sa najčastejšie uvádzajú významy, ktoré „dopĺňajú" semému, pričom seméma a významový odtienok sú vo vzťahu špecifikácie (významový odtienok špecifikuje danú semému), napr. (zo štvordielneho slovníka): *Úkryt*: 1. Miesto, kde sa možno ukryť, skryť pred niekým alebo pred niečím.

|| Špeciálne zariadená miestnosť alebo stavba ako úkryt pred granátmi, bombami alebo otravnými látkami. — Obidva významy vyjadrujú vlastne jeden a ten istý pojem: „miesto slúžiace ako úkryt", v obidvoch prípadoch sa slovo úkryt môže spájať s tými istými alebo významovo blízkymi slovami, napr. prídavnými menami *nádejný, spoľahlivý, bezpečný* atď. V dôsledku toho, že významový odtienok je špecifickejší, je obmedzenejší aj okruh slov, s ktorými sa môže spájať slovo s týmto významovým odtienkom ako v prípade, keď sa použije vo význame, ktorý odtienok „dopĺňa". Teda tu ide — v súlade s hľadiskami J. D. Apresiana — o rozličné spôsoby realizácie jedného a toho istého významu slova.

V súvislosti s otázkou významového odtienku je poučný názor M. V. Nikitina (1974) na otázku diferenciácie lexikálnych významov, pretože v rámci neho sa dá dobre osvetliť aj gnozeologická podstata významového odtienku. Nikitin vychádza z toho, že pre semaziologické skúmanie je dôležitá téza, že základy porovnávania, rozlišovania a stotožňovania významov jazykových znakov majú korene v štruktúre ľudskej činnosti, v diskretizácii skutočnosti a skúseností uložených vo vedomí. Diskretizácia a štrukturácia ľudskej praxe je hlavné kritérium stotožňovania a rozčleňovania významov, je to konečná inštancia, na ktorú sa musí semaziológ odvolávať v zložitých prípadoch. Významy sú natoľko presne rozhraničené, nakoľko presne a hlboko je v ľudskej činnosti a skúsenosti spracovaná príslušná predmetná oblasť. V istom zmyslovom kontinuu sa vydelí toľko významov, koľko vymedzení je dôležitých pre prax človeka. Významy sú potiaľ diskrétne, pokiaľ diskretizácia príslušného výseku denotatívnej sféry je zreteľne spracovaná v ľudskej skúsenosti. Ak v skúsenosti niet zreteľnej diskretizácie označovaného výseku skutočnosti, nemožno ani zreteľne rozhraničiť významy, ktoré sa na túto časť skutočnosti vzťahujú. Tu nachádzame aj gnozeologické vysvetlenie problematiky významového odtienku.

Výskumy sovietskych lingvistov osvetľujú otázku významového odtienku v rozličných súvislostiach a poskytujú cenné poznatky o sémantike slova. Fakt, že niet názorovej zhody pri určovaní pojmu významového odtienku, súvisí so značnou zložitosťou tohto javu. Rozbor názorov vybraných autorov ukazuje, že problematika významového odtienku zahŕňa denotatívny, signifikatívny aj pragmatický aspekt lexikálneho významu. Pri skúmaní významového odtienku by sa teda malo vychádzať z predpokladu, že obmieňaním významu slova sa konštituuje denotatívny, signifikatívny (prípadne denotatívno-signifikatívny) a pragmatický významový odtienok v závislosti od toho, ktorá zložka (alebo zložky) sémantiky slova sa obmieňa. Možno predpokladať, že diferenciácia významového odtienku súvisí s typológiou lexikálneho významu.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Bibliografia

ACHMANOVA, O. S.: Slovar lingvističeskich terminov. 2. izd. Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1969. 608 s.

ALEKSANDROV, P. S.: K voprosu o nekotorych leksikologičeskich i leksikografičeskich terminach. In: Učonyje zapiski Kujbyševskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta im. V. V. Kujbyševa. Kujbyšev 1959, č. 26, s. 181—211.

APRESIAN, J. D.: Značenije i ottenok značenija. Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka, *33*, 1974, s. 320—330.

BENKOVIČOVÁ, J.: Ottenok značenija slova v russkoj leksikografičeskoj praktike. [Kandidátska dizertácia.] Rostov na Done 1983. Rostovská štátna univerzita, Filologická fakulta. 169 s.

BUDAGOV, R. A.: O predmete jazykoznanija. Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka, *31*, 1972, s. 401—412.

GORBAČEVIČ, K. S.—SOROKOLETOV, F. P.: Značenije i ottenok v leksikografičeskoj praktike. Izvestija AN SSSR. Serija literatury i jazyka, *34*, 1975, s. 535—541.

HORECKÝ, J.—BLANÁR, V.—SEKANINOVÁ, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1.—4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 13—21.

KAČALA, J. a kol.: Obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1.—4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 22—34.

KOVTUN, L. S.: Opisanije metaforizaciji značenij v tolkovom slovare literaturnogo jazyka. In: Sovremennosť i slovari. Red. F. P. Filin—F. P. Sorokoletov. Leningrad 1978, s. 46—60.

KUZNECOVA, E. V.: Russkaja leksika kak sistema. Sverdlovsk 1980. 89 s.

KUZNECOVA, E. V.: Leksikologija russkogo jazyka. Moskva, Vyšśaja škola 1982. 152 s.

MORKOVKIN, V. V.: Leksičeskaja mnogoznačnosť i nekotoryje voprosy jejo leksikografičeskoj interpretaciji. In: Russkij jazyk. Problemy chudožestvennoj reči. Leksikologija i leksikografija. Moskva 1981, s. 153—166.

NIKITIN, M. V.: Leksičeskoje značenije v slove i slovosočetaniji. Vladimir, Gosudarstvennyj pedagogičeskij institut im. P. D. Lebedeva-Poľanskogo 1974. 222 s.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Z metodických postupov pri sémantickom opise slovnej zásoby v jednozväzkovom slovníku. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1.—4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 61—64.

Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. 17 zv. Moskva—Leningrad, Izdateľstvo Akademiji nauk SSSR 1950—1965.

Slovar russkogo jazyka. 4 zv. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1957—1961.

SOKOLOVSKAJA, Ž. P.: Sistema v leksičeskoj semantike. (Analiz semantičeskoj struktury slova.) Kyjev, Vyšča škola 1979 a. 192 s.

SOKOLOVSKAJA, Ž. P.: Sistema v semantike i urovni jazyka. In: Issledovanija po semantike russkogo jazyka. Leksičeskaja i slovoobrazovateľnaja semantika. Mežvuzovskij naučnyj sbornik. Ufa 1979 b, s. 11—18.

ŠMEĽOV, D. N.: Problemy semantičeskogo analiza leksiki. (Na materiale russkogo jazyka.) Moskva, Nauka 1973. 280 s.

VASILIEV, L. M.: Polisemija. In: Issledovanija po semantike. Mežvuzovskij naučnyj sbornik. Ufa 1975, č. 1, s. 3—10.

VINOGRADOV, V. V.: Russkij jazyk. (Grammatičeskoje učenije o slove.) 2. izd. Moskva, Vyšśaja škola 1972. 614 s.

ВОПРОС ОБ ОТТЕНКЕ ЗНАЧЕНИЯ В СОВЕТСКОЙ ЛЕКСИКОЛОГИИ И ЛЕКСИКОГРАФИИ

Резюме

В статье дается обзор взглядов советских лингвистов на оттенок значения слова, его фиксацию и интерпретацию в толковых словарях современного русского литературного языка. Сделана попытка объяснить причины некоторых непоследовательностей, связанных с семантической характеристикой слов в словарях. На основе обобщения исследований советских лингвистов в рассматриваемой области, необходимо исходить из предпосылки, что варьированием значения слова конституируются денотативный, сигнификативный (или же денотативно-сигнификативный) и прагматический оттенки значения в зависимости от того, который компонент (компоненты) семантики слова варьируется. Можно предполагать, что дифференциация оттенка значения связана с типологией лексического значения.

SPRÁVY A POSUDKY

AKTUÁLNE OTÁZKY INTERDISCIPLINÁRNEHO VÝSKUMU V SPOLOČENSKÝCH VEDÁCH. Red J. Výrost. Košice, Spoločenskovedný ústav SAV 1986. 118 s.

Pod týmto názvom vydal Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach internú publikáciu, prinášajúcu materiály z rovnomenného kolokvia, ktoré sa tu konalo v dňoch 6. a 7. júna 1985. Hlavným cieľom kolokvia bola analýza a zovšeobecnenie skúseností získaných pri riešení úloh štátneho plánu základného výskumu v 7. päťročnici z pohľadu vedúcich pracovníkov (riaditeľov ústavov a oddelenia spoločenských vied SAV), ako aj zástupcov jednotlivých vedných disciplín. Nešlo teda iba o riešenie „čistých" metodologických otázok, ale predovšetkým o hľadanie konkrétnych ciest, ako dosiahnuté výsledky čo najúčinnejšie prepájať s praxou. Napriek rozmanitosti a rôznosti pohľadov sa prišlo k viacerým spoločným záverom, hoci mnohé otázky zostali, pochopiteľne, otvorené.

V súčasnom období sú hlavným impulzom pre rozvoj spoločenských vied požiadavky spoločenskej praxe. V tom sa zhodli všetci účastníci rokovania a túto tendenciu zvýraznil na začiatku i v jeho závere akademik Vladimír Cirbes (s. 8—12, resp. 113—118). Vstup vedeckého poznania do rozhodovacích procesov straníckych a štátnych orgánov si vyžaduje väčšiu hĺbku teoretického poznania, efektívnu interakciu výskumu s praxou. — Túto problematiku v širších súvislostiach analyzuje aj Hynek Jeřábek (Ústav filozofie a sociologie ČSAV) v príspevku *Interdisciplinární výzkum, rozvoj metodologie a požadavky materialistické dialektiky na metody společenských věd* (s. 51—60).

Zhodne sa tiež konštatuje, že interdisciplinárne prístupy sú hlavnou cestou na dosiahnutie jednoty vedeckého poznania, pričom ideálom integrity teórie a praxe je systémový prístup, systémovosť. Takto formuluje problémy v ťažiskovom referáte kolokvia *Od kooperácie cez interdisciplinárnosť k systémovým prístupom vo vede* (s. 13—35) Damián Kováč (Ústav experimentálnej psychológie SAV). Prax je vždy celistvá (V. I. Lenin), výpovede ktorejkoľvek vednej disciplíny sú parciálne, preto cesty k jej poznaniu vedú takým spôsobom myslenia a riešenia problémov, pri ktorom sa isté javy chápu komplexne v ich vnútorných aj vonkajších súvislostiach.

Pre súčasné štádium rozvoja je príznačné, že sa interdisciplinarita vymedzuje skôr cez svoj protiklad: čo nemožno v dnešnom spoločenskovednom výskume pokladať za interdisciplinárny prístup. Hoci na niektorých témach pracujú odborníci z viacerých disciplín alebo ústavov, v konečnom dôsledku ide o prácu izolovaných jednotlivcov alebo skupiniek, ktorých „osamelosť" sa prehlbuje s pribúdajúcim časom a pribúdajúcim poznaním skúmaného problému. Na tento fakt poukázal nie náhodou Jozef Výrost (*Interdisciplinárny výskum v spoločenských vedách*, s. 36—43), riaditeľ Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach, v ktorom sú pri výskume problematiky mládeže a národností vo východoslovenskom regióne sústredené tri spolupracujúce disciplíny — sociálna psychológia, sociológia a história (porov. aj príspevok L. Lovaša *Skúsenosti s uplatnením interdisciplinárneho prístupu vo výskume mládeže v podmienkach Spoločenskovedného ústavu*, s. 74—79). Obidvaja prišli k zhodnému a všeobecne akceptovateľnému záveru, že v interdisciplinárnom výskume nie je rozhodujúca otázka vedúcej vednej disciplíny (tá sa určuje funkčne, teda podľa úrovne súčasných poznatkov a stupňa rozpracovanosti výskumných metodík), ale príprava spoločného výskumného projektu a spresnenie základných pojmov a termínov (napríklad vymedzenie pojmu spoločenské vedomie v sociálnej psychológii).

V protiklade k takto cielene orientovaným výskumom interdisciplinárna spolupráca nenašla doteraz v primeranom rozsahu uplatnenie v rámci historických vied, hoci predmetom ich výskumu nie je iba jedna oblasť spoločenského života, resp. iba skúmanie a posudzovanie historických faktov, lež historické vedy integrujú v sebe aj výsledky spoločenských a exaktných vied. Podľa Samuela Cambela (Ústav historických vied SAV — *Možnosti a úskalia tímovej práce pri výskume dejín socializmu*, s. 68—73) medziodborová spolupráca má doteraz len pomocnú funkciu, sám historik musí byť realizátorom niekoľkých kľúčových postupov.

Z podobnej platformy — z požiadavky širšie, viacodborovo orientovaného vedúceho vedeckého pracovníka — vychádza Róbert Roško (Ústav filozofie a sociológie SAV) v príspevku *Nad skúsenosťami z jedného interdisciplinárneho experimentu* (s. 80—86). Správne upozorňuje na to, že interdisciplinárny výskum vo vede nemožno stotožňovať so založením integrovaného vedeckovýskumného tímu, kolektívu ľudí reprezentujúcich rôzne vedné odbory. Kým v prvom prípade ide o deľbu práce, v druhom prípade ide o interdisciplinaritu založenú na „striedaní práce", pričom toto „striedanie" realizuje jeden a ten istý pracovník, ktorý musí byť profilovaný viacodborovo.

V zborníku sú ešte dva zaujímavé metodologické príspevky. Dominik Janoška (Spoločenskovedný ústav SAV Košice) predkladá v koncíznej podobe základné filozofické aspekty interdisciplinárneho výskumu (s. 44—50). V najvšeobecnejšej forme interdisciplinaritu vymedzuje ako vzťah jednoty, vzájomného pôsobenia a prenikania sa jednotlivých vedných disciplín. Poukazuje na dialektickú protirečivosť monodisciplinárneho a interdisciplinárneho prístupu, na to, ako monodisciplinárny výskum na určitom stupni svojho vývinu odhaľuje v predmete svojho bádania také vlastnosti, ktoré patria do skúmania iných vied, pričom bez objasnenia týchto vlastností nemožno ďalej pokračovať vo výskume. Okrem ontologickej podstaty interdisciplinárnosti, založenej na materiálnej jednote sveta a celistvosti praxe, dôležitá úloha pripadá metodologickej zložke ako súčasti gnozeológie. Z hľadiska jazykovedy možno tiež potvrdiť autorovu konštatáciu, že k rozširovaniu interdisciplinárnosti prispieva aj to, že každá vedná disciplína vo svojom vývine je schopná formulovať aj také pojmy, ktoré majú všeobecnú vedeckú platnosť, prekračujú rámec jednej vednej disciplíny a využívajú sa vo viacerých vedných disciplínach (napríklad funkcia, informácia, invariantnosť, izomorfizmus, model, neurčitosť, pravdepodobnosť, symetria, znak, význam a viaceré ďalšie). Tieto pojmy sa v posledných dvoch-troch desaťročiach používajú skoro vo všetkých špeciálnych vedách, pričom v každej z nich sa osobitným spôsobom modifikujú. Prenos poznatkov jednej špeciálnej vedy do inej prostredníctvom týchto všeobecnovedných pojmov napomáha procesu integrácie pri utváraní stále obsažnejšieho obrazu o jej celistvom, integračnom charaktere.

Metodologicky svieži je príspevok *K dialektike pojmov interdisciplinárny, komplexný a celostný* (s. 61—65) od Marcely Gbúrovej (Spoločenskovedný ústav SAV) a Dušana Čaploviča (Archeologický ústav SAV Nitra — oddelenie Košice). Autori konštatujú, že vysoký stupeň diferenciácie a špecializácie sproblematizoval sociálnu komunikatívnosť poznatkového materiálu. Interdisciplinárnosť sa tu núka ako dialektické popretie ontologickej podstaty atomistického štádia bádania, ako obnova vedomia gnozeologických základov. Autori chápu interdisciplinaritu ako spoluprácu viacerých vedných disciplín pri analýze konkrétneho javu a zároveň aj ako prienik jednej vednej disciplíny do druhej prostredníctvom spoločne riešeného problému. Interdisciplinárny prístup núti všetky vedné disciplíny, ktoré na ňom participujú, dopracovať sa v rámci svojho vedného odboru ku komplexnosti a potom — s využitím systémovej metódy — k celostnosti. Nemožno nesúhlasiť s konštatáciou autorov, že systémový prístup predpokladá chápať všetky zdroje (sociálne, ekonomické, politické, gnozeologické a teoretické) vo vzájomných súvislostiach.

V zborníku nie sú zastúpené všetky spoločenskovedné disciplíny, hoci ich zástupcovia na kolokviu vystúpili (J. Bodnár — filozofia, B. Filová — národopis, J. Bosák — jazykoveda a ďalší). Tento fakt však nemení celkový obraz o súčasnej úrovni interdisciplinárneho výskumu v spoločenských vedách. Žiada sa podotknúť, že využívanie interdisciplinárnych prístupov nie je už dnes otázka ochoty (ako to možno u nás bolo ešte v 60. rokoch), ale odraz objektívnej nevyhnutnosti

(potreba komplexných výstupov do spoločenskej praxe, imanentný rozvoj vied). Ukazuje sa, že nie všetky disciplíny sú rovnako pripravené vstupovať do interdisciplinárnych výskumov, a to v závislosti od dosiahnutej úrovne, ale najmä od naliehavosti požiadaviek spoločenskej praxe. Okrem toho slabý stupeň interdisciplinárnej spolupráce spoločenských vied ovplyvňuje — podľa nás — napríklad aj zaostávanie sociológie. Kým totiž jednotlivé spoločenské vedy skúmajú určitý výsek skutočnosti izolovane, v predmete sociológie je inkorporované práve prekračovanie týchto hraníc. Navyše využívaním exaktných metód a postupov sociológia vypracúva presnejší obraz reality (alebo ju potvrdzuje).

Aj keď sa nedá predpisovať organizačná schéma na rozvíjanie interdisciplinárnych výskumov, v záveroch kolokvia sa okrem už rozvádzaných teoreticko-metodologických princípov formulujú aj návrhy na konkrétne opatrenia. Jednou z ciest by mohlo byť zakladanie iniciatívnych skupín vedeckých pracovníkov z viacerých disciplín a pracovísk, orientovanie vybraných ašpirantov interdisciplinárne, vyčlenenie priestoru v niektorom z vydávaných časopisov na publikovanie výsledkov a skúseností z interdisciplinárnych výskumov a podobne. Sama prax si zaiste vynúti aj primerané organizačné riešenia. V každom prípade v 9. päťročnici čaká naše spoločenské vedy zlomové obdobie. Recenzovaný zborník to výrazne signalizuje.

J. Bosák

JAZYKOVÁ POLITIKA A JAZYKOVÁ KULTÚRA. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.—19. apríla 1985. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986. 368 s.

Téma úspešnej konferencie o jazykovej politike a jazykovej kultúre je v súlade s úsilím včleniť jazykovednú prácu v oblasti jazykovej kultúry do širších politických súvislostí, čo zodpovedá dôležitej spoločenskej požiadavke, aby jazykovedné výskumy zamerané na otázky jazykovej politiky účinne prispievali k tvorbe vedecky zdôvodnených predpokladov národnostnej politiky v rámci kultúrnopolitickej línie KSČ. Na konferencii sa nadviazalo najmä na výsledky vedeckých konferencií konaných v roku 1976 v Smoleniciach (zborník *Z teórie spisovného jazyka*. Bratislava, Veda 1979) a v Libliciach (zborník *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, Academia 1979). Kým v závere liblickej konferencie sa konštatovalo, že „stranou v diskusi zůstala problematika jazykové politiky a stylistiky ve vztahu k jazykové kultuře" (op. cit., s. 254), na konferencii v Smoleniciach v roku 1985 sa kladie za hlavný cieľ objasnenie problematiky jazykovej politiky a jazykovej kultúry ako integrálnej súčasti jazykovej politiky, pričom sa tento jav posudzoval z interdisciplinárneho hľadiska.

Pojem jazykovej politiky sa vymedzoval extenzionálne (J. Kačala v úvodnom prejave vymenúva javy a činnosti, na ktoré sa vzťahuje tento pojem) aj intenzionálne (definíciu tohto termínu nachádzame v príspevku J. Horeckého — s. 15—24, J. Mistríka — s. 35—38 a J. Krausa — s. 49—53). Otvorenou zostala otázka, či je potrebné rozlišovať jazykovú a jazykovednú (lingvistickú) politiku, resp. či pomenovanie jazykovedná politika je vhodné. S touto dvojicou termínov pracoval J. Horecký (a po ňom ďalší autori): kým predmetom jazykovej politiky je vonkajšia jazyková situácia, vonkajšie podmienky fungovania jazyka v danom komunikačnom spoločenstve, jazykovedná politika je zameraná na vnútornú jazykovú situáciu, na rozvoj vnútorného stavu jazyka (týmto termínom sa nahrádza termín jazykové plánovanie používaný v buržoáznej sociolingvistike). Jazykovedná politika má využívať priaznivé podmienky vonkajšej situácie na rozvíjanie systému národného jazyka a na podporu jeho vnútornej diferenciácie. — Pojem jazykovednej politiky spochybnil J. Kuchař (s. 87—89), ktorý zastáva názor, že termíny jazyková politika a jazyková kultúra adekvátne vystihujú príslušné javy a doterajšia prax ani teória nevyžadujú tento

termín ani v inom zmysle. J. Horecký zdôrazňuje, že členenie na politiku, jazykovú politiku a jazykovednú politiku má len metodologické opodstatnenie, lebo všetky tri zložky tvoria jednotu. Podľa nášho názoru o jazykovednej politike by sa dalo hovoriť ako o jazykovednom aspekte jazykovej politiky, čiže ako o tej stránke jazykovej politiky, ktorá sa dotýka kompetencie jazykovedy. Pravda, otázka by potom bola, v akom vzťahu je jazykovedná politika k otázkam jazykovej kultúry, resp. či jazykovedná politika a jazyková kultúra nemajú zhodný obsah. Ukazuje sa, že najprv bude treba hlbšie objasniť vzťah medzi pojmami jazyková politika a jazyková kultúra. Túto požiadavku výrazne signalizuje fakt, že na ich vzájomný vzťah sa vyslovili protikladné názory. Kým J. Kačala v úvodnom prejave (s. 5—12) vyžaduje, aby sa jazyková kultúra pertraktovala ako integrálna súčasť jazykovej politiky, F. Kočiš (s. 145—163) vychádza z toho, že jazykovú politiku možno pokladať za inherentnú zložku jazykovej kultúry.

Jazykovedný aspekt jazykovej politiky sa najzreteľnejšie prejavil pri určení podielu lingvistiky na formovaní a realizácii jazykovej politiky socialistického štátu (J. Skácel, s. 25—34). Kompetencia jazykovedy je daná jej účasťou na vymedzovaní jazykových situácií a jej schopnosťou určovať ich jazykovú charakteristiku, ako aj jej podielom na formulácii cieľov jazykovej politiky a na hodnotení ich plnenia. Najdôležitejšou stránkou tejto kompetencie je spoluúčasť na stanovení cieľov jazykovej politiky, ktorá spočíva v cieľavedomej plánovacej činnosti umožňujúcej vypracovanie prognóz, programov a plánov pre jazykovú politiku. Plánovanie jazyka zahŕňa vytýčenie cieľov jazyka ako súčasti spoločenského styku (dotýka sa jazyka globálne), prognózu rozvoja jazykového systému, stanovenie cieľa zvyšovania efektívnosti verbálnej komunikácie a cieľov plánovania a rozvoja jazykových schopností. Príspevok J. Skácela dosť zreteľne ukazuje postavenie lingvistiky ako spolutvorcu jazykovej politiky. Z tohto postavenia lingvistiky vyplýva, že úlohou jazykovedných inštitúcií je prispievať k príprave komplexných podkladov pre jazykovopolitické rozhodovania.

Objektívnym základom toho, že lingvistika spoluvytvára jazykovú politiku, je fakt, že javy, ktoré jazykoveda skúma, majú jazykovopoliticky relevantné vlastnosti. J. Kačala (s. 44—49) poukazuje na jazykovopolitické dimenzie pojmu spisovný jazyk a vyvodzuje z nich závery pre jazykovednú činnosť v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Na prvom mieste sa uvádza potreba ďalšieho výskumu spisovného jazyka, jeho systému a dynamiky, čo je pochopiteľné, lebo ide o vybudovanie vedecky zdôvodnenej základne na vypracovanie stratégie a taktiky jazykovednej regulatívnej činnosti. Konceptuálne základy systému regulatívnych činností zameraných na spoločenské fungovanie národného jazyka načrtol J. Kořenský (s. 68—74). Podnetne naznačil problémy, od riešenia ktorých závisí adekvátna teória hodnotových kategórií regulatívnych činností. Jedným z najdôležitejších predpokladov tejto teórie je vypracovanie interdisciplinárne fundovanej dynamickej deskripcie jazykovej situácie. Užitočné informácie o zahraničných výskumoch obsahuje príspevok V. Krupu (s. 100—104), ktorý približuje teóriu jazykovej existencie v Japonsku, a E. Sekaninovej (s. 104—108), ktorá podáva prehľad o jazykovej politike v ZSSR.

Osobitne závažná je úloha jazykovej politiky vo viacjazykovom komunikačnom spoločenstve. Vo vzťahu k našej jazykovej situácii, ktorú charakterizuje protiklad domáci jazyk (slovenčina) — kontaktový jazyk (čeština; v príspevku J. Bosáka — s. 61—68), jasne sa formuluje stratégia jazykovej politiky: vytváranie spoločného kultúrneho kontextu, zbližovanie kultúr (V. Budovičová, s. 125—134), zmenšovanie kulturologickej vzdialenosti medzi našimi národmi a jazykmi (J. Horecký, s. 15—24). Podčiarkuje sa, že rovnoprávnosť slovenčiny a češtiny neznamená aj ich rovnaké postavenie z hľadiska ich používateľov, z čoho sa vyvodzujú požiadavky pre taktiku jazykovej politiky. V tejto súvislosti je zaujímavé aj hodnotenie postavenia slovenčiny v kontaktovej jazykovej situácii v Juhoslávii (M. Myjavcová z Nového Sadu, s. 109—115).

Zborník obsahuje závažné príspevky k otázkam jazykovej kultúry. Nápadnou črtou článkov slovenských lingvistov je to, že pri objasňovaní problematiky jazykovej kultúry vedome nadväzujú na výsledky výskumov českých a sovietskych jazykovedcov, a to najmä pri riešení otázky vzťahu kultúry, resp. kultivovanosti reči k uplatňovaniu spisovného jazyka. Ide o úsilie prekonať silnú

tradíciu v slovenskej jazykovej situácii, podľa ktorej kultivovanosť jazykového prejavu sa striktne viazala na dodržiavanie spisovnej normy. Toto úsilie je motivované poznatkami o diferencovanom fungovaní spisovného jazyka, ale aj ostatných existenčných foriem (útvarov) národného jazyka v rozličných komunikačných sférach (K. Buzássyová, s. 176—184). To, pravda, neznamená, že spisovnému jazyku nepatrí priorita pri skúmaní otázok jazykovej kultúry. F. Kočiš zdôrazňuje, že objektom jazykovej kultúry je predovšetkým spisovný jazyk: „Jedno je však isté, že treba viesť zreteľnú čiaru medzi kultúrou spisovného jazyka a kultúrou vyjadrovania vôbec, pri ktorom nemusí ísť primárne o otázku spisovnosti či nespisovnosti, no napriek tomu kultivovanosť akéhokoľvek vyjadrovania sa najmä v súčasnej jazykovej situácii meria kultivovanosťou spisovného jazyka" (s. 147). Toto konštatovanie treba rozvinúť v tom zmysle, že jestvovanie kultivovanej spisovnej slovenčiny je nutným predpokladom celospoločenskej jazykovej komunikácie na úrovni požiadaviek doby, avšak spisovná norma nie je jediným kritériom hodnotenia jazykových prejavov. J. Findra (s. 236—244) prichádza k poznatku, že popri norme spisovného jazyka pri hodnotení kultivovanosti jazykového prejavu treba brať do úvahy aj normy jednotlivých foriem (útvarov) národného jazyka, ako aj normy príslušného štýlu a žánru, pričom dôležitým aspektom hodnotenia je diferencovaná komunikačná situácia.

Rozšírenie zúženého pohľadu na kultúru jazykových prejavov, resp. reči (hodnotenie z hľadiska spisovnej normy) je späté s hľadiskom komunikatívnej primeranosti. Á. Kráľ (s. 185—196) zvýrazňuje poznatok, že kultúra reči sa zhoduje s optimálnym stavom komunikatívnej funkcie reči prejavujúcej sa vo vzťahu ku konkrétnemu komunikatívnemu cieľu v istej situácii. Do poľa pozornosti sa dostáva pojem optimálnej komunikácie, ktorý predpokladá poznatky o komunikatívne relevatných faktoroch sociálneho styku, ktoré sa odrážajú v jazykových prejavoch ako ich komunikatívne vlastnosti (J. Dolník, s. 197—203). Dôležité je spoznávať distribúciu týchto vlastností, a to v závislosti od typov jazykových prejavov spojených s typmi komunikačných situácií a komunikačných úloh. K. Buzássyová (s. 176—184) presvedčivo ukazuje, že kultivovanosť jazykových prejavov sa prejavuje v rozličných komunikačných sférach rozlične, čo je podmienené tým, že v jazykových prejavoch z odlišných sfér (publicistiky, umeleckej literatúry, náučnej literatúry a pod.) zakaždým dominuje iná vlastnosť z množiny možných vlastností určujúcich kultivovanosť prejavu, ale aj tým, že istá vlastnosť (napr. jazyková tvorivosť) sa v odlišných komunikačných sférach prejavuje rozdielnym spôsobom.

Je zrejmé, že pri načrtnutom poňatí kultúry reči sa stáva ešte zložitejšou otázka kodifikácie. Ukazuje sa potreba aj u nás riešiť túto otázku tak ako napr. v Poľsku. Podľa W. Lubaša (s. 176) „v socialistickej spoločnosti treba v teórii jazykovej kultúry zdôrazňovať potrebu zovšeobecnenia účinných vzorov zároveň s náukou o jazyku, jeho systéme zakotvenom v rôznych spoločenských reláciách. Normovaniu, jazykovej kodifikácii má predchádzať sociolingvistický opis jazykovej situácie". Tejto potreby sme si už dobre vedomí, vytyčujeme si za cieľ dosiahnuť optimálny spoločenský charakter kodifikácie (F. Kočiš), avšak už teraz sa ukazuje, že v slovenskej jazykovej situácii nebude jednoduché stanoviť hranice spisovnosti určené na základe sociolingvistického výskumu všetkých vrstiev a skupín používateľov jazyka (v tejto súvislosti je iste zaujímavá otázka jazykovej chyby, ktorú rozoberá S. Ondrejovič, s. 209—213).

Zo spomínaného širšieho chápania kultúry reči, resp. kultivovanosti jazykových prejavov vyplýva aj požiadavka hľadania nových spôsobov jazykovej výchovy. Zatiaľ sa skôr deklaruje, ako sa účinne realizuje zásada, že jazyková výchova má spočívať v rozvíjaní poznania zákonitostí a fungovania jazyka v spoločnosti. Vieme, že mimoriadne dôležitú úlohu majú „nepriame, mimovoľné nástroje zvyšovania jazykovej kultúry" (M. Tomčík, s. 53—61), t. j. krásna a odborná literatúra, tlač, televízia, rozhlas a podobne, lenže práve tu — ako sa na to poukazuje vo viacerých príspevkoch — je situácia dosť nepriaznivá: Pri hľadaní nových postupov pri jazykovej výchove treba, pravda, zužitkovať doterajšie pozitívne výsledky (porov. príspevky M. Pisárčikovej, s. 256—263; J. Jacka, s. 263—268; J. Doruľu, s. 268—271; I. Masára, s. 282—287; E. Rísovej, s. 295—299; M. Považaja, s. 310—313).

Pri sumarizačnom pohľade na recenzovaný zborník sa žiada zvýrazniť, že sa v ňom predovšetkým ujasňujú otázky a pojmy, s ktorými sa musí naša jazykoveda v súčasnom období vyrovnávať. Problematika jazykovej politiky a jazykovej kultúry sa osvetľuje v teoretickom aj praktickom aspekte, v kontexte našej lingvistickej tradície, ako aj v nadväznosti na výsledky zahraničných (najmä sovietskych) výskumov, zdôrazňuje sa potreba interdisciplinárneho prístupu. Zborník je dokladom toho, že naša jazykoveda je schopná riešiť súčasné jazykovopolitické a jazykovokultúrne otázky v súlade s aktuálnymi aj perspektívnymi spoločenskými potrebami.

J. Dolník

MISTRÍK, J.: *FREKVENCIA TVAROV A KONŠTRUKCIÍ V SLOVENČINE.* Bratislava, Veda 1985. 320 s.

Po monografiách *Frekvencia slov v slovenčine* (1969) a *Retrográdny slovník slovenčiny* (1976) uzatvára J. Mistrík — čosi viac ako za 15 rokov — svoju „trilógiu" z oblasti matematicko-štatistického opisu slovenského jazyka prácou *Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine* (1985). Ide o vedeckú prácu, ktorá síce materiálovo aj metodicky nadväzuje na prvé dve monografie, ale zároveň rozširuje fond kvantitatívneho opisu slovenčiny novým smerom. O užitočnosti takéhoto opisu sa už dnes našťastie neuvažuje ani nepochybuje.

Kvantitatívne charakteristiky jazykových prvkov a ich kategórií sú v súčasnom štádiu vedeckého poznania nevyhnutné pre moderný opis jazyka, a to rovnako pre opis jeho systému, ako aj fungovanie v komunikácii. Názorným a pekným príkladom využitia kvantitatívnych metód pri teoretickom opise jazyka je aj nedávno vydaná monografia M. Těšitelovej a kol. *Kvantitativní charakeristiky současné češtiny* (1985), samostatný pendant či komplement vedeckej gramatiky češtiny (Mluvnice češtiny 1—2, 1986). Mistríkova monografia vyšla približne v tom istom čase, no na rozdiel od českých lingvistov ju autor spracoval sám, a tak jeho opis nemôže byť taký vyčerpávajúci a úplný, hoci metodologický rámec je vcelku zhodný — komplexný pohľad na všetky jazykové roviny.

J. Mistrík začína uvádzaním frekvencie a sekvencií grafém (s. 9—44). Východiskový materiál je rozsiahly, obsahoval 1 000 000 grafém z 200 000 slov z 50 rozličných textov z 5 štylistických okruhov (dialóg, umelecká próza, poézia, publicistika, náučná próza — ako v predchádzajúcich dvoch autorových prácach). Nové je uvádzanie sekvencií grafém v podobe digramov a trigramov na začiatku i na konci slov, nechýba ani skúmanie slabičnosti slov. Možno len podporiť autorovu konštatáciu, že v každom modernom jazyku funguje dnes veľký počet internacionalizmov, vzniká veľa nových variácií a zoskupení grafém, no zákonitosti ich frekvencie a distribúcie sú charakteristickým identifikátorom jazyka alebo textu.

Najviac pozornosti J. Mistrík venuje zisťovaniu frekvencie a distribúcie slovných tvarov (s. 45—243). Aj keď predmetom doterajších prác z kvantitatívnej lingvistiky bolo predovšetkým skúmanie lexiky, slovný tvar je rovnako príťažlivým predmetom výskumu, pretože je komplexným nositeľom mnohých lexikálno-sémantických i syntakticko-sémantických signálov, ktoré sú relevantné pre identifikáciu a charakteristiku textu, ako aj pre exaktný výskum gramatických kategórií jazyka. Na rozdiel od lexikálnych jednotiek, ktorých inventár je otvorený a ustavične sa mení a dopĺňa, inventár gramatických kategórií je relatívne uzavretý, a preto autor pri jeho skúmaní vychádza z iného korpusu: vybral 50 000 viet tak, že z každej z 5 štylistických oblastí sa z 10 prameňov vybralo po 1000 viet; celý súbor má 610 124 slovotvarov. Základnými jednotkami výskumu sú slovný tvar (tvar slova, slovotvar), gramatický tvar (útvar) a syntaktická konštrukcia. Medzivýsledky výskumu sa uvádzajú parciálne najprv podľa jednotlivých slovných druhov a ich

vybraných kategórií, potom sa skúma frekvencia a distribúcia morfologických tvarov a útvarov, a to frekvencia pádov a predložiek, adjektívnych stupňov, slovesných tvarov, napokon sa uvádza retrográdny index slovotvarov. Tento index je na rozdiel od tradície spracovaný z textov, nie zo slovníka, skúmajú sa teda slová-tvary, nie slová-lexémy. Výsledky sa dosť líšia: zistila sa napríklad prekvapujúco nízka tvarová produktívnosť v súvislých textoch, jednotlivé slová sa používajú iba v istých formách. (Toto zistenie by sa malo uplatniť pri tvorbe jazykových učebníc a príručiek.)

Dĺžka vety ako fyzická vlastnosť jazykovej jednotky, ktorej exaktne zistená kvantitatívna podoba signalizuje vlastnosti textu, sa najčastejšie merala slovami (t. j. slovotvarmi), menej slabikami, resp. pomocou vetných úsekov alebo vetných členov. J. Mistríkovi v časti o frekvencii a distribúcii vetných konštrukcií (s. 245—308) pri meraní dĺžky vety slovami vychádza, že v slovenčine sa najčastejšie vyskytujú štvorčlenné vety. Pri meraní dĺžky vety pomocou vetných úsekov — J. Mistrík používa termín klauza (= významová skupina slov s jednou predikáciou) — je najfrekventovanejšia významová skupina slov s jednou predikáciou. Jednoduché vety tvoria celých 50 % skúmaného súboru.

Mistríkov výskum kvantitatívnych charakteristík slovenčiny je pozoruhodný a vedecky závažný. Zatiaľ tieto výsledky využíva najmä autor sám — predovšetkým v štylistike a textike —, ale perspektívne iste poslúžia ako východisko pri prehĺbenom teoretickom opise slovenského jazyka v syntetických dielach, pri konkrétnych aplikáciách (zostavovanie rôznych typov slovníkov, učebníc a ďalších didaktických pomôcok), určite aj priamo vo výrobe (tlačiarske a prekladacie stroje), nepochybne aj v počítačovej technike, kde sa už dnes dá vstupovať do pamäti počítača priamo (bez použitia diernych štítkov či pások a pod.).

Mistríkovo súborné dielo predstavuje však nielen bázu kvantitatívnych údajov prístupných ďalším odborom. Komplexný kvantitatívny opis jazykových jednotiek zo všetkých rovín jazykového systému má v súčasnosti aj výrazný metodologický aspekt: pomáha overovať či empiricky potvrdzovať existenciu istého javu. Pochopiteľne, isté javy možno s určitosťou predpokladať — napríklad najväčší výskyt predložiek v textoch náučného štýlu. Bez kvantitatívnej analýzy nemáme však tento predpoklad kvantifikovaný, potvrdený, navyše chýba aj relevantné porovnanie s ostatnými štýlmi a oblasťami a pod. V takýchto prípadoch majú kvantitatívne údaje zreteľnú argumentačnú silu.

Výsledky kvantitatívnej analýzy ovplyvňuje jednak rozsah skúmaného súboru (ten je však pri dnešnej generácii počítačov už nie problémom), ako aj výber textov podľa štýlových oblastí, resp. komunikačných sfér. Hoci sa niektoré údaje výrazne líšia podľa štýlových oblastí, nie je to dôvod na nedôveru voči získaným výsledkom: potvrdzuje sa fakt, že jednota jazyka je v jeho rozmanitosti — nie v nepresnosti, že matematické údaje o zákonitostiach v živej reči, v súvislých textoch nie sú axiómou, ale iba pomocným signálom na orientáciu vo výskume.

J. Bosák

ŠTÍCHA, F.: *UTVÁŘENÍ A HIERARCHIZACE STRUKTURY VĚTNÉHO ZNAKU.* Praha, Univerzita Karlova 1984. 129 s.

Podľa samého autora cieľom monografie je prispieť k prehĺbeniu poznatkov o vetnej štruktúre prirodzených jazykov, najmä jej sémantickej zložky, a zároveň poukázať na existenciu obsahových jazykových hodnôt, ktoré sú funkciou vetného znaku. V tejto oblasti vzniká najmä v posledných dvoch desaťročiach pozoruhodná produkcia, miestami však až neprehľadná. F. Štícha naväzuje najmä na výsledky československej a sovietskej lingvistiky, predovšetkým na práce F. Daneša, Z. Hlavsu, M. Grepla, P. Adamca, J. Kořenského, ako aj na práce autorov leningradskej skupiny

štruktúrnej typológie i ďalších sovietskych lingvistov zaoberajúcich sa otázkami diatézy a vetnej paradigmy. V dobrom výbere sa tu citujú a využívajú aj práce slovenských syntaktických a lexikálnych sémantikov.

V monografii F. Štícha nachádzame novým spôsobom (pomocou novej dokumentácie) osvetlené niektoré základné princípy a procesy „utvárania a hierarchickej usporiadanosti" systému (paradigmy) sémanticko-syntaktických štruktúr, odvodených od jedného a toho istého obsahu, reprezentovaného spravidla jednou slovesnou hyperlexémou, ktorú autor nazýva propozičný obsah.

Z konkrétnej analýzy syntakticko-sémantických vlastností výpovede autorovi vyplynula potreba dôslednejšieho premyslenia problému vety ako bilaterálnej jazykovej hodnoty a definovania syntaktickej štruktúry vetného znaku s dôrazom na jeho sémantickú štruktúru; týmto otázkam je venovaná celá prvá kapitola *Veta a propozícia* (s. 11—40). V druhej kapitole *Princípy hierarchizačných procesov* (s. 41—70) sa potom autor zaoberá hierarchizačnými procesmi sémantického modelovania propozičného obsahu na formálnosyntaktickej rovine. Pokúša sa zároveň vymedziť základné princípy hierarchizačných procesov, ktoré sa tu nazývajú princípom sémantickej reprezentácie, syntaktickej konverzie a syntaktickej distribúcie. Predmetom tretej kapitoly (s. 71—82) je rozbor kauzatívnych vetných štruktúr. V poslednej štvrtej kapitole (s. 83—114) autor ukazuje, ako je s problematikou paradigmatiky sémantickosyntaktických štruktúr (odvodených od toho istého predikátu) spojený pojem slovesný rod.

F. Štícha sa pri výklade o vete a propozícii nevyhýba ani úvahám o prastarom probléme podstaty vety. Snahy definovať vetu ako spontánny pojem vyjadrený slovami (t. j. nie ako racionálny konštrukt) vedú podľa neho k neplodným a „platonickým" špekuláciám. Za novú fázu vo výskume problému vety považuje obdobie, keď sa začalo rozlišovať medzi vetou a výpoveďou (S. Karcevskij a i.). Niektorí autori sa však doteraz vyjadrujú polemicky proti tomuto rozlišovaniu argumentujúc, že každá prehovorová jednotka má v sebe systémovú zložku (K. Horálek), takže napr. aj výpovede ako *Oheň!* (t. j. menné vety) sú podľa nich systémovými útvarmi, čiže sú rovnocenné so slovesnými vetami. Ale ako v tejto súvislosti vhodne pripomína F. Štícha, kontroverzie tu môžu byť sčasti spôsobené aj tým, že systém v jazyku sa chápe rôzne. Otázku podstaty systému bude zrejme treba neustále vyjasňovať a jej riešenie prepracúvať špeciálne v syntaxi a vetnej sémantike (porov. o tom štúdiu F. Miku o vete ako semiotickej a štruktúrnej jednotke v Jazykovednom časopise, *37*, 1986, s. 10—20; 124—132).

V novšej jazykovednej literatúre sa hojne stretávame s úvahami o syntaktickej (vetnej) synonymii a homonymii. Hľadajú sa rôzne kritériá na ich určovanie, pričom sa pracuje s rozličnými pojmami — termínmi, ktoré signalizujú, že problematika vety sa dostáva do kvalitatívne nových súvislostí. Táto terminológia (napr. vetná štruktúra, schéma, paradigma, vetný vzorec, typ, model, variant, invariant, propozícia, diatéza, konverzia, hierarchizácia a pod.) predstavuje sústavu, ktorá sa prepracúva v tej miere, ako sa prehlbuje analýza syntakticko-sémantických vlastností vety ako komplexnej jazykovej hodnoty (entity). Aj F. Štícha buduje vo svojej práci model hodnôt v rámci danej sústavy, v súvislosti s čím sa nanovo premýšľajú aj viaceré tradičné pojmy. Konkurenciu napr. autor navrhuje chápať širšie — nielen ako synonymiu a variantnosť (v lexikálnej sémantike sa tieto pojmy zreteľne diferencujú), ale aj ako paradigmatické fixovanie systémových jazykových významov. Možno pripustiť, ako hovorí autor, že pojem synonymie jazykových prostriedkov je jasnejší, vyhranenejší a špecifickejší pojem než pojem jazykovej konkurencie, ale iba v tom zmysle, že termín synonymum sa ustálil na označenie jazykového prostriedku istého významu relatívne (!) totožného s významom iného prostriedku viac či menej štruktúrne odlíšeného. Ťažkosti vyplývajú z toho, že jednak doteraz nie je jasné, čo treba zahrnúť pod význam, a jednak z toho, že nie je jasné, čo je totožnosť významu, a napokon aj z toho, že raz sa ukazuje výhodnejšie vychádzať z pokusov o určenie zhodnosti významov pri silnejších podmienkach a raz pri menej silných podmienkach — v závislosti od cieľa výskumu.

Podnetná je kapitola, kde sa autor pokúša o vlastný výklad štrukturovanosti obsahu. Vyčleňuje

situačný, kognitívny, komunikatívny a jazykový obsah. Situačný obsah predstavuje uňho mimojazykovú a mimomyšlienkovú realitu, ktorá tvorí dej, resp. statickú reláciu sprostredkovanú materiálnymi entitami, a zmyslovo je uchopiteľná ako situácia svojho druhu. Domnievame sa však, že túto „rovinu" nie je primerané včleňovať do (obsahu) jazykového znaku. Ide predsa, ak dobre interpretujeme autorov výklad, o objektívnu realitu, ktorú znak zastupuje, resp. realitu, na ktorú znak odkazuje. Znak by v takomto prípade odkazoval na seba samého, resp. na svoju zložku.

Ako príklad na synonymiu, ktorá sa týka situačného obsahu (ako invariantu), sa uvádzajú vety typu (a) *Petrík ide s mamičkou na nástupište.* (b) *Petrík sprevádza mamičku na nástupište.* Autor tvrdí, že obsahový rozdiel „ísť s niekým" a „sprevádzať niekoho" nie je zakotvený v objektívnej realite, ale až v jej sociálnom a racionálnom zhodnotení. S tým treba súhlasiť, ale nemalo by potom význam považovať za synonymné aj výpovede typu (a) *Peter vzal tašku.* (b) *Peter ukradol tašku* ..., keďže v objektívnej realite to môže „vyzerať" rovnako?

Poznamenajme k tomu, že analýza synonymných dvojíc u F. Štícha je ináč dobre premyslená a podnetná. Diskutovať by sa však dalo ďalej aj o tom, či autor je celkom oprávnený tvrdiť, že J. Panevová sa mýli, keď usudzuje, že výpovede typu (a) *Nakrájal salámu na päť kusov* a (b) *Nakrájal zo salámy päť kusov* majú rôzny význam, ale ten istý obsah zodpovedajúci tej istej skutočnosti. Je nepochybné, že ak v prvej výpovedi sa vyjadruje, že zo salámy vzniklo päť kusov a v druhej, že vzniklo kusov šesť, nejde o totožnosť v objektívnej realite, a teda ani v obsahu. Ale situácia je zložitejšia v tom, že výpoveď (b) môže označovať to isté, čo výpoveď (a), t. j. že celá saláma ostala rozkrájaná na päť kusov. Tu sa však už dostávame ku kritériám, na ktorých je vybudovaná teória synonymie u J. J. Katza (najmä v práci *Semantic Theory,* New York 1983).

Na rovine kognitívneho obsahu, abstraktnej myšlienkovorečovej, dejovej, resp. statickej relačnej hodnoty, uvedené vety nie sú podľa autora synonymné, lebo reprezentujú odlišné myšlienkové obsahy. Aj tu však poznamenajme, že vyjadrenie *Petrík ide s mamičkou na nástupište* môže znamenať to isté, môže „reprezentovať ten istý obsah" ako vyjadrenie (b). Môže vyjadrovať význam „Petrík sprevádza matku", ale napr. aj to, že „Petrík ide na nástupište a mamička ho sprevádza."

Komunikatívny obsah sa hodnotí ako myšlienková realita zodpovedajúca kognitívnemu obsahu; je „jeho nadstavbou v zmysle subjektívneho hodnotenia." Povahu tejto obsahovej roviny vyjasňuje najmä poznámka, že sa tu premieta myšlienka P. Nováka o rozdielnom, „tendenčnom" vyjadrovaní tej istej reálnej situácie. Jazykový obsah sa naproti tomu definuje ako „informácia zakotvená v sytéme entít jazykovej ontológie a medzi týmito entitami existujúcich formálnych a sémantických relácií".

Synonymia sa podľa povahy invariantu člení na tri typy: (1) výpovednú synonymiu v užšom zmysle, t. j. synonymiu rôznych výpovedí danú invariantom na rovine situačného obsahu; (2) na vetnú synonymiu, resp. synonymiu rôznych vetných znakov, ktorá je daná invariantom na rovine situačno-kognitívneho obsahu; (3) syntaktickú (konštrukčnú) synonymiu, ktorá je daná invariantom na rovine situačno-kognitívneho obsahu a valenčnej vetnej formy (variantnou zložkou synonymie je tu pádová vetná forma).

Tabuľka na s. 31, demonštrujúca autorov trojrovinový model jazykovej reprezentácie, predstavuje jednu z hlavných poínt práce. Prvú, propozičnú rovinu tvorí podľa nej súbor troch aktantov-subjektu, objektu a lokácie/adresáta, kým na ďalšej, sémantickej rovine sa predpokladá väčší súbor rolí: agens, iniciátor, kauzátor, mediátor, nositeľ deja a paciens. Tieto sémantické roly sa vyčleňujú na základe rôznych typov v syntaktických štruktúrach: *Voda* [mediátor] *naplnila jamu.* — *Jama sa naplnila vodou.* — **Jama bola naplnená (vodou), Eva* [agens] *naplnila košík bielizňou.* — **Košík sa naplnil Evou.* — *Košík bol naplnený (bielizňou). Rečník* [iniciátor] *naplnil sálu vzrušením.* — **Sála sa naplnila rečníkom.* — **Sála bola naplnená rečníkom. Obraz* [kauzátor] *naplnil Karola nadšením* — **Karol sa naplnil obrazom.* — **Karol bol naplnený obrazom.* Za povšimnutie stojí, že nositeľ deja sa hodnotí ako sémantická rola objektu. F. Štícha totiž argumentuje, že subjekt môže „niesť" dej iba v zmysle jeho aktivácie či podmieňovania, kým objekt „nesie" dej v zmysle jeho materiálnej

zakotvenosti. Keďže zmysel výrazu „byť nositeľom deja" je bezprostrednejšie spätý s faktom materiálnej zakotvenosti deja, autor kladie do protikladu zmysly výrazov pôvodca deja a nositeľ deja. Objektová sémantická rola nositeľa deja zodpovedá v jeho chápaní niekoľkým subjektovým rolám: 1. mediátoru: *Petra* [nositeľ deja] *vzbudil hluk* [mediátor]. 2. Kauzátoru: *Peter* [nositeľ deja] *sa vyľakal tieňa* [kauzátor]. 3. iniciátoru: *Eva* [iniciátor] *spálila rezne* [nositeľ deja] — iné je však *Eva* [agens] *spálila list* [paciens]. V danom prípade ide, samozrejme, o iné použitie termínu nositeľ deja než je bežné v slovenskej syntaxi, kde sa termín nositeľ deja uplatňuje skôr synonymne s termínom pôvodcu deja.

Syntaktická štruktúra chápaná ako valenčná štruktúra predikátu zodpovedá zároveň aj trojprvkovej aktantovej štruktúre vetných komponentov propozičných obsahov — formálne ide totiž tiež o trojkomponentovú štruktúru, pozostávajúcu z podmetu a komplementov 1. a 2. stupňa (2. stupeň zodpovedá lokácii alebo adresátovi a má nižší stupeň vetnej konštitutívnosti).

Ďalšia kapitola je venovaná princípom hierarchizačných procesov v rámci propozície (sémantickej štruktúry vety), osobitne napr. syntaktickej a sémantickej reprezentácii subjektu a syntaktickej konverzii. Pri výklade o konverzných typoch (a takisto aj pri definovaní konverzie) sa však autor prekvapujúco obmedzuje len na prípady, keď sa predikát vyjadruje tou istou lexémou, pracuje — povedané inou terminológiou — vlastne len s lexikálno-sémantickou a sémantickou konverziou. V tomto rámci sa potom uvádzajú detailné výklady šiestich typov konverzných vzťahov: (1) *Československo oslobodila Červená armáda.* — *Československo bolo oslobodené Červenou armádou.* (2) *Výmole zapĺňuje voda.* — *Výmole sa zapĺňajú vodou.* (3) *V tráve sa trblieta rosa.* — *Tráva sa trblieta rosou.* (4) *Zaviera oči.* — *Zavierajú sa mu oči.* (5) *Napustil vodu do vane.* — *Napustil vaňu vodou.* (6) *Vybrať listy zo schránky.* — *Vybrať schránku.* V treťom type ide o rozštiepenie valencie, resp. sémantickej roly. Domnievame sa, že tieto prípady má zmysel zaraďovať medzi konverzné, aj keď sa zvyčajne označujú ako kvázikonverzné. J. D. Apresian za kvázikonverzný považuje aj štvrtý typ, lebo príslušná opozícia je tu spojená s protikladom zámernej a nezámernej činnosti. V niektorých kontextoch však táto diferencia môže byť neutralizovaná (*Únavou sa mu zavierajú oči.* — *Únavou zaviera oči.*).

Šiesty typ predstavuje zníženie počtu komplementov, čo ho podľa nášho názoru automaticky vylučuje spomedzi kandidátov na konverziu. Autor oprávnene konštatuje, že kým nekonverzné syntaktické transformácie predstavujú relatívne periférne procesy, konverzné transformácie sú centrálnymi jazykovými procesmi.

Pod princípom syntaktickej distribúcie propozičných prvkov autor rozumie a preberá predovšetkým otázky nulovej syntaktickej reprezentácie propozičného objektu typu *Žena varí (obed).* Je to problematika, ktorou sa zaoberal takisto veľký počet autorov, u F. Štíchu sú tieto otázky skôr len načrtnuté.

V tretej kapitole, venovanej problematike kauzácie, sa autor podnetne zaoberá nielen slovesami s kauzatívnym významom (vlastnými kauzatívami), ale aj širšie kauzatívnymi vetnými konštrukciami vôbec, ich typmi vzhľadom na kauzujúci i kauzovaný prvok a konkrétnu lexikálnu náplň predikátu. Osobitne sa sústreďuje na interpretáciu vzťahu kauzatívneho významu slovesa a tranzitívnosti.

Predmetom štvrtej kapitoly je výklad slovesného rodu. Uvádzajú sa v nej podrobné prehľady jednotlivých výkladov tejto kategórie. Podstata pasíva sa vidí vo funkcii prezentovať dejovú situáciu ako zasahovanie objektu dejom, z čoho sa potom odvodzuje aj vysvetlenie prevahy pasívnych konštrukcií s nevyjadreným subjektom. Upozorňuje sa okrem iného na to, že pasívum sa najviac používa v odbornej komunikačnej sfére (dodajme: aj administratívnej a publicistickej) a bohato sa uplatňuje i v umeleckej literatúre, ale nie je neznáme ani v hovorovej reči. Pritom, pravda, pasívum v hovorovej reči a v nespisovných prejavoch bude treba iba skúmať, čo platí v rovnakej miere o českej i slovenskej situácii.

Práca F. Štíchu vychádza z konkrétneho jazykového materiálu, jej závery majú však všeobecnú

povahu i všeobecnú platnosť. Vyznačuje sa nielen dobre premyslenou teoretickou bázou a neustálym ohľadom na dialektické spätie obsahového a výrazového plánu jazyka, ale aj pozoruhodne vypracovaným pojmoslovným aparátom a jeho presným uplatňovaním. Pozoruhodná produkcia teoretických syntaktických prác z posledných 10—15 rokov sa takto obohatila o ďalší zaujímavý a hodnotný titul.

S. Ondrejovič

LINHART, J.—NOVÁK, V. J. A.: *PRINCÍP ODRAZU V BIOLÓGII A PSYCHOLÓGII.* Praha, Academia 1985. 244 s.

V súlade so spoločenskou potrebou zovšeobecňovania a syntézy narastajúceho množstva faktografických poznatkov rozličných vied autori recenzovanej knihy sa usilujú všestranne osvetliť pojem odrazu ako — podľa autorov dosiaľ málo používaného — nástroja komplexného prístupu a syntézy nahromadených poznatkov v prospech ich praktického využitia. V ich koncepcii sa nehovorí o teórii odrazu, ale o princípe odrazu ako o princípe všeobecnej súvislosti a vývoja, čiže ako o jednom z najvšeobecnejších a najzákladnejších zákonov marxistickej dialektiky. Vychádzajú z Leninovej tézy, podľa ktorej odraz je vlastnosť každej hmoty, a celá práca je pokusom o odpoveď na Leninovu otázku, akým spôsobom je spojená anorganická hmota s hmotou, ktorá sa skladá z rovnakých atómov, avšak má — na rozdiel od anorganickej hmoty — vyvinutú schopnosť vnímania. Na základe dôkladného rozboru princípu odrazu, pri ktorom spájajú systémový prístup s vývojovou metódou, objasňujú, prečo sú vlastnosti ľudského subjektu len zvláštnym prípadom vlastností odrážajúceho predmetu, a zdôvodňujú, že ľudský subjekt je vývojovo najvyšší prípad odrážajúceho predmetu.

V práci sa objasňuje postupný vývoj spoločenského vedomia od začiatkov biologickej formy pohybu až po psychosociálnu úroveň. Tento vývoj si treba predstaviť ako hierarchiu kvalitatívnych úrovní v evolúcii nervového odrazu, pričom každej úrovni zodpovedá istý typ odrazu a istá trieda organizmov s charakteristickým fyziologickým mechanizmom. Vznik psychiky a spoločenského vedomia predstavuje význačný kvalitatívny skok vo vývoji odrazu a nervovej činnosti. Rozhodujúci význam pre vznik najvyššieho stupňa odrazu — vedomia má kvartárny a kvintárny odraz. Kvartárny odraz je podkladom reči, t. j. dorozumievania a preberania skúseností (ide o princíp vzniku druhej signálnej sústavy a podmienok formovania spoločenského vedomia). Preberaním skúseností iných jedincov a ich hodnotením a syntézou na základe podmienených reflexov vyššieho stupňa vzniká kvintárny odraz ako podklad a jednotka ľudského myslenia (čiže abstraktného myslenia, ktoré je schopné odrážať aj prírodné a spoločenské zákonitosti). Z nášho hľadiska je zaujímavá otázka miesta a úlohy jazyka, resp. reči v evolučnom procese, a preto si podrobnejšie všimneme výklady, ktoré sa vzťahujú na znak a význam, na jazyk a reč.

Základom dialektickomaterialistického poňatia vzniku znaku je pojem podmieneného reflexu. Znak vzniká na podklade asociácie medzi pôvodne indiferentným podnetom a označovaným predmetom — pôvodne indiferentný podnet začne zastupovať a označovať daný predmet, ako aj vybavovať v psychike človeka predstavu o predmete (pôvodne indiferentný podnet nadobúda povahu podmieneného podnetu čiže signálu, ktorý zastupuje nepodmienený podnet). Subjekt odráža predmet, jeho znak (signál) a uvedomuje si asociačný vzťah medzi nimi. Označovacia a vybavovacia funkcia znaku spočíva na asociačnej syntéze odrazu predmetu a odrazu znaku (odraz sa chápe ako čiastočná zhoda medzi dvoma javmi). Na psychosociálnej úrovni znak je zmyslovo vnímateľný jav, ktorý v procese poznania signalizuje (označuje a zastupuje) a vybavuje určitý predmet. Za podstatnú črtu poznávacích procesov človeka sa pokladá dialektické rozdvojenie kognitívnej aktivity na odraz a na znaky, ktoré sú materiálnymi nositeľmi obsahu (s termínom obsah sa však pracuje dosť svojvoľne). Treba poznamenať, že sa síce rozlišuje medzi znakom ako

materiálnym javom a jeho odrazom, ale nevyvodzujú sa z toho žiadne dôsledky, hoci by sa to žiadalo pri objasňovaní spoločenského vedomia (tejto otázke je venovaná osobitná kapitola). Rozlišuje sa medzi jazykom, ktorý je nositeľom vedomia, a rečou ako činnosťou spočívajúcou v dorozumievaní prostredníctvom jazyka, ale túto dichotómiu autori nevzťahujú na znak, z čoho vyplývajú isté neujasnené otázky (v jazykovednom aspekte ide o problematiku unilaterálnosti a bilaterálnosti znaku, resp. jazykového a komunikačného znaku).

Spomínané dialektické rozdvojenie kognitívnej aktivity sa podľa autorov zjednocuje vznikom významu. Význam určujú ako zovšeobecnený odraz skutočnosti, ktorý vzniká zjednotením kognitívnej, lingvistickej a činnostnej (v spätosti s motivačno-hodnotovou) zložky. Otvorená zostala otázka, čím je určená lingvistická zložka významu a ako dochádza k syntéze uvedených zložiek. Zdá sa, že neujasnenosť tejto otázky sa prejavuje aj v neujasnenosti vzťahu medzi významami, ktoré sú vyjadrené a spredmetnené znakmi a obsahmi vedomia. Na jednej strane sa tvrdí, že myšlienka tvorí s jazykom (znakovými systémami) dialektickú jednotu, na druhej strane sa význam a vedomý odraz („je sjednocením složek činnostních, kognitivních, lingvistických a motivačně hodnotových, včetně vůle", s. 127) stotožňujú, čo nabáda k predstave o zhode myslenia (vedomia) a jazyka (otázka sa komplikuje zavedením pojmu zmysel, ktorý podľa definície autorov sa rovná významu na vedomej úrovni).

Z evolučného hľadiska sa rozlišuje zmyslovo praktická úroveň vzniku znaku a významu a kvalitatívne nová úroveň, na ktorej sa význam vytvára na základe ľudského vedomia. Vývojovo základnou formou je vznik signálu (podmieneného podnetu) a jeho významu pri vytváraní podmieneného reflexu. Význam sa teda vytvára na základe zmyslovo názornej signalizácie. Na druhej úrovni ide o odovzdávanie a osvojovanie významu v bežnej komunikácii alebo v procese sociálneho určenia (je zrejmé, že táto rovina sa dotýka vzniku významu v ontogenéze). Okrem slovne podmienených významov, ktoré vznikajú spojením individuálneho zmyslového odrazu s významom slovného znaku, sa hovorí aj o funkčných významoch, ktoré vznikajú na základe zmyslového odrazu jednotlivca bez primárneho vplyvu slova. Pojem funkčného významu korešponduje s pojmom identifikátu Á. Kráľa (Model rečového mechanizmu. Bratislava, Veda 1974, s. 49). Tento fakt spomíname preto, lebo porovnávaním poznatkov z tejto práce s poznatkami z recenzovanej knihy získavame úplnejší obraz o vzniku významu, resp. znaku z fylogenetického aj ontogenetického hľadiska.

Poznatky o genéze znaku sú podkladom predstavy o vzniku ľudskej reči. Pri výklade, že znak vzniká na základe podmieneného podnetu, ktorým pôsobí jedinec na iného jedinca, autori zdôrazňujú, že nie je pritom podstatné, či sa vytvára vedome alebo nevedome (vedome vytvára človek slová, nevedome vznikli varovné signály jedincov stádovito žijúcich živočíchov, napr. hvízd svišťov) a či reakcia ostatných jedincov vzniká nezávisle od vzniku daného signálu, a to na podklade podmieneného alebo vrodeného reflexu (napr. keď si človek uvedomuje príčinu škrekotu sojky, resp. keď lesné živočíchy reagujú na tento škrekot). Vznik ľudskej reči na podklade podobných signálov sa interpretuje ako prechod od kvantity na kvalitu. Autori vyzdvihujú hypotézu, že pôvodné zvukové prejavy mali fyziologický podklad, čiže boli vyvolané pôsobením istého stavu organizmu na zvukotvorný orgán (napr. zvukový výraz spokojnosti pri nájdení potravy). Fyziologický podklad zvukových prejavov umožňuje ich správnu interpretáciu ostatnými jedincami toho istého druhu.

Napokon sa treba zmieniť o tom, že autori upozorňujú na časté skreslenie predstavy o samovývoji. Podľa nich z tézy dialektického materializmu, podľa ktorej zdrojom vývoja sú rozpory vlastné hmote, nevyplýva, že zdrojom, resp. príčinou vývoja sú len vnútorné protiklady každej hmotnej entity. Platí to najmä vo vzťahu k organizmom, pretože nevyhnutnou zložkou ich vývoja sú aj vonkajšie rozpory v dialektickej jednote s vnútornými (rozpory medzi nimi a prostredím). Medzi vnútornými a vonkajšími rozpormi je však zložitý dialektický vzťah; napr. vnútorné z hľadiska organizmu ako celku je vonkajšie z hľadiska jednotlivých orgánov. Všetky rozpory sú vnútorné len z hľadiska hmoty ako celku. Z nášho hľadiska je dôležité uvedomiť si tento fakt pri objasňovaní

základov vývoja jednotlivých podsystémov jazyka (fonetického, morfologického, lexikálneho, syntaktického subsystému).

Kniha psychológa J. Linharta a biológa V. J. A. Nováka je úspešným pokusom o vytvorenie syntetickej predstavy o princípe odrazu ako o jednom z najvšeobecnejších zákonov marxistickej dialektiky. Z lingvistického hľadiska sú poučné výklady o vzniku jazyka na biologických a fyziologických základoch, o jeho vývine v spätosti so vznikom vedomia a abstraktného myslenia, ako aj o jeho úlohe vo vývine spoločnosti. Treba však povedať, že niektoré otázky v knihe zostali otvorené, hoci v lingvistickej literatúre nachádzame na ne odpovede. Niet pochýb o tom, že ďalšie vydanie knihy s rozšírením autorskej dvojice o lingvistu by zdokonalilo syntetický pohľad na princíp odrazu.

J. Dolník

PEŠČAK, M. M. – KLYMENKO, N. F. – JARUN, G. M. – KARPILOVSKA, E. A.: *LEKSYČNA SEMANTIKA V SYSTEMI „LUDYNA – MAŠYNA"*. Kyjiv, Naukova dumka 1986. 282 s.

Podstatnú časť kolektívnej monografie, ktorú vypracovali štyri autorky, tvorí podrobný opis štruktúry sémantického poľa formovaného okolo antonymnej dvojice adjektív *tvrdý – mäkký*. Na rozdiel od mnohých doterajších pokusov opísať sémantické pole na logických, resp. pojmových, teda mimojazykových základoch, v recenzovanej monografii sa sémantické pole *tvrdý – mäkký* opisuje na vnútrojazykových základoch, totiž na základe odkazov vo výkladovom Slovníku ukrajinského jazyka. Vychádza sa zo spoločných zložiek vo výklade adjektív *tvrdý* a *mäkký*, potom sa na základe podobných vlastností pričleňujú synonymné a antonymné adjektíva. Rozsiahlu zložku tohto sémantického poľa tvoria zložené adjektíva s prvou časťou *tvrdo-* a *mäkko-*. Veľmi zreteľne sa črtá centrálna a periférna zložka tohto sémantického poľa. V ďalšom postupe sa zase na základe výkladových formúl vymedzujú základné sémantické príznaky skúmaných adjektív. Sú to napr. schopnosť meniť formu, deformovať sa, podliehať vonkajšiemu vplyvu, vyjadrovať vzťah k ľuďom. Sú to zrejme sémantické koeficienty, s ktorými sa pracuje vo výskumoch J. N. Karaulova. Škoda, že sa tieto sémantické koeficienty, resp. ich štruktúrovanosť v jednotlivých adjektívach nepredstavuje aj formulkami alebo inými názornými prostriedkami.

Ak sa v práci proklamuje požiadavka vychádzať zo súčasného lexikografického spracovania ukrajinčiny, je na mieste úsilie analyzovať štruktúru slovníka. Vo výkladovom slovníku sa zreteľne vyčleňuje ľavá a pravá strana hesla. Ľavá strana je reprezentantom formy, lebo zachycuje fonematickú, slabičnú a prozodickú štruktúru heslového slova, podáva jeho morfologickú charakteristiku (slovný druh, typ skloňovania, resp. časovania) a spravidla poukazuje na štýlové zaradenie heslového slova. Pravá strana podáva charakteristiku lexikálneho významu, poukazuje na štylistické a funkčné vlastnosti i na prípadné zvláštnosti obsahu. Oprávnene sa zdôrazňuje, že ľavá i pravá strana sú, resp. majú byť v štruktúrnej rovnováhe. Treba však povedať, že táto charakteristika platí práve len pre skúmaný typ výkladového slovníka, totiž pre *Slovník ukrajinského jazyka*, v ktorom sa nehniezduje. V slovníku využívajúcom metódu hniezdovania nie je vzťah ľavej a pravej strany taký priezračný, lebo vo výkladovej časti akoby sa uvádzali ďalšie heslá s potrebnými formálnymi i obsahovými charakteristikami. Takto usporiadané heslá výraznejšie upozorňujú na systémové vzťahy v opisovanej slovnej zásobe, ale na druhej strane sú menej vhodné na automatické spracovanie. Ukazuje sa, že pri príprave na strojové spracovanie treba hniezdované heslá vlastne rozpísať na toľko osobitných hesiel, koľko je v hniezde prihniezdovaných slov.

Osobitne treba pripomenúť pozornosť, ktorá sa v monografii venuje štruktúre výkladových formúl. Podrobne sa analyzujú formuly týkajúce sa prísloviek typu *po slovensky*, deverbatív na *-un*, ale najmä slovies vyjadrujúcich spôsob slovesného deja (*začať pískať, pustiť sa do skákania* a pod.). Veľmi názorne sa poukazuje na zložité vzťahy medzi prvkami takýchto výkladových formúl, ktoré

sa znázorňujú stromami alebo zložitým zátvorkovaním. Napríklad ak sa heslo *pobývať* vysvetľuje ako „pokračovať v svojom pobyte niekde", sú vzťahy medzi zložkami vyjadrené stromom takto:

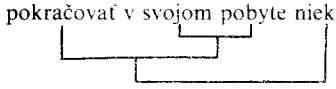

alebo zátvorkovaním: {[pokračovať (v svojom pobyte)] niekde}. Nie je však dosť zreteľný a prakticky využiteľný rozdiel medzi štyrmi sémantickými prvkami, ktoré sa označujú ako základný, dôležitý, hlavný a podstatný.

Analýza výkladových formúl pri slovesách vyjadrujúcich spôsob slovesného deja je veľmi inštruktívna. Jednako však ostáva otázka, akú štruktúru budú mať výkladové formuly pri neodvodených heslových slovách alebo aj pri odvodených slovách, substantívach i adjektívach rozličných typov. Tu bude treba chápať tieto výkladové formuly ako isté typy parafráz a skúmať ich z hľadiska všeobecnej teórie parafráz, rozpracúvanej predovšetkým v oblasti tvorenia slov. Pozornosť si zasluhuje najmä problematika denotačnej ekvivalentnosti medzi heslovým slovom a výkladovou formulou, resp. sémantickej vzdialenosti medzi ľavou a pravou stranou hesla vo výkladovom slovníku.

Zo základného východiska pri chápaní výkladového slovníka ako dôležitého komunikačného prostriedku vyplýva aj nová klasifikácia slovníkov. Rozoznávajú sa tri typy slovníkov, charakterizované heslovite ako od slova k pojmu, od pojmu k slovu a od slova k slovu. K prvému typu patria encyklopedické slovníky, v ktorých sa na pravej strane vysvetľuje podstata predmetu alebo javu, teda vlastne mimojazykové javy. Podobnú štruktúru majú aj terminologické výkladové slovníky: k heslu sa v pravej časti pripája opis predmetu, javu, jeho definícia. Napokon sem patria súpisy, resp. súbory hesiel využívané pri automatickom indexovaní. K heslu sa tu v pravej časti slovníka pripájajú súbory sémantických príznakov, resp. sémantických koeficientov, ktoré sa spravidla usporadúvajú hierarchicky na základe mimojazykových faktov.

Typickým príkladom slovníka, v ktorom sa vychádza od pojmu k slovu, je ideografický slovník. K názvu pojmu uvedeného v ľavej časti sa v pravej časti uvádza súpis slov, ktorými sa tento pojem pomenúva. Tak nezriedka vzniká aj istý typ synonymického slovníka.

Je zrejmé, že v uvedených dvoch typoch slovníkov ide o rozdiel medzi semaziologickým a onomaziologickým prístupom. Semaziologický prístup sa však využíva aj v treťom type slovníkov, založených na princípe od slova k slovu. Najjednoduchším príkladom takéhoto slovníka je dvojjazyčný terminologický slovník, v ktorom sa proti termínu v ľavej časti kladie termín v pravej časti. V dvojjazyčnom prekladovom slovníku je táto situácia zložitejšia, lebo k jednému slovu na ľavej strane sa pripájajú viaceré ekvivalenty na pravej strane. Podobná situácia je v synonymickom slovníku, kde sa proti jednému heslu na ľavej strane kladie viacero synoným na pravej strane.

Najväčšia pozornosť sa venuje jednojazyčnému výkladovému slovníku. Slová sú v takomto slovníku síce radené abecedne, a to sa najčastejšie vyčíta ako nedostatok, lebo slovná zásoba jazyka sa tu podáva bez vzájomných súvislostí. V skutočnosti však — ako zdôrazňujú autorky — ani ľavá strana hesla tu nie je úplne izolovaná, lebo ako heslá sa uvádzajú aj synonymá, varianty, niekedy aj vidové vzťahy. Na pravej strane hesla sa zase uvádzajú nielen parafrázy významu, ale uvádzaním väzieb a naznačovaním možných použití sa poukazuje aj na vlastnosti opisovaného slova v texte. Tento význam majú aj exemplifikácie. Synonymami vo výkladovej formule sa zase naznačujú súvislosti s inými synonymnými radmi a často aj príslušnosť k istému sémantickému poľu.

Treba pripomenúť, že v hniezdovaných výkladových slovníkoch — autorky túto okolnosť nespomínajú — sa tieto vzťahy vyjadrujú ešte výraznejšie, lebo prihniezdovaním sa naznačujú ďalšie sémantické súvislosti.

Uvedené vlastnosti výkladového slovníka podľa autoriek výrazne naznačujú — a treba s nimi

súhlasiť — že spracovanie výkladového slovníka musí byť založené na systémovom prístupe pri skúmaní slovnej zásoby a lexikálnej sémantiky. Nová teória lexikografie a lexikálneho významu — systémová teória — sa tak priraďuje k doteraz známym teóriám významu (autorky komentujú teóriu predmetovú — Wörter und Sachen —, relačnú, obraznú, funkčnú a znakovú) ako efektívny základ na komplexný opis slovnej zásoby, ale aj na využitie v inžinierskej lingvistike — pri ukladaní slovnej zásoby v automatickej banke dát a potom aj pri komunikácii človek — stroj.

J. Horecký

KUZNECOV, A. M.: *OT KOMPONENTNOGO ANALIZA K KOMPONENTNOMU SINTEZU*. Moskva, Nauka 1986. 128 s.

Východiskom Kuznecovovej monografie je myšlienka, že metódu komponentovej analýzy, ktorá je v súčasnosti azda najpoužívanejšou metódou sémantického bádania, treba doplniť metódou komponentovej syntézy, t. j. výskumným postupom spočívajúcim v zjednocovaní sémantických príznakov vnútri lexikálneho významu. Teoreticko-metodologickým základom tohto východiska je gnozeologický poznatok, že poznávanie zahŕňa dva protikladné postupy, a to analýzu, ktorá vedie k myšlienkovo abstraktnému, a syntézu, pomocou ktorej sa vytvára konkrétny gnozeologický obraz o skúmanom objekte. Prvá časť knihy je venovaná otázkam komponentovej analýzy, v druhej časti autor osvetľuje ciele, princípy a možnosti vnútroslovnej komponentovej syntézy.

Kapitoly o komponentovej analýze sú predovšetkým poučným prehľadom o problematike tejto metódy v súčasnej semaziológii s poukazom na neriešené a nie celkom ujasnené otázky, s ktorými sa bádatelia stretávajú pri rozbore lexikálnych významov. Treba hneď dodať, že A. M. Kuznecov zhrnul v týchto kapitolách poznatky azda zo všetkých dôležitých sovietskych aj zahraničných prác s touto problematikou, pričom sa pokúsil o kritické vyrovnanie so slabými stránkami súčasnej semaziologickej literatúry o komponentovej analýze, najmä tej literatúry, v ktorej sa ilustruje použitie tejto metódy. Do tejto časti knihy zaradil výklad o vzniku a prameňoch komponentovej analýzy, o vzťahu tejto metódy k teórii sémantického poľa, ďalej v nej osvetľuje teoretické a experimentálne zdôvodnenie minimálnych významových jednotiek, rozoberá otázku ich typológie, všíma si vzťah medzi príznakmi predmetov a sémantickými príznakmi a napokon sa dotýka otázky spôsobov odhaľovania sémantických príznakov a previerky ich reálnosti z hľadiska používateľov jazyka. V recenzii si všimneme, ako A. M. Kuznecov rieši niektoré sporné, resp. neujasnené otázky.

Je známe, že sa niekedy namieta proti uznaniu lingvistického statusu sémantických komponentov s odôvodnením, že nie sú zafixované v jazykových formách. A. M. Kuznecov argumentuje proti tejto námietke poukazom na asymetriu medzi výrazom a významom; sémantické komponenty sa viažu na istú formu podobne, ako sa viaže viacero významov na jednu formu v prípade polysémie. Na podporu svojho názoru sa odvoláva aj na úvahu T. B. Bulyginovej, ktorá poukazuje na to, že ak fonologickej opozícii (teda špeciálnemu typu vzťahu medzi označujúcimi) zodpovedá akýkoľvek rozdiel v obsahovom pláne, aj sémantickej opozícii môže zodpovedať ľubovoľný typ vzťahu vo výrazovom pláne (porov. *otec* : *matka* = *brat* : *sestra* = *syn* : *dcéra* = *ujo* : *teta* — tento typ sémantickej opozície zodpovedá rôznorodým rozdielom medzi označujúcimi). To značí, že pri opozíciách, ktorých členmi sú jednotky obsahového plánu, je dôležitá len diferenciácia vo výrazovom pláne. Z toho vyplýva možnosť členenia významu slova na sémantické prvky bez toho, žeby každý prvok mal svoje označujúce. Pravda, v istých prípadoch isté komponenty majú svoje formálne vyjadrenie (napr. v slovesných predponách). Tento fakt možno považovať za dodatočné potvrdenie objektívnosti jestvovania významových komponentov. Reálnosť sémantických komponentov dokazujú aj psychologické, resp. psycholingvistické experimenty, ale aj pokusy v lekárstve, pri ktorých sa využívajú poznatky neurofyziológov.

A. M. Kuznecov upozorňuje na to, že sa často zreteľne nerozlišuje medzi sémantickými komponentmi a príznakmi. Vzťah medzi nimi je vzťahom invariantného k variantnému: sémantický príznak (napr. „pohlavie príbuzného" pri opozícii *syn* : *dcéra*, *brat* : *sestra*) sa včleňuje do významu iba prostredníctvom sémantických komponentov („mužské pohlavie", „ženské pohlavie"). Dichotomická povaha príznakovo-komponentovej štruktúry sa zreteľne prejavuje pri významových prvkoch, ktoré sa vyčleňujú na vyšších stupňoch v hierarchickej klasifikácii objektov. Pri istých slovách na konci klasifikačného sémantického stromu sa stretávame so špecifickými sémantickými prvkami obsahujúcimi informácie o vlastnostiach, ktoré určujú len istú triedu objektov. V týchto prípadoch významový prvok má povahu sémantického príznaku aj komponentu (napr. „chobot" pri slove *slon*).

Zo semaziologickej literatúry sú známe dva protichodné prístupy k skúmaniu lexikálnej sémantiky. V prvom prípade sa v koncepcii lexikálneho významu ráta s prekročením hranice čisto lingvistickej sémantiky, kým v druhom prípade sa prísne diferencuje medzi lingvistickou a nelingvistickou (odrazovou) sémantikou. V koncepcii zástancov druhého prístupu sa striktne rozlišuje medzi lingvistickými a nelingvistickými sémantickými prvkami. A. M. Kuznecov zaujíma „zmierujúce" stanovisko. Podľa jeho názoru pri rozbore lexikálnych významov sa nemožno zaobísť bez zohľadňovania denotatívno-pojmovej oblasti, avšak z tejto oblasti sú pre semaziológa dôležité tie informácie, ktoré tvoria sociálne prijaté „zmyslové jadro". Kolektívne ozmyslené mimojazykové informácie nadobúdajú status sémantických komponentov a spolu s lingvistickými prvkami (vymedzenými v lexikálnosémantickom systéme) tvoria lexikálne významy. V tejto súvislosti sa poukazuje na dôležitosť objektívnych metód experimentálneho overovania správnosti vyčleňovania sémantických prvkov, ako aj ich relevantnosti z hľadiska „priemerného" používateľa jazyka (vyzdvihujú sa najmä známe experimenty E. H. Bendixa).

Kapitoly o komponentovej syntéze obsahujú okrem teoreticko-metodologického zdôvodnenia tejto metódy informácie o zdrojoch komponentovo-syntetického prístupu k skúmaniu lexikálnej sémantiky, o cieľoch a princípoch vnútroslovnej komponentovej syntézy, ako aj o možnostiach tejto metódy. Autorova koncepcia komponentovej syntézy vzišla z úsilia nájsť objektívny spôsob hodnotenia primeranosti jestvujúcich lexikografických výkladov a početných analýz lexikálnych významov v súčasnej semaziologickej literatúre. Jeho koncepcia sa zakladá na experimentálnych údajoch, ktoré získal z odpovedí informantov na otázky spojené s identifikáciou významu slova na základe predloženého výkladu. V komponentovej syntéze sa teda odráža schopnosť používateľa jazyka zrekonštruovať celostný lexikálny význam na základe jeho komponentov.

Vo vzťahu medzi komponentovou analýzou a komponentovou syntézou sa premieta vzťah medzi semaziologickým výskumom a prácou lexikografa pri výklade slovných významov. Jedným z hlavných cieľov, ktoré sa sledujú pri komponentovej analýze, je odhalenie štruktúry lexikálneho významu a jeho paradigmatických a syntagmatických vzťahov. Úsilie semaziológa je zamerané na spoznanie štruktúry sémantického objektu a na jeho fungovanie, ale nie na optimálne určenie lexikálneho významu z hľadiska bežného používateľa jazyka. Je zrejmé, že poznať stavbu veci a na druhej strane vedieť s ňou narábať, sú výrazne odlišné požiadavky. Preto sa stretávame s rozdielmi medzi sémantickými formáciami vo výkladových slovníkoch a komplexnými opismi s využitím komponentovej analýzy.

Z možného rozdielu medzi výsledkom komponentovej analýzy a úlohou komponentovej syntézy (zrekonštruovať lexikálny význam z hľadiska bežného používateľa jazyka) vyplýva, že úspech sémantickej rekonštrukcie v rámci komponentovej syntézy slova nezávisí výlučne od toho, či sa do výkladu zahrnú tie prvky, ktoré sa získali komponentovou analýzou. Pri sémantickej syntéze slova nadobúdajú totiž značný význam aj také faktory, ako stupeň poznania označovaného denotátu, frekvencia výskytu denotátu v praktickom používaní, sociálno-historické príčiny zmien označovanej skutočnosti, stupeň unifikácie slovotvornej štruktúry v rámci lexikálnosémantickej paradigmy atď. Aj v skupinách slov s vysokým stupňom štruktúrovanosti nachádzame slová, ktoré sa sémantic-

ky ťažko rekonštruujú na základe prvkov získaných komponentovou analýzou (napr. *vnučatyj plemiannik, dvojurodnyj ded* v oblasti slov označujúcich príbuzenstvo).

Za hlavný prínos Kuznecovovej monografie pokladáme to, že podáva inšpiratívny rozbor vzťahu medzi komponentovou analýzou, ktorou sa odhaľujú systémové vlastnosti lexikálneho významu, a lexikografickým výkladom, v ktorom sa odráža lexikálnosémantická stránka jazykového vedomia používateľov jazyka. Jeho kniha je užitočná a podnetná tak pre zostavovateľa výkladového slovníka, ako aj pre semaziológa, ktorý sa usiluje objasniť vzťah medzi systémovou sémantickou charakteristikou slova a sémantickou charakteristikou slova v lexikálnej pamäti používateľa jazyka.

J. Dolník

TELIJA, V. N.: *KONNOTATIVNYJ ASPEKT SEMANTIKI NOMINATIVNYCH JEDINIC.* **Moskva**, Nauka 1986. 143 s.

Veronika N. Telijová uvádza svoju druhú monografiu (prvá vyšla r. 1981 pod názvom *Typy jazykových významov. Viazaný význam slova v jazyku*) výstižným konštatovaním, že „termín konotácia je jedným z najdiskusnejších lingvistických pojmov" (s. 3). Tým objasňuje podnety, ktoré ju viedli zamerať pozornosť práve na túto oblasť lingvistického výskumu.

Práca má štyri časti: 1. *Konotácia ako prostriedok expresívneho zafarbenia nominatívnych jednotiek* (s. 5—20); 2. *Konotácia a hodnotenie* (s. 21—65); 3. *Úloha vnútornej formy pri vytváraní a realizácii konotačného komponentu významu* (s. 66—109); 4. *Expresivizujúca funkcia konotácie* (s. 110—132). Ako vidieť z obsahového členenia, cieľom monografie je opísanie štruktúry a mechanizmov tvorenia konotácie. Konotácia sa interpretuje s prihliadnutím na jej pragmatickú orientáciu a na úlohu, ktorú má pri vytváraní expresívneho efektu vo výpovedi. Základným teoretickým východiskom je uznanie jej sémantického statusu. Pretože v ontogenéze konotácii predchádza hodnotiaci význam, nemalý priestor zaberá axiologická stránka konotácie, ktorá má formu subjektívno-hodnotiaceho modusu k denotatívnemu „diktumu" významu (s. 4).

Autorka pracuje s „prototypovým" modelom významu (vychádza z Ch. Fillmora), lebo ten umožňuje prispôsobovať kritériá a formalizovať nielen intuíciu hovoriaceho, ale aj vlastnú lingvistickú kompetenciu. Precizuje obsahy takých lingvistických fenoménov, ako je konotácia, expresívnosť, emocionálnosť, hodnotenie, vnútorná forma, štylistická príznakovosť a zavádza nové termíny kvázistereotyp a expresívny efekt výpovede.

Prijatie tézy o sémantickej podstate konotácie si vyžaduje určiť jej miesto v lexikálnom význame slova. V. N. Telijová to rieši tak, že lexikálny význam posudzuje ako kombináciu troch makrokomponentov: denotatívneho, gramatického a emotívno-modálneho. Vyčlenením denotatívneho jadra sa v sémantike slova diferencujú objektívne a subjektívne faktory (pritom pod denotátom autorka podobne ako A. A. Ufimcevová chápe „typovú predstavu"). Gramatický makrokomponent je záväzný pre všetky typy lexikálnych významov (tu nadväzuje na vinogradovovskú tradíciu rozlišovania lexikálneho a gramatického). Emotívno-modálny makrokomponent, ktorý integruje aj konotáciu, vyjadruje pragmatický vzťah. V lexikálnom význame (s výnimkou okazionalizmov) sa objektivizuje, pričom základom objektivizácie je zobrazenie emotívnej reakcie. Preto tento vzťah môže zahrňovať emotívno-hodnotiacu modálnosť, štylistickú príznakovosť a vlastné expresívne zafarbenie (s. 17).

Samotnú konotáciu autorka posudzuje ako samostatný, ale neobligatórny komponent lexikálneho významu nominatívnych jednotiek (slov a ustálených slovných spojení). Je to zložitý sémantický celok heterogénnych prvkov, ktorý má určitú, uzuálne fixovanú štruktúru, pravidlá na kombinovanie prvkov a ktorý sa realizuje ako nástroj (alebo prostriedok) vytvárania expresívneho odtienku. Tým sa odlišuje od kontextu, v ktorom súbor a kombinácia zložiek varírujú. Konotácia teda

predstavuje syntézu, „zväzok" informácií, do ktorého vstupujú tieto mikrokomponenty: hodnotiaci, asociačno-obrazný, emotívny a funkčno-štylistický; spoločne vytvárajú expresívne zafarbenie.

Zložitosť tohto diapazónu prvkov rôznej abstrakčnej i kvalitatívnej úrovne na druhej strane kompenzuje vcelku jednoduchá logická postupnosť mechanizmu vzniku konotácie: obrazno-motivujúci vplyv, ozvláštnenie označovaného, hodnotenie niektorého jeho príznaku podľa asociačno-jazykového obrazu sveta nositeľov daného jazyka (alebo podľa individuálneho obrazu sveta), vznik príslušnej emotívnej kvalifikácie a vytvorenie toho ilokučného efektu, ktorý odráža vzťah hovoriaceho k označovanému a kvôli ktorému sa tvorilo dané pomenovanie a následne štylistická hodnota pomenovania.

Pri klasifikácii konotácie V. N. Telijová prepracovala najmä kategóriu vnútornej formy, ktorá je ohnivkom spájajúcim hodnotovú orientáciu hovoriaceho (a v ontogenéze nominátora) subjektu s objektívnou skutočnosťou. Základným postulátom je psychologická podstata vnútornej formy ako motivizujúceho základu konotácie (s. 79). Autorka nadväzuje na koncepciu W. Humboldta, keď vnútornú formu posudzuje nie z epidigmatického aspektu, ale najmä ako asociačno-obrazný motív, ktorý v rámci daného jazykovokultúrneho spoločenstva predstavuje istý kvázistereotyp (antropometrickú nadstavbu). Vnútorná forma ako exponent kvázistereotypu oddeľuje konotáciu od hodnotenia a popri exotickom znení slova (typu *abrakadabra*) hlavne ona vyvoláva efekt expresívnosti.

Z antropometrického subjektívno-hodnotiaceho vzťahu, založeného na emocionálnom prehodnotení určitých kvázistereotypov, vyplýva emotívna funkcia konotácie. Syntetizuje dva aspekty hodnotenia — kvalitatívny a kvantitatívny a dve dominanty — emocionálnu a antropometrickú (s. 128). Štylistická funkcia konotácie vyplýva z poznania príslušnosti daného jazykového prostriedku k istej rovine jazyka a z jeho kombinatoriky.

Z celkovej interpretácie vzťahu medzi konotáciou a expresívnosťou vychádza, že sú to javy, ktoré nemožno posudzovať ako synonymné. Konotácia tu vystupuje ako nástroj, prostriedok, ako „najjednoduchší mechanizmus expresívnosti" (s. 121). Vyplýva to zo spojitosti medzi druhotnou nomináciou a konotáciou, keď aj väčšina expresívnych slov je výsledkom druhotných nominácií. V expresívne zafarbených slovách konotácia nepredstavuje mechanické pripojenie, ale tiež istú kvalitatívnu zmenu: presúva sémantiku slova do triedy charakterizujúcich významov zvláštneho typu. Tieto významy môžu hovoriť o označovanom, charakterizujú ho podľa istého hodnotiaceho modusu (kladného alebo záporného) a navyše môžu vyjadrovať vzťah k hodnoteným vlastnostiam označovaného v emotívnom registri súhlasu a nesúhlasu (s. 120).

Nazdávame sa, že konotácia má svoju doménu v komunikácii, je to istý spôsob používania jazykových prostriedkov. V. N. Telijová to vlastne potvrdzuje konštatovaním, že konotácia má subjektívno-rečovú podstatu (s. 29). Prepojenosť lexikálnej a vetnej sémantiky sa prejavuje aj v tom, že konotácia je tiež formou modálnosti, ktorá sa „navrstvuje" na výpoveď a dodáva jej expresívny efekt. Samotný expresívny efekt výpovede v syntéze tvoria tri typy informácií: motív konotácie, emotívno-hodnotiaca modálnosť a štylistická modálnosť. Autorka ďalej rozlišuje hodnotiacu a expresívnu modálnosť (modálnosť interpretuje v zhode s akademickou gramatikou *Russkaja grammatika 2. Sintaksis*. Red. N. J. Švedova a i. Moskva, Nauka 1980, s. 86). Pre obidve je typická axiologická modálnosť de re, ktorá špecifikuje vlastnosti objektov: *Je dobre, že je učiteľ* (hodnotenie de dicto); *On je dobrý učiteľ; Náš učiteľ je dobrý* (hodnotenie de re). Modálnosť typu de re, ktorá charakterizuje len samotný objekt (ako je to v uvedených príkladoch), sa posudzuje ako hodnotiaca modálnosť, kým modálnosť asociujúca vnútornú formu je expresívno-hodnotiaca, t. j. konotačná modálnosť (*Je ako straka*). To znamená, že konotačná modálnosť je orientovaná na extenzionál analógie (porovnanie, metaforu a pod.). Napr.: *Je bledý ako stena* obsahuje denotatívnu modálnosť („je to zlé, že tvár má príliš bledú") a konotačnú modálnosť, orientovanú na to porovnávanie, ktoré sa stalo základom kvalifikácie slova *bledý* („zle je to, že jeho tvár sa bledosťou podobá na stenu, a to sa nezhoduje s výrazom zdravého človeka"). Konotačný význam je teda bimodálny, lebo vo

výpovediach akoby diferencoval dve roviny: denotatívny makrokomponent významu ukazujúci na svet a konotačnú modálnosť charakterizujúcu príznak patriaci do extenzionálu porovnávania a vystupujúci ako vnútorná forma. Konotačná modálnosť podobne ako konotačný význam je fakultatívnym javom, ktorý potvrdzuje závislosť interpretačnej činnosti od vlastnej nominatívnej.

Monografia V. N. Telijovej prináša zaujímavý a podnetný pohľad na konotáciu ako jav úzko spätý s asociačno-obrazným a jazykovo-tvorivým myslením, manifestuje sa v lexikálnych významoch a prechádza do rámca výpovede.

J. Branická

SPIVAK, D. L.: *LINGVISTIKA IZMENENNYCH SOSTOJANIJ SOZNANIJA*. Leningrad, Nauka 1986. 92 s.

Už sme si zvykli, že otázkami jazyka a reči sa v súčasnosti zaoberajú nielen jazykovedci, ale aj predstavitelia ďalších spoločenských i prírodných, a dokonca technických vied. Tento záujem vedie k vzniku nových vedeckých odvetví, ktoré rozširujú jazykovednú problematiku, prinášajú zaujímavý materiál i metodologické inšpirácie, niekedy však predstavujú priamo bizarnú hybridizáciu lingvistických tém s témami, ktoré boli doteraz od lingvistických vied značne vzdialené. Jedným z takýchto „hraničných" smerov je aj nové odvetvie lingvistiky, ktoré autor nazval lingvistikou zmenených stavov vedomia.

Problém človeka, ktorý sa koncom 20. storočia stáva jednou z ústredných tém našej civilizácie, vyžaduje od všetkých vied skúmajúcich sociálne správanie a biologickú podstatu človeka, aby venovali prehĺbenú pozornosť jazyku. Aj evolučný fyziológ D. L. Spivak zdôrazňuje, že prirodzený jazyk, ktorý je najefektívnejším prostriedkom uchovávania, spracúvania odovzdávania informácií, je súčasne i najefektívnejším prostriedkom na získavanie poznatkov o procesoch myslenia, ich štruktúre, ale aj ich ontogenézy a fylogenézy.

Vznik lingvistiky zmenených stavov vedomia (LZSV) začiatkom 80. rokov súvisí s autorovou nesamozrejmou myšlienkou napojiť lingvistický výskum (lingvistické testovanie) na oblasť farmakoterapie, ktorá má prostriedky umožňujúce vyvolať u človeka stavy imitujúce postupný rozpad vedomia. Heuristická sila uvedeného postupu spočíva v tom, že dovoľuje pohodlne sledovať prirodzenú a rýchlo prebiehajúcu disolúciu vedomia a s tým súvisiacu postupnú redukciu jazykového systému a rečových mechanizmov. Získavajú sa takto poznatky, ktoré majú mimoriadnu cenu pre teoretickú lingvistiku. Údaje, ku ktorým autor dospel, úplne vyvracajú predstavy rozšírené aj v medicíne, že narastanie disolúcie vedomia spôsobuje rozpad jazykového systému a rečových mechanizmov, ich chaos. Experimenty D. L. Spivaka naopak ukázali, že tu dochádza len k istej redukcii jazyka a reči, spočívajúcej v tom, že rozvité a syntakticky zložité výpovede sa v priebehu disolúcie vedomia nahrádzajú jednoduchými a neúplnými vetami a v lexike prevládajú jednotky tzv. úzkodenotatívneho rázu (vlastné mená, častice, konkrétne a emocionálno hodnotiace výrazy, nadávky a pod.).

Vychádzajúc z učenia sovietskej psychiatrie a fyziológie (= najmenej pevné sú najmladšie úrovne mozgu) D. L. Spivak stavia hypotézu, podľa ktorej v priebehu disolúcie vedomia možno po rozpade geneticky mladších štruktúr pozorovať staršie vrstvy jazyka. Koncepcia o jednote ontogenézy a fylogenézy jazyka, známa od čias A. Schleichera, sa chápe ako metodologicky neprotirečivá (porov. aj závislosť Müllera—Heckela—Severova, podľa ktorej indivíduum v priebehu svojho vývinu opakuje v zásade dejiny svojho druhu). Doteraz sa však bádateľom nepodarilo v čistej podobe — v experimentálnych podmienkach — pozorovať takéto hĺbkové, archaické úrovne jazyka, inými slovami: doteraz chýbala praktická verifikácia tejto hypotézy. A práve tú poskytuje LZSV.

Autorove závery, vyplývajúce z pozoruhodných experimentov (veľká pozornosť sa venuje aj validnosti testov), že podľa priebehu disolúcie vzrastá pravdepodobnosť výskytu úzkodenotatívnych znakov v reči, by bolo možné potvrdiť aj výsledkami historicko-porovnávacej jazykovedy, ktorá hovorí o narastaní konkrétnosti mien podľa miery starobylosti jazyka. Nie sú azda nečakané ani zistenia, že aktívna konštrukcia sa pamätá ľahšie než pasívna len v normálnom stave. Pri disolúcii vedomia sa totiž aktívna a pasívna konštrukcia nerozlišujú a na najnižšom stupni tohto rozpadu sa každé sloveso v akejkoľvek forme vníma ako aktívne, pričom slovo, ktoré mu predchádza, sa vníma len ako agens a slovo, ktoré po ňom nasleduje, zasa ako paciens. Je to zrejme v súlade s tvrdením diachronickej typológie o nižšej hodnote pasíva a jeho neskoršom vzniku v indoeurópskych jazykoch v porovnaní s aktívom. Autor vo všeobecnosti na viacerých miestach prichádza k podobným záverom ako moderná lingvistika, k záverom, ktoré sú istým prehodnotením tradičnej jazykovedy. Neprijateľné je preňho napr. Saussurovo absolútne oddeľovanie vnútornej a vonkajšej lingvistiky alebo synchrónie a diachrónie. Základná metóda LZSV je založená práve na ponore do „komprimovaného" lingvistického času, vyhovujú jej konštatovania o „hĺbke", vnútornej diachronickosti statiky jazyka v každom momente, v ktorom sa fixuje dlhší čas prebiehajúca a ešte nedokončená zmena.

Výsledky analýzy fungovania reči pri disolúcii posilňujú aj argument v prospech viacúrovňovej povahy jazyka. Autor však hovorí, že tu prevažuje tendencia k heterarchii nad hierarchiou. Jazyk na ceste k súčasnému stavu prešiel viacerými etapami, ktorých štruktúry už preň nie sú potrebné a ich prítomnosť by mu bola iste len na prekážku. Ale, ako hovorí autor, „pre nejakú nepochopiteľnú príčinu ostávajú v mozgu a podľa nich možno spoznať základné etapy fylogenézy, aj keď sa na generovaní reči nezúčastňujú" (s. 50). Zmysel ich existencie vysvetľuje na inom mieste takto: „Možno, že hĺbkové vrstvy jazyka sa zachovávajú v mozgu pre krajný prípad zmenených stavov vedomia, keď je už lepšie oprieť sa o ne, ako zostať úplne bez reči" (s. 60). Autor pritom pochybuje, že by sa pri aktoch myslenia vždy aktivoval celý súbor prostriedkov na vyjadrovanie predikácie na každej úrovni. Experimenty ukazujú, že rečová komunikácia prebieha bez problémov na ktorejkoľvek úrovni disolúcie, vety majú na každej úrovni „hĺbky" bezprostredný výstup na artikulačný mechanizmus. Ak by tu vládla hierachia (vzájomná prepojenosť úrovní), zachovávanie zložitého mechanizmu na všetkých úrovniach by bolo podľa autora neúčelné. Hypotézu o heterarchickom usporiadaní potvrdzuje aj tzv. diskontinuitná pamäť, spočívajúca v tom, že jazykové štruktúry vnímané v zmenenom stave vedomia probanti nevedia generovať v normálnom stave, ale ak sa znova dostanú do príslušného zmeneného stavu vedomia, celý materiál reprodukujú úplne presne. Z toho vyplýva prirodzený záver, že verbálna pamäť sa delí na rad zón, ktoré sú medzi sebou len veľmi slabo prepojené a pracujú alternatívne v závislosti od stavu vedomia. Všetky vrstvy jazyka jestvujú v mozgu súčasne, lokalizované sú však na rôznych miestach, takže si navzájom „neprekážajú".

Ale ak sú tieto zóny izolované, odkiaľ sa berie koordinácia ich fungovania? Logicky možno predpokladať, že jestvuje mechanizmus stojaci nad všetkými zónami, ktorý určuje základné princípy výstavby jazyka. Myšlienka o nevyhnutnej prítomnosti nejakého regulujúceho centra v mozgu, ktorého príkazmi sa riadi proces „prekladu" z „jazyka myslenia" na zvyčajný jazyk v priebehu exteriorizácie myslenia, sa objavuje aj v iných koncepciách. Napr. T. K. Anochin hovorí o zvyčajnom mozgu s prirodzeným jazykom (logos) a vnútornom, „druhom" mozgu s vnútorným jazykom (ontos), C. Osgood a A. Schaff rozlišujú myslenie vnútorné a vonkajšie (uvedomované). Takýto prístup však môže viesť k odtŕhaniu jazyka ako formy od myslenia ako obsahu, čo má za následok filozofické a teoretické rozpory (porov. *Osnovy teorii rečovoj dejateľnosti*. Red. A. A. Leontiev. Moskva, Nauka 1974). D. L. Spivak upozorňuje na možnosť jestvovania medzizón, prechodných sprostredkujúcich štruktúr, z ktorých dôležitá je najmä prechodná zóna B medzi úrovňou vybudovanou na syntagmatickom princípe orientovanom na vetu, a úrovňou, kde prevládajú paradigmatické vzťahy, orientované na slovo.

LZSV nás teda privádza k tradičnej téme paradigmatiky a syntagmatiky, a to v novom aspekte. Pri normálnom vedomí nerozlučne spojené syntagmatické a paradigmatické vzťahy sa pri prehĺbení jazykovej disolúcie dostávajú do iných proporcií. Tvoria len akoby dva póly, pričom štádium B funguje ako štruktúra uskutočňujúca prechod od paradigmatiky k syntagmatike pri formovaní vety. Naráža sa tu na dobre rozpracovanú výskumnú sféru v lingvistike – na oblasť väzby, valencie slovesa. Naozaj závisí od sémantiky slovesa (*učiť žiaka, učiť príkladom*), existuje teda na úrovni slova, ale závisí aj od (mikro)kontextu (*poslať do terča, do väzenia*), čo je už oblasť syntaxe. Analýza slovesnej valencie dáva možnosť charakterizovať situáciu na hranici medzi slovom a vetou, paradigmatikou a syntagmatikou. „Prechodnosť" zóny B umožňuje podľa autora vysvetliť aj rýchlosť, akou sa generuje výpoveď.

Ak sa prechádza od normálneho stavu vedomia dolu po škále disolúcie (súčasná psychofarmakológia umožňuje prechod všetkými štádiami za 5—10 minút, opačný proces je pomalší), najprv pozorovať ľahkú únavu, ospanlivosť, somnolenciu, isté ťažkosti v reči, zníženie objemu pamäti a ostrosti sluchu, ktoré sa ďalej znižujú, zvyšuje sa počet „parazitických" slov, častíc, emocionálno-hodnotiacich výrazov, t. j. lexiky, ktorú D. L. Spivak nazýva úzkodenotatívnymi znakmi. V morfológii narastajú chyby v zachovávaní gramatickej zhody, zvyšuje sa počet nezavŕšených a jednoduchých viet. Nositeľom predikatívnosti prestáva byť sloveso a túto úlohu preberajú iné slovné druhy. Prirodzený korelát stavov vedomia ležiacich ešte nižšie na škále disolúcie predstavuje napr. psychický šok pri veľkých katastrofách. Nemožno očakávať, že by lingvistika priniesla výsledky z takýchto podmienok. Veľmi dobre ju však zastupuje LZSV z laboratórnych podmienok, ktorá navyše vysvetľuje aj paradox známy z literatúry o hypnóze: čím pomalšie sa ľudia prebúdzali zo sna alebo hypnózy, tým ich reč obsahovala viac jednoduchých nerozvitých viet a stereotypnej lexiky. Teraz je vysvetlenie naporúdzi: čím sa probanti prebúdzajú pomalšie, tým sa zrejme dlhšie zdržiavajú na hĺbkových štádiách disolúcie.

LSZV však nepredstavuje len úzko teoretickú tému. Jej rýchle zapojenie do života si vyžiadala sama prax, potreba objektívneho výberu ľudí, ktorí majú žiť a pracovať v extrémnych podmienkach (chlad, vysokohorské, morské alebo podmorské prostredie, kozmos) alebo majú obsluhovať modernú techniku či pracovať v náročných technologických procesoch. Ukázalo sa, že LSZV má veľký význam všade tam, kde je potrebné zisťovať stupeň neuropsychickej stability a adaptačných schopností ľudí. Metóda LSZV sa v ZSSR v rámci systému masového výberu pre prácu v nezvyčajných podmienkach používa od r. 1982, čiže už viac rokov prináša aj praktické výsledky.

Viacúrovňová koncepcia jazyka, na ktorej spočíva LZSV, rozvíja témy tradičnej i modernej jazykovedy v teoretických i praktických aspektoch. Samozrejme, nie je tu ešte jasné všetko, výsledky sa overili len na materiáli jedného jazyka. Dá sa predpokladať, že rozšírenie experimentov vypracovaných v rámci LZSV na jazyky typologicky a genealogicky odlišné by mohlo poskytnúť ešte viac poznatkov o ontogenéze a fylogenéze konkrétnych jazykov i jazyka vôbec. Nový vedecký smer, ktorý sa tu otvára na hraniciach lingvistiky, fyziológie a psychológie, sa bude rozhodne rozvíjať aj na prospech lingvistiky, ktorej takéto inšpirácie pomáhajú krok za krokom prenikať stále hlbšie do tajov jazykovo-myšlienkových procesov.

S. Ondrejovič

BADANIA NAD JĘZYKIEM TELEWIZJI POLSKIEJ. Studia metodologiczne i opisowe pod redakcja naukowa Z. Kurzowej. Wydawnictwo radia i telewizji. Warszawa 1985. 187 s.

Výskum jazyka televízie v PĽR sa kolektívne realizoval z iniciatívy Inštitútu poľskej filológie na Jagelovskej univerzite v Krakove pod vedením prof. Zofii Kurzowej. V recenzovanom zborníku v úvodnom metodologickom príspevku autorky Z. Kurzowa a M. Szpiczakowska vysvetľujú predmet, ciele a metódy výskumu. Východiskovým materiálom pri výskume boli televízne texty vybrané z programov v priebehu jedného roka (1977—1978), aby sa zachytil uzavretý programový

cyklus. Programy sa sledovali celých 24 hodín a žrebovaním sa vybralo na výskum 112 dní, spolu 3000 nahratých hodín. Televízne programy sa rozdelili do troch typov: 1. programy, v ktorých prevažuje slovná informácia; 2. programy, v ktorých sú slovná a obrazová stránka zastúpené rovnomerne (reportáž); 3. programy, v ktorých je slovná informácia podriadená obrazu (film). Pre jazyk televízie je ďalej dôležité, že vychádza z istej situácie, čím sa približuje k spontánnym, hovorovým textom v konkrétnej situácii. O prijímateľoch sa jednoducho konštatuje (hoci by to vyžadovalo špeciálne vysvetlenie a určite aj diferencovanie z rôznych hľadísk), že ide o televíznych prijímateľov; podávatelia (odosielatelia) sú hovoriaci a spolubesedníci. Spolubesedníci vystupujú jednak v úlohe podávateľa a jednak prijímateľa; hovoriacim je spíker.

Vychádzajúc z naznačených troch typov programov a z faktu, či podávateľ je hovoriaci alebo spolubesedník, rozdelili sa skúmané televízne texty na: a) čítané v 1. a 2. type, keď podávateľ je totožný s hovoriacim; b) hovorené v 2. type, keď podávateľ je spolubesedník, c) reprodukované spamäti v 3. type. Konštatuje sa, že jazyk televízie je skutočne hovorený, ale spracovaný na rozličnom stupni, čo vyplýva z umelej skonvencionalizovanej situácie. Ukázalo sa teda, že predmetom výskumu je jazyk televízie spracovaný televíziou. Delenie jazyka televízie na čítaný, hovorený, hovorený dialogický a hovorený monologický sa stalo východiskom ďalšieho výskumu. Stranou sa ponechali umelecké programy, ktorých jazyk je bližší jazyku umeleckej literatúry než hovorenému jazyku. Pri modifikáciách čítaného jazyka sa ako základné kritérium stanovil fakt, či je text a čítajúca osoba prítomná alebo neprítomná na obrazovke. Pri modifikácii hovoreného jazyka (dialógu i monológu) sa vychádzalo z údajov už spracovaných v poľskej lingvistike, preto sa o nich podrobnejšie neinformuje. Ďalšou etapou výskumu bola charakteristika situácie, v ktorej vzniká televízny program. Bolo potrebné stanoviť úlohu obrazu čiže ikonografickú situáciu, pri ktorej môže ísť o synchronizáciu slova a obrazu alebo ich asynchronizáciu, o novú informáciu, o istetickú funkciu, apelatívno-propagačnú funkciu a i.

K prvoradým úlohám jazykovej analýzy textov patrilo vymedzenie jazykových jednotiek v televíznych textoch. Z výskumných metód sa za najobjektívnejšiu uznáva metóda štatistických frekvenčných výskumov. Výskum sa sústredil na vytvorenie frekvenčných zoznamov, ktoré by najúplnejšie a najbohatšie prinášali informácie z jednotlivých jazykových rovín vrátane štylistického hľadiska. Frekvenčné zoznamy sa stali východiskom ďalšieho výskumu. Keďže výskumy jazyka televízie sa stali výskumami bežného hovoreného jazyka, frekvenčné súbory slovníka tohto jazyka sa stali v Poľsku prvými spracovanými frekvenčnými súbormi hovoreného jazyka v bežnej modifikácii. Jazyk televízie sa v celom projekte výskumu hodnotí ako modifikovaný hovorený jazyk — bežný, nadregionálny, unifikovaný, vznikajúci v oficiálnej situácii.

Po teoreticko-metodologických úvodných častiach sa v deviatich príspevkoch vykladajú postupy pri konkrétnom rozbore jazyka televízie, potvrdzujú sa alebo dopĺňajú základné východiská. V príspevku o úlohe prozodických vlastností (s. 25—37) pri segmentácii textu, ktoré sa podľa niektorých autorov pokladajú za najvhodnejšie kritérium, sa za najprirodzenejšiu jednotku vyberá výpoveď. Konštatovania o úlohe prozodických vlastností sa overujú na praktických rozboroch textov, pri ktorých sa výpovede vydeľujú na základe intonácie, pauz, melódie.

Projekt segmentácie textu sa konkrétne osvetľuje aj v príspevku z oblasti športového televízneho spravodajstva (s. 38—68). Pri vydeľovaní výpovedí sa vychádza z troch kritérií: prozodických, formálnogramatických a sémantických. S takouto segmentáciou textu pri vydeľovaní základných jednotiek v hovorenom (ale nielen v hovorenom) texte možno súhlasiť, lebo ide o komplexnejšie kritériá než v predchádzajúcom prípade. Na praktických ukážkach sa demonštruje vlastná technika segmentácie textov, vychádzajúca z aktuálnej potreby pripraviť text pre ďalšie syntaktické výskumy.

V príspevku o štatistických metódach bádania (s. 69—95) sa načrtáva ich program, vykladajú sa zásady spracovania frekvenčných súborov, charakterizujú sa kvantitatívne parametre, vysvetľuje sa metóda štylistických, gramatických a morfologických výskumov.

Predmetom ďalšieho príspevku (s. 96—116) je vymedzenie základnej syntaktickej jednotky. Za **jednotku** výskumu autori pokladajú minimálne syntaktické skupiny: voľné, viazané a tzv. vnorené, **resp. vsunuté**.

Autori charakterizujú a opisujú koncepcie lexi**kografických** syntaktických súborov a ich **frekvenciu** v hovorených textoch (s. 117—132), písaný jazyk v televízii (s. 133—154), pri ktorom je súčasne zapojený sluch aj zrak príjemcu; písaný jazyk má funkciu symbolickú, impresívnu a expresívnu. Uvažuje sa o vzájomnom vzťahu nápisov a obrazu a vysvetľujú sa tu 3 typy závislosti. **Konštatuje sa**, že ak texty hovorené aj písané vznikajú v televízii v tých istých podmienkach, **v podobných situáciách, možno hovoriť o jazyku** televízie, o variantoch bežného poľského jazyka.

Napokon sú tu príspevky o analytických slovesných konštrukciách v televíznych útvaroch (s. 155—162), o sémantických a syntaktických funkciách zámena *to* v hovorenom jazyku televízie (s. 163—178) — najčastejšou funkciou tohto zámena je anafora, ako aj o význame fonetico-fonologických výskumov pri opise morfológie hovoreného jazyka (s. 179—186).

Recenzovaný zborník o jazyku televízie dáva veľa podnetov pre výskum tohto variantu ja**zyka**, ktorý sa najčastejšie skúma (podobne ako jazyk rozhlasu) najmä z aspektu spisovnosť — nespisovnosť. Okrem základného vymedzenia pojmu jazyk televízie prináša cenné návrhy i riešenia najmä pri vymedzovaní základnej jednotky textu, pri skúmaní j**azyka z hľa**diska jednotlivých rovín. A keďže pri jazyku televízie, pri jeho základných podobách (č**ítanej, hovo**renej dialogickej a hovorenej monologickej) spolu s jazykovými prostriedkami pôsobia aj mimojazykové prostriedky, základné prístupy používané v zborníku sú dôležité aj pre oblasť **sociolingvistiky**, hoci v mnohých prípadoch by sa žiadalo ďalšie spresnenie (napr. problematika typov **televíznych** programov s istým intenciálnym príjemcom, odlišovanie pripravovaných a nepripravovaných televíznych prejavov a i.). Úsilie poľských lingvistov o výskum jazyka masových komunikačných prostriedkov by sa mohlo stať vhodným podnetom pre obdobný výskum aj u nás.

E. Bajzíková

BLOCH, M. J.: *A COURSE IN THEORETICAL ENGLISH GRAMMAR*. Moskva, Vyššaja škola 1983. 383 s.

Recenzovaná rozsiahla monografia (31 kapitol) predstavuje originálny **pohľad** na problémy teoretickej gramatiky angličtiny, ktorý prekračuje rámec opisu gramatickej štruktúry **jedného** jazyka. M. J. Bloch charakterizuje jazyk ako jednotu fonologického, lexikálneho a gra**matického** systému. Každou z uvedených zložiek sa zaoberá určitá lingvistická disciplína, ktorá má roz**pracovanú** sériu postupov a metód (fonológia, lexikológia, gramatika). Autor kladie osobitný dô**raz na** systémový charakter jazyka a jeho zložiek, **pričom zdôrazňuje, že systémový charakter** je najzreteľnejší v gramatickej rovine. Jazykové jednotky rozde**ľuje** na segmentálne a suprasegmentálne. Segmentálne jazykové jednotky majú hierarchický charakter: jednotky vyššej roviny možno rozložiť na jednotky nižšej roviny; tieto hierarchické vzťahy však nemožno chápať mechanisticky. Najnižšou rovinou jazykových segmentov je rovina foném, ďalej nasledujú roviny morfém, lexém, frazém **(slovných** spojení), „propozém" (viet), „supraprópozém" (nadvetných konštrukcií, skupín viet). **Takto** sa vymedzuje šesť jazykových rovín, pričom každú z nich charakterizuje istý funkčný typ segmentálnych jednotiek.

V kapitole **o morfe**matickej štruktúre slova sa autor zamýšľa nad rozdielom medzi slovom a morfémou. **Plnovýzna**mové slová a morfémy chápe ako významové jazykové segmenty stojace **na opačných** póloch, medzi ktorými tvoria prechod synsémantické (funkčné) slová. V zhode s tradič**nou gra**matikou morfémy rozdeľuje na koreňové a afixálne (prefixy, sufixy a gramatické sufixy). **Aplikáciou distribučnej analýzy na morfematickú rovinu vymedzuje päť základných** „distribučných" typov morfém: 1. podľa stupňa samostatnosti (voľné, viazané, poloviazané); 2. na základe

segmentálneho vzťahu (segmentálne morfémy; suprasegmentálne morfémy — intonácia, prízvuk, pauza); 3. podľa formálnej prezentácie (zjavné — „overt" a skryté — „covert"); 4. na základe gramatickej alternácie (aditívne a supletívne); 5. podľa lineárnej charakteristiky (kontinuálne — lineárne, diskontinuálne).

Gramatickú kategóriu autor definuje ako „systém vyjadrujúci zovšeobecnený gramatický význam pomocou paradigmatickej korelácie gramatických foriem". V tejto súvislosti hovorí o gramatických opozíciách a definuje ich ako „zovšeobecnenú koreláciu jazykových foriem, pomocou ktorých sa vyjadruje určitá funkcia". Gramatické kategórie rozdeľuje na „imanentné" (vlastné danej triede lexém) a „reflektívne" (kategórie sekundárnej odvodenej sémantickej hodnoty).

V kapitole o slovných druhoch autor na základe sémantického, formálneho a funkčného kritéria rozlišuje plnovýznamové slovné druhy (substantíva, adjektíva, číslovky, zámená a slovesá) a neplnovýznamové, funkčné slovné druhy (členy, predložky, spojky, častice, modálne slová a citoslovcia). Rozdelenie slovnej zásoby na plnovýznamové a neplnovýznamové slová potvrdzuje aj syntakticko-distribučná klasifikácia slov založená na ich kombinovateľnosti pomocou substitučných testov. Podstatné meno má podľa autora kategoriálny význam „substancie" alebo „vecnosti", je hlavným nominačným slovným druhom schopným vymedziť rôzne vlastnosti substancií a prezentovať ich ako samostatné substancie. Táto substantivizačná sila vytvára z podstatného mena základnú pomenovaciu jazykovú jednotku. Na základe relevantných vlastností vymedzuje pri substantívach štyri dvojice opozícií, ktoré nemajú hierarchický charakter: vlastné — všeobecné, osobné (human) — neosobné (non-human), počítateľné — nepočítateľné, konkrétne — abstraktné. Gramatická kategória rodu sa pokladá za striktne opozičnú; jej základ tvorí opozícia „human — non-human", v ktorej bezpríznakovým členom sú neosobné a neživotné podstatné mená. V kategórii čísla, ktorá je vyjadrená opozíciou plurálovej a singulárovej formy, je bezpríznakovým členom opozície singulár. Pomerne veľkú pozornosť autor venuje kategórii pádu. Podľa neho pádová flexia v angličtine prestala existovať a túto kategóriu vyjadruje opozícia „všeobecný" pád (common case) — genitív (slovný a frázový). V súvislosti s kategóriou určenosti rieši otázku, či je člen iba pomocným prvkom osobitnej gramatickej formy podstatného mena, ktorý funguje ako komponent určitej morfologickej kategórie, alebo ho treba pokladať za samostatné slovo, lexikálnu jednotku — determinátor, ktorá má abstraktnejší význam. Prikláňa sa k názoru, že členy sú osobitným typom pomocných gramatických prvkov, ktoré vyjadrujú kategóriu určenosti.

Najrozsiahlejšiu časť práce (s. 85—203) zaberá opis najzložitejšieho slovného druhu — slovesa. Všeobecný gramatický význam slovesa autor definuje ako „proces prezentovaný dynamicky, t. j. vyvíjajúci sa v čase". Tento procesuálny význam je obsiahnutý v sémantike všetkých slovies (vrátane stavových a existenčných, ale aj v neurčitých slovesných tvaroch). Pomenovacia hodnota slovies môže byť úplná (plnovýznamové) alebo čiastočná (polovýznamové, modálne, sponové, fázové). Na základe vzťahu subjekt — proces autor rozlišuje slovesá dejové (actional) a stavové (statal), podľa vidu slovesá „terminatívne" (*come, arrive*) alebo „neterminatívne" (duratívne, kurzívne — *move, sleep*). Ďalším kritériom klasifikácie slovies je ich syntaktická valencia, a to obligatórna alebo fakultatívna. Slovesá, ktoré musia alebo môžu mať doplnenie, autor rozdeľuje na „kompletívne" (objektové monokompletívne a bikompletívne), ostatné sú „nekompletívne". Upozorňuje aj na osobitné postavenie kategórie osoby a čísla; ich charakter je čisto „reflektívny" — na rozdiel od kategórie gramatického času, ktorá je pre sloveso typická, pretože význam procesu inherentne obsiahnutý v slovesnej lexéme nachádza úplnú realizáciu iba vtedy, ak sa zaradí do časového rámca. Základnou opozíciou je tu opozícia „minulý čas — neminulý čas", pričom druhý člen opozície je bezpríznakový a reprezentuje čas, ktorý nie je minulý (non-past). Vidový význam slovesa — na rozdiel od jeho časového významu — odráža inherentný spôsob realizácie procesu bez ohľadu na jeho časové zaradenie. Autor vymedzuje dve aspektové kategórie: 1. aspektovú kategóriu vývoja (aspective category of development), ktorú vytvára opozícia priebehových a nepriebehových foriem slovesa (continuous — non-continuous); 2. kategóriu retrospektívnej koordinácie, ktorú tvorí

opozícia perfektových a imperfektových slovesných foriem. Pri úvahách o kategórii slovesného rodu upozorňuje, že v angličtine má opozícia aktívna — pasívna forma širšie uplatnenie ako v ruštine (podobne ako v slovenčine), pretože v pasíve možno použiť aj neprechodné slovesá s predložkovým objektom. Zároveň zdôrazňuje osobitosť tejto kategórie, pretože povaha procesu sa použitím aktívnej, resp. pasívnej konštrukcie nemení, mení sa iba subjektívne hodnotenie situácie. V tejto súvislosti spomína i problém tzv. „mediálnych rodov" (reflexívny, recipročný).

V kapitole venovanej adjektívam, ktoré „vyjadrujú kategoriálnu sémantiku vlastnosti substancie", autor na základe podrobného výskumu odmieta vyčlenenie statív a adjektív: navrhuje statíva vymedziť ako samostatnú podskupinu adjektív.

Adverbiá definuje ako „plnovýznamové slová vyjadrujúce nesubstantívnu vlastnosť, t. j. vlastnosť nesubstantívneho referenta". Touto definíciou sa mu podarilo vystihnúť koreláciu medzi adverbiom a adjektívom, ktoré vyjadruje vlastnosti substantív.

Zo syntaxe autor rieši len vybrané problémy. Rozlišuje dva základné typy syntagmatických spojení: ekvipotentné a dominačné. Ekvipotentné spojenia sú spojenia plnovýznamových slov rovnakého stupňa (vzťah koordinácie, napr. *prose and poetry*; *no sun, no moon*). Dominačné spojenia sú spojenia plnovýznamových slov, z ktorých jedno je hlavné a jedno podradené. Autor vymedzuje dva typy dominácie: bilaterálnu (recipročnú — predikatívna syntagma) a monolaterálnu (kompletívnu), ktorá sa pokladá za subordinatívnu na základe syntaktického postavenia jej prvkov. Vetu definuje ako „bezprostrednú integrálnu jednotku reči vytvorenú zo slov podľa určitého syntaktického vzorca a vymedzenú kontextovo relevantným komunikatívnym účelom". Ako jednotka reči je veta delimitovaná intonačne. Centrom predikácie v slovesnej vete (prevládajúci typ vetnej štruktúry v angličtine) je určité sloveso. Pri úvahách o predikácii upozorňuje na fakt, že v definíciách predikácií sa nerozlišujú explicitne dve základné stránky vetného obsahu — nominatívna a predikatívna, čo zrejme spôsobuje, že niektorí autori majú negatívny postoj k pojmu predikácia ako k základnému faktoru tvorenia vety.

V ďalších kapitolách sa autor dotýka problematiky aktuálneho vetného členenia, klasifikácie viet podľa „účelu komunikácie", pričom jednotlivé typy hodnotí aj z hľadiska aktuálneho vetného členenia. Jednoduchú vetu hodnotí podľa štruktúry jej zložiek i paradigmatickej štruktúry. Pri analýze vety podľa jej syntagmatických častí vyčleňuje dva typy podraďovacích vzťahov — obligatórne a fakultatívne. Všetky jednoduché vety možno rozdeliť na konštrukcie s dvoma osami alebo s jednou osou (two axis and one axis constructions); do druhého typu zaraďuje eliptické konštrukcie. Autor navrhuje sémantickú klasifikáciu viet na základe troch kritérií (kategoriálny význam subjektu, kategoriálny význam predikátu a vzťah subjektu a objektu). Pri paradigmatických vzťahoch uvádza transformáciu — odvodzovanie pravých viet povrchovej štruktúry z jadrových viet hĺbkovej štruktúry. Tieto postupy rozdelil do šiestich základných tried: 1. „morfologické usporiadanie vety", t. j. morfologické zmeny vyjadrujúce syntakticky relevantné kategórie; 2. rôzne použitia funkčných slov; 3. procesy substitúcie (osobné zámená, ukazovacie zámená, neurčité zámená a pod.); 4. proces vynechávania (deletion), t. j. eliminácia niektorých prvkov v rôznych kontextoch; 5. syntaktické derivačné procesy (zmeny slovosledu); 6. intonačné usporiadanie, t. j. aplikácia rôznych funkčných tónov a prízvukov.

Autor venuje pozornosť aj súvetiu ako polypredikatívnej konštrukcii, analyzuje jednotlivé druhy súvetí, osobitne vyčleňuje tzv. „polosúvetia" (semi-composite sentences), ktoré tvoria syntaktický prechod medzi jednoduchou rozvitou vetou a súvetím. Rozlišuje „polopodraďovacie" súvetia (semi-complex) a „polopriraďovacie" súvetia (semi-compound).

Text interpretuje ako jazykový prvok charakterizovaný dvoma vlastnosťami: sémantickou (tematickou) jednotou a sémanticko-syntaktickou kohéziou. Pre spojenie viet ako osobitnej syntaktickej jednotky používa termín „nadvetná konštrukcia", ktorá môže byť podľa charakteru komunikácie dvojaká. Pri jednosmernej komunikácii (monológu) hovorí o kumulatívnom spojení („kumulême"); pri dvojsmernej komunikácii (dialógu) ide o nadvetnú konštrukciu založenú na „okurzív-

nom" spojení viet („okurzéme"), ktorá stojí v jazykovom systéme vyššie ako „kumuléma", pretože v závislosti od charakteru dialógu môže byť vytvorená z viacerých kumulém. Existencia nadvetných konštrukcií nepopiera primárne postavenie vety ako syntaktickej jednotky a potvrdzuje známu skutočnosť, že základnými jazykovými jednotkami sú slovo ako jednotka nominácie a veta ako jednotka predikácie.

Recenzovaná práca iste zaujme nielen anglistov, ale aj záujemcov o teoretické problémy gramatiky v širších súvislostiach. *J. Stašková*

MUNKÁCSI, B. – KÁLMÁN, B.: *WOGULISCHES WÖRTERBUCH*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1986. 950 s.

Vydanie tejto rozsiahlej lexikografickej práce sa zaraďuje k záslužným činom v oblasti uralistiky. Slovníkové dielo s rozsahom takmer 11 000 základových slov obsahuje slovnú zásobu mansijského jazyka, patriaceho do obsko-ugorskej vetvy uralských jazykov. Okrem slovníkového spracovania slovnej zásoby Mansiov — národa hovoriaceho mansijským jazykom (v minulosti nazývaným aj vogulčinou) je na slovníku hodnotné aj to, že jazykový materiál získal počas svojho pobytu medzi Mansijmi B. Munkácsi pred necelým storočím, v rokoch 1888—1889. Zozbieraný jazykový a etnografický materiál je takto hodnotnejší navyše aj tým, že nebol zasiahnutý vonkajšími vplyvmi okolitých jazykov do takej miery, ako to pozorujeme dnes najmä pod vplyvom vedeckého a technického rozvoja, častého pohybu obyvateľstva i prostriedkov masovej informácie a propagandy. Získaný lexikografický materiál začal spracúvať ešte za svojho života B. Munkácsi (1860—1937), po jeho smrti a po oslobodení odkúpila excerpciu Maďarská akadémia vied a celkové spracovanie ukončil začiatkom tohto desaťročia B. Kálmán.

Jednotlivé heslá sú v slovníku usporiadané v abecednom poradí tak, že sa rešpektujú špecifiká hláskoslovného systému mansijčiny. Za heslovým slovom sa uvádzajú údaje o tom, v ktorej nárečovej oblasti mansijského jazyka sa heslové slovo vyskytuje, potom nasleduje výklad, resp. slovníková paralela v maďarčine a nemčine, čím slovník nadobúda širšiu publicitu. Pri pohľade na slovnú zásobu mansijského jazyka získava používateľ slovníka podrobný prehľad o príbuznosti mansijského jazyka a maďarčiny napr. v oblasti základných číslovie k: *kit — két* „dva", *xurem — három* „tri", *at — öt* „päť", *xat — hat* „šesť", *nól — nyolc* „osem" atď. (prvý príklad je v mansijčine, druhý v maďarčine). Ako ďalšie príklady možno uviesť slová týkajúce sa života ľudí, napr.: *ali — öl* „lono", *élmi — él* „žiť", *xăj — haj* „vlasy", *xońi — húny* „žmúri oči", *lili — lélek* „duša", *mań — meny* „nevesta", *né — nö* „žena, manželka", *anip — anyós* „svokra", *paľ — fül* „ucho" atď. Z oblasti prírody možno na ilustráciu uviesť príklady *ét — est* „večer", *jánk — jég* „ľad", *kutyuv — kutya* „pes", *lapék — lepke* „motýľ", *mil, — mély* „hlboký", *nál — nyíl* „luk" atď.

V slovníku sú uvedené aj také slová, ktoré do mansijčiny prenikli pod vplyvom reálií z iných jazykov a na sklonku 19. stor. mali v jazykovom systéme mansijského jazyka pevné miesto. Najviac takýchto slov prevzala mansijčina — podľa recenzovaného slovníka — z ruštiny. Ide o príklady typu *páňä < baňa* „kúpeľ", *iskäter < skáterť* „obrus", *išveś < sveča* „svieca", *mešä < meža* „medza", *passipe < spasibo* „ďakujem", *pausjnati < poúžinati* „povečerať" atď. Menej príkladov je na prevzatia z tatárskeho jazyka: *khapkhaj — kapu* „vráta, brána", *khorom — korom* „sadze", *khuškhar — kos* „kôš", *päsär — bazár* „trh". Takisto je málo aj prevzatí zo sýrskeho jazyka (*kárta — kert* „záhrada", *päsim* „silný"), najmenej je prevzatí z jakutského jazyka (*kéwi — ko* „skala, kameň). Inventár mansijského slovníka obsahuje, pochopiteľne, aj niekoľko boreálnych základov (*kér-* „kôra", *m-* v supletívnej forme osobného zámena 1. osoby jednotného čísla).

Munkácsiho a Kálmánov slovník je svojím obsahom i formou spracovania významným prínosom v oblasti uralistiky. Rozširuje obzor poznatkov o slovnej zásobe mansijského jazyka, je vynikajúcou pomôckou pri štúdiu ugrofínskej vetvy uralských jazykov a vzájomných vzťahov jednotlivých jazykov v tejto jazykovej rodine. Navyše obsahuje i cenný jazykový a etnografický materiál postihujúci spoločenský vývin mansijského národa na sklonku 19. storočia. *P. Žigo*

Сообщения и рецензии

Актуальные вопросы интердисциплинарного исследования в общественных науках. Я. Босак . . . 87
Языковая политика и культура речи. Ю. Долник . . . 89
Мистрик, Й.: Частотность форм и конструкций в словацком языке. Я. Босак . . . 92
Штиха, Ф.: Образование и иерархия структуры знака предложения. С. Ондрейович . . . 93
Линхарт, Й. – Новак, Б. Й. А.: Принцип отражения в биологии и психологии. Ю. Долник . . . 97
Пещак, М. М. – Клыменко, Н. Ф.—Ярун, Г. М. – Карпиловска, Э. А.: Лексическая семантика в системе «человек – машина». Я. Горецки . . . 99
Кузнецов, А. М.: От компонентного анализа к компонентному синтезу. Ю. Долник . . . 101
Телия, В. Н.: Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Я. Браницка . . . 103
Спивак, Д. Л.: Лингвистика измененых состояний сознания. С. Ондрейович . . . 105
Исследование языка телевидения в Польше. Э. Байзикова . . . 107
Блох, М. Й.: Введение в теоретическую грамматику английского языка. Я. Сташкова . . . 109
Мункачи, Б. – Калман, Б.: Словарь вогулов. П. Жиго . . . 112

CONTENT

Fortieth years from February 1948 . . . 3
Marija M. Peščak: Format of the database of the computational resources of the Ukraine . . . 5
Olga Schulzová–Věra Ptáčková: The automatic transposition of the Slovak and Czech written text into a system of acoustic signals . . . 16
Roman Trošok: A comparison of verba dicendi in Slovak and German on the base of theory of valency . . . 31
Juraj Šikra: The type of lexical meaning and its seme characteristics (in relation to denotative and significative components of lexical meaning) . . . 41
Jana Sejáková: The notion of word-formation synonymy in the pair of the type *žltý – zožltnutý* . . . 51

Discussion

Ján Sabol—Juraj Furdík: On the linguistic research in the colleges . . . 63

Review articles

Stanislav Košecký: On the basic aspects of the international language communication from the interlinguistic view . . . 69
Jana Benkovičová: To the problem of accessory meaning in the Soviet lexicology and lexikography . . . 79

Reports and reviews

On the topical problems of the interdisciplinary research of the social sciences. By J. Bosák . . . 87
Language plannig and speech culture. By J. Dolník . . . 89
Mistrík, J.: Frequency of the forms and constructions in Slovak. By J. Bosák . . . 92
Štícha, F.: Forming and hierarchization of structure of the sentence sign. By S. Ondrejovič . . . 93
Linhart, J.—Novák, V. J. A.: The principle of reflection in biology and psychology. By J. Dolník . . . 97
Peščak, M. M.—Klymenko, N. F. – Jarun, G. M. – Karpilovska, E. A.: Lexical semantics of system of the man – maschine. By J. Horecký . . . 99
Kuznecov, A. M.: From componential analysis to componential synthesis. By J. Dolník 101
Telija, V. N.: Connonative aspect of semantics of the nominative units. By J. Branická 103
Spivak, D. L.: Linguistics of the modificated state of the consciousness. By S. Ondrejovič . . . 105
An investigation of the speech of Polish television. By E. Bajzíková . . . 107
Bloch, M. J.: A course in theoretical English grammar. By J. Stašková . . . 109
Munkácsi, B.—Kálmán, B.: Wogul dictionary. By P. Žigo . . . 112

Index 49 263

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 39, 1988, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo **Slovenskej akadémie vied**

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Tajomníčka redakcie PhDr. Katarína Hegerová

Redakčná rada:
PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent SAV Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Ábel Kráľ, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., doc. PhDr. Ján Sabol, CSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Nálepkova 26

Technická redaktorka: Ľ. Tóthová

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED **Bratislava, ale** aj každá pošta **a doručovateľ**. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače. Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Bratislava, Czechoslovakia. For al other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany

Ročné predplatné Kčs 30, –, **jednotlivé číslo** Kčs 15,—
Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1988